

KISERBSSE
KUTATÁS

KISEBBSÉGGUTATÁS

**Szemle a hazai és a külföldi
irodalomból
2. évfolyam 1992/1993
1. szám**

Tiszteletbeli főszerkesztő:
Benda kálmán

Felelős szerkesztő:
Cholnoky Győző

A referátumok szövegét
gondozta:
Futala Tibor

Grafikai tervező:
Szabó János

Felelős kiadó:
Juhász Jenő
az Országos Idegennyelvű
Könyvtár főigazgatója

Szerkesztőség:
Budapest, V., Molnár u. 11.
Pf. 244 1368
Telefon: 118-8515

Megjelenik negyedévenként
Eves előfizetési ár:
800 Ft, előföldön: 24 \$
Előfizethető
az Országos Idegennyelvű
Könyvtár
MNB 232-90142-7662 számláján
Terjeszti a szerkesztőség

A lap egyes számai - 200.- Ft-os
áron - megvásárolhatók az
Országos Idegennyelvű
könyvtárban,
a Könyvtárellátó Vállalat Kódex
Könyvárházában
(Bp. V., Honvéd u. 5.)
a Magister,
valamint a Studium
és az Írók Könyvesboltjában

HU ISSN-1215-2684

Készült:
Dél-Pesti Észkv Sz/5
Nyomdaüzem
Felelős vezető: *Blró Endre*

*A kiadvány a
"Magyarország nemzeti
és etnikai kisebbségeiért"
alaplítvány támogatásával
jelenik meg.*

Tartalom

Számvetés az első évfolyam után 417

Nemzeti tudat. Nemzeti és etnikai folyamatok

Nemzetiségek és nacionalizmus az Új Európában (A
Die-ben tartott nemzetközi kollokvium anyaga) 419

A kisebbségi lét és a gazdasági feltételek (Ritter, Ale-
xander) 424

A magyar azonosságtudatról - angol szemmel (Byrd,
P.D.G.) 426

Az urbanizáció hatása a szlovákiai, vajdasági magyar
és német kisebbségek asszimilációjára (Pázmándi
Zsuzsanna) 428

Burgenlandi magyarok - magyarok Ausztriában (Majla
Sándor: Magyarok Ausztriában. - András Imre: Magyar
katolikus élet Ausztriában. - Baumgartner, Gerhard:
Burgenlandi magyarok. - Pulay József: Kiet ördög.. -
Éger György - Deák Ernő: A népcsoporttá szervező-
dés útján. - Hegedűs János: Utban Cesarea felé. - De-
ák Ernő: A magyarok ausztriai - bécsi - történetének
vázlata) 430

Egy előadás a Szlovákia az 1918 és 1939 közötti
csehszlovák politikai rendszerben c. konferenciáról:
fel volt-e készülve Szlovákia a demokráciára? (Lip-
ták, L'ubomír) 437

Az Alkotmánytanács 1991. május 9-i döntése tagadja
a korzikai nép létezését (Héraud, Guy) 439

Az amerikai arab népesség megoszlása (Nigem, Eli-
as T.) 441

Az antiszemitizmus bűne (Czajkowski, Michał -
Joskowicz, Pinchas Menachem - Krajewski, Sta-
nisław) 443

Gigányok?! - bulgáriai helyzetkép (Varzonocov,
Dmitrij) 448

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

Ariadné fonala elszakadt - Grenfel Lajos prózájáról
(Szirák Péter) 450

Népnyelvünk irodalmunkban (Varga Zoltán) 452

Kisebbségek nyelvhasználata

Kolozsvár népei és nyelvei 1453-1988 (Szabó T.
Ádám) 453

Nyelvhatárok (Haubrichs, Wolfgang) 454

Svájc - a nyelvhatárok országa. Történeti-tipográfiai
modellvázlat (Sonderegger, Stefan) 456

Számvetés az első évfolyam után

A Kisebbségkutatás első évfolyamának befejezése okkal-joggal készíteti számvetésre a szerkesztőt. A folyóirat kiadásának gondolata tavaly tavasszal fogalmazódott meg, s az első szám szeptemberben az olvasóhoz került. A négy számból álló (kereszt) évfolyam az idén júniusban vált teljessé. Aki kicsit járatos a "lapcsinálás" műhelytitkaiban, kiváltképp egy információs kiadvány szerkesztése-kiadása-terjesztése-pénzügyei körüli tennivalókban, az tudja, mit jelent ez egy egyszemélyes szerkesztőség esetén. A vállalkozásnak persze egyenrangú részese volt (és reményeim szerint marad) az irodalomárokból, történészekből, jogászokból, könyvtárosokból verbuválódott kiváló szemléző-gárda, a lap előállításának költségeiből oroszlánrészt vállaló alapítványi és egyéb támogatók, továbbá a kiadói szerepet vállaló Országos Idegennyelvű Könyvtár.

Számszerűen: az első évfolyam négy száma együttesen közel 40 ív terjedelmű. A bennük szemlézett szöveg (bibliográfiai) egységek száma 241 tétel (számmonként 66, 56, 53, 66), ami 181 önálló tömörítvényként jelent meg a lapban. A több forrásra alapozott szintézisek megfogalmazásával elsősorban a "Nemzeti tudat. Nemzeti és etnikai folyamatok", a "Kisebbségek kultúrája", a "Kelet-közép európai együttműködés", a "Kisebbségpolitika" és a "Kisebbségi jog" rovatokban éltünk. A folyóiratban szemlézett periodikumok száma 24 és 27 között mozgott s többségük külföldi, illetve idegen nyelvű volt. A Kisebbségkutatásban megjelent szemle-dolgozatok 54 %-a támaszkodott idegen nyelvű forrásokra, 68 %-a pedig külföldiekre. (A különbség a nem magyarországi magyar nyelvű forrásokból adódik.) A külföldi, illetve az idegen nyelvű anyag túlsúlya elsősorban a "Kisebbségek nyelvhasználata", a "Nemzeti és etnikai kisebbségek története", a "Kisebbségi jog" és a "Nemzeti tudat. Nemzeti és etnikai folyamatok" fejezetekben érvényesült.

A pusztá számok is jelzik törekvéseink irányát: a kisebbségi téma tudományos sokszínűségének a megjelenítését, a különféle – elsősorban nemzeti-etnikai (esetenként egyéb) alapon eltérő – nézetek, álláspontok szembesítésének az igényét, az egyszerű szövegtükröztetésen túllépő, a gondolati összefüggéseket, alkalmasint ellentmondásokat feltáró szemlézési metodikát. És e ponton nem árt talán egy rövid kitérőt tennünk. Az 1924-ben alakult Szociográfiai Intézet tevékenységét méltatva vajon miért állította az alapító Teleki Pál, hogy "... az intézet bibliográfikus intézetté *nőtte ki magát*?" Nem azért vajon, mert a tudományos munka fundamentumának, lényegi feladatának tartotta azoknak a műfajoknak a gondozását, amelyek a tudomány eredményeinek bemutatását vállalják a bibliográfiai regisztráció szintjétől kezdve egészen azokig az információs opuszokig, amelyek szövegközlésre, létező tudományos eredmények összefüggésekbe ágyazására, újszerű megvilágításba helyezésére vállalt

kozok? Ilyen értelemben Kosáry Domokos Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába című bibliografikus műve nem minősül-e (a fenti kritériumokat elfogadva) éppolyan tudományos munkának, mint a műfajuk szerint originális, valóságosan az irodalom rendszerezésére, értékelésére vállalkozó tudományos produktumok sora?

Nos, a Kisebbségkutatás – az önmeghatározás igénye nélkül – ilyesfajta feladatra vállalkozott, vállalkozik. Hogy milyen sikerrel teszi a dolgát, arról négy szám után is korai lenne nyilatkozni. Mindenesetre a mérce csak egy lehet: hozzájárul-e a kisebbségi kérdésről alkotott képünk gazdagításához, a tudományos vélemények kialakításának megalapozásához, sőt e szövevényes diszciplína ismeretköreinek gazdagításához? A valóságos olvasók véleménye kedvezőnek tűnik; úgy itélik, a folyóirat teljesíti vállalt hivatását. A sikeresség másik fokmérője, hogy eljut-e a Kisebbségkutatás mindenüvé, ahol haszonnal forgathatják? E tekintetben – bevallom – kevés okunk van az elégedettségre: a téma tudományos irodalma iránt érdeklődő, és vele hivatásszerűen foglalkozó hazai és külföldi (magyar) olvasók, intézmények számára hoz képest a példányszám igen alacsony. Tehát korántsem jut el mindenkihez, aki szívesen olvasná.

Világos, hogy egy tudomány-népszerűsítő folyóirat aligha tarthatja el magát pusztán bevételeiből, még a lehető legtakarékosabb gazdálkodás mellett sem. Nem tehetünk így mást, mint az "Én mondom néktek, kérjétek és megadatik néktek, keressétek és megtaláljátok, zörgessetek és megnyitattik néktek" bölcsességében bízni.

Az új évfolyam elé ezért – kötelező denűlátással – nyílt szívvel kínál jófajta szellemi táplálékot

Cholnoky Győző
felelős szerkesztő

Budapest, 1992. augusztus 27-én.

Nemzeti tudat. Nemzeti és etnikai folyamatok

Nemzetiségek és nacionalizmus az Új Európában

A franciaországi Die városban ezen a címen és "A szavak értelme és a történelem értelme" alcímmel 1991. szeptember 20-22-én tartottak nemzetközi kollokviumot, élénk vitákkal. Jean-Louis Faure először a rendezvény egészét összegezi az összehívók képviselőjében. W. Mandel amerikai szovjetológus, Suzanne Citron történész Bretter Zoltán filozófussal együtt és Edgar Morin, a párizsi Társadalomtudományi Központ igazgatója tartotta a bevezető előadásokat. Citron és Bretter a nemzet kialakulását úgy látják, hogy egy az államtól független etnikai-kulturális egységtől hamarosan eljut az államnemzet igényéhez, messianisztikus küldetéssel. A veszélyt a demokratikus többség diktatúrája jelenti ilyenkor. A nacionalizmusnak azonban egyszerre van pozitív és negatív oldala. Robert Frank, a Jelenkortörténeti Intézet igazgatója az Európa-eszme fejlődését vázolta fel: történeti képződmény, amely a kereszténységgel indult, azután az Újvilág felfedezése (1492), a politikai forradalom (1789), az ipari forradalom, a wilsoni eszmék és a világháborúk formálták. 1945 után Nyugaton növekedés következett be, Keleten a Pax Sovietica. M. A. Crosnier közgazdász arra utalt, hogy a volt Szovjetunióban a gazdasági kapcsolatok a föderáció fő elemei. Karel Bartošek, a folyóirat szerkesztője azt fejtette ki, hogy a nemzeti érzés a nemzet korával együtt változik. Ezután kerekasztal következett, résztvevői egy részének a felszólalásait a folyóirat alább közli. Konstanty Gerbert lengyel publicista azt fejtette ki, hogy Lengyelország homogén, kisebbségi problémái nincsenek, de antiszemizmus van.

Másnap folytatódott a kollokvium. A belga politológus M. Goriely szerint a bécsi kongresszuson (1814/15) az államnemzet koncepciója volt az uralkodó, a párizs-környéki békeszerződésekkel (1919/20) a nemzetállam lépett a helyére, de ez sem hozott megoldást. Ezért az állam abszolút értékét kellene csökkenteni. A vitát Kende Péter történész foglalta össze, eközben felvetette a föderáció lehetőségeit, aminek fejében persze a szuverenitás egy részéről le kell mondan. Derdák Tibor a cigányok kérdését hozta fel, összlétszámukat Európában 5 millióra becsülte. Nincs anyanemzetük.

Ezt követik a folyóiratban az egyes előadások és felszólalások szövegei. Edgar Morin Az államnemzet c. főelőadásában abból indul ki, hogy ez egyszerre teremő és teremtmény. Az ókor és a középkor csak várost vagy birodalmat ismert. A nemzetállam a kettő közt van. A francia példa a maga lassú fejlődésével azt mutatja, hogy az állam hozza létre a nemzetet. De az 1918 utáni fejlődésben olyan nemzetállamok jöttek létre, ahol a nemzet már korábban megvolt. Manapság azonban a nemzetállam intézménye már túlhaladott, mert túl kicsiny képződmény. Ennek ellenére politikai és szociális realitás. Az ismert Gemeinschaft és Gesellschaft közt oszcillál, Otto Bauerral szólva: sorsközösség, és ebből következően mítosz is. A haza, amely a fogalomtól elválaszthatatlan, egyszerre

anya és atya, táplál és az ellenséggel szemben oltalmaz. Arnold Toynbee szerint egyfajta vallás. Az államnemzet egyszerre többfélét is jelenthet, Morin rotatívnek nevezi. A kurdok alkothatnának államnemzetet, ha területük nem volna már felosztva Törökország, Irak és Irán között. Két modellt szoktak megkülönböztetni, a franciát és a németet. A franciában a kultúra az elsőbrendű, ehhez zárkóznak fel az állam egyéb lakosai. A németben erősebb az anyaföld és a vér közössége. A mai megváltozott korra az állam már elvégezte a feladatát, a felszabadítást, tehát voltaképpen már nincs is rá szükség. A mai bonyolult társadalmi viszonyok között valamiféle rend nélkül mégsem lehetünk meg. A megoldás az államok feletti föderációban képzelhető el. Keleten ma az a probléma, hogy a demokrácia konfliktusokat is jelent, meg azok békés megoldását. De ha túl nagyok a konfliktusok, megfojthatják a demokráciát. Ezekben az országokban gazdasági válság van, és nincs a nyugatra emlékeztető jólét. Ezért ébrednek fel a nacionalizmusok, ez pedig válságra vezet. Annyi biztos, hogy Európa keleti fele ma sorsdöntő pillanatot él meg.

Suzanne Citron, a párizsi XII. egyetem tanára fél lábbal Keleten, fél lábbal Nyugaton: a megtalálhatatlan "nemzeti" állam címen megállapítja, hogy Európa ma veszélyeztetve van, holott a cél a háború kiküszöbölése volna. De leegyszerűsítő eszmék uralkodnak. Az egyik szerint Nyugaton nemzetállamok léteznek, megfelelő történetiséggel, míg Keleten az államok még gyerekkorban vannak, vegyes lakossággal. Pedig Nyugaton is vannak kisebbségek. A másik téveszme, a francia és a német modell szembeállítása, mármint az egységes francia nemzet és a sokféle német. De nincs ilyen kettősség, teljesen homogén nemzet-állam sohasem volt. Ez a 19. századi romantikus történetírás kitalálása, amely finalista módon az egész történelmet a nemzetállam felé vezető útként mutatta be. A francia példa: a különböz, Lavissee neve alatt megjelent összefoglalások, amelyek az ókori Galliával kezdik a francia történetet. A románoknál Dácia játssza ezt a szerepet. Ebből a szemléletből következik, hogy aki más, az ennél fogva ellenség. Pedig a múltat távolságtartással kell tekinteni. Sehol sincs olyan ősi nép, amely mindig ugyanazon a területen lakott volna. Régészeti leletek nem azonosíthatók etnikailag. 1000 és 1500 között alakultak ki a dinasztikus - patriomonális államok. A 16-18. század során alakultak ki Nyugaton a modern államok, Keleten ugyanekkor a Habsburg-birodalom. Egyikük sem volt nemzetállam. A 19-20. század során jöttek létre a nemzeti mozgalmak, ébredések, megújulások, ezek a francia egység mintáját kívánták követni. A Párizs-környéki békék azután a nemzeti önrendelkezés jogára hivatkozva valójában a győztesek jogát érvényesítették.

Ugyancsak S. Citron A "nemzet" helyes használatáról címen abból indul ki a francia példában, hogy a nation (nemzet) szó a latin nascor (születek) igéből származik etimológiailag. Eredetileg az egyes franciaországi tartományok lakosságát jelentette. Amilyen mértékben egyesítette a francia monarchia az ország területét, olyan mértékben alakult ki az egység tudata, amelynek jelei a király, a

terület és a nyelv egysége. A 18. századra már kialakul az autonóm nemzet. 1789-ben ez deklarálja önmagát szuverénnek, olyanak mint azelőtt a király volt, s ennek megfelelően szent és sérthetetlen lesz és hamarosan messianisztikus vonásokat is ölt magára. Egyúttal territorializálódik, ezért válik "eggyé és oszthatatlanná". A forradalom idején már a gall ősokeket állították szembe a nemességgel, amely addig a frank hódítás jogára hivatkozva uralkodott. Az iskola azután ezt a nemzetképet gyökereztetette meg a lakosság széles köreiben. Föderalizmus és barbárság közt jobban meg kell mutatni a nemzet lényegét, ha tudjuk, mit jelent a szó.

Az előre elkészített referátumok íróihoz a szervezők a következő kérdéseket tették fel: mi a szerepe a nemzeti kérdésnek egy demokratikus rendszer és jogállam létrehozásában; az idegengyűlölő agresszív nacionalizmus fontos, azaz olyan mozgalom-e, amely veszélyezteti a demokráciát, és az egyházak elősegítik-e érvényesülését; a "nemzeti nihilizmus" főképp a fiatalokra jellemző-e; hogyan értelmezi a lakosság és a politika az Európához való visszatérést, vannak-e esélyei valamiféle föderációnak Közép- és Délkelet-Európában?

Ivan Dencsev, a bolgár szakszervezetek 1990-ben indult lapjának, a Podkrepanak volt főszerkesztője Nemzeti identitások és közösségi érzés címen kimutatja azt, hogy a nemzeti érzés individuális, nem kollektív. Létezik vallási, önfenntartási és közösségi ösztön. Ez utóbbiba tartozik a nemzeti érzés. Könnyen felébreszthető, és nem sorolható be a politikai bal- vagy jobboldaliságba. Tudjuk, hogy a nemzet fikció. A nemzeti érzés viszont sok mindennel kombinálható, és akkor nagyon veszélyes lehet. Kombinálható a vallással, és akkor integrizmus lesz belőle. Kombinálható a nagy egyéniséggel, és akkor messianizmusra és diktatúrára vezet. Vannak sajátos kötődések. Említ két bulgáriai török nőt, akiket bolgár név felvételére köteleztek. Kivándoroltak Törökországba, ott viszont nem voltak hajlandók eredeti török nevüket visszavenni. A bolgár nacionalizmus a nagyfokú keveredés miatt alapjában véve mérsékelt. A 45 évi diktatúra alatt a nacionalizmust összekapcsolták az osztályöntudattal.

Európa most mégsem akarja befogadni Bulgáriát, s ezt csak a nemzeti érzésre hagyatkozva lehet ideig-óráig kiparírozni. Pedig Európának segítenie kell, nehogy megint valamiféle diktatúra alakuljon ki az országban. A biztonság és a gazdasági integráció alakíthat csak ki kereteiben valamiféle kiegyensúlyozott kulturális közösséget.

Petr Uhl szövetségi képviselő és a Csehszlovák Távirati Iroda igazgatója A közepszer illúziója címen a nacionalizmus veszélyes voltával kezdi korreferátumát. Az 1960-70-es években ausztromarxistának tartotta magát, az állampolgári jogokat hangsúlyozta. A veszélytelenségre a jugoszláv példát idézi. Szerinte a szerb és a horvát egy nyelv, miközben sajnálatos, hogy két nemzet, pedig csak vallási és szokásbeli különbségek vannak a kettő közt. Boszniában még abszurdabb volna a harc, hiszen az egész lakosság egy nyelvet beszél. Ami most lejátszódik, nem a demokrácia és a totalitarizmus harca. A horvátok sem demokratábbak. Az egyéniség szerepét a középkor az istenhit miatt nem ismerte. Az

egyéniesség persze Nyugaton is manipulálható. A nacionalizmus most győzőben van, de más identifikációk is. Csehszlovákiában a Prága-centrizmus uralkodik, a szlovákok erre hivatkozva nacionalisták. A szerző helyi autonómiát el tud képzelni, de nemzetit nem. Tisztázatlan, kik küldik a szövetségi parlamentbe, a köztársaságok-e, vagy a lakosság. A csehek most meg vannak sértve, mert a szlovákok elutasítják a közös államot. Egyébként a cseh nacionalizmus kevésbé virulens, most inkább a szlováktól kell tartani. Morva nacionalizmus is van, a 4 millióból mintegy 1,2 millió sorolható ide. Ez a morva regionalizmus gazdasági okokra vezethető vissza. Végső következtetése, hogy a nacionalizmus megöli a demokráciát.

A lengyel Dawid Warszawski Nacionalizmusok és demokráciák, néhány támpont cím alatt kifejti, hogy a diktatúra idején a nacionalizmusokat csak befagyasztották, az ellenállás vele szemben mindenhol nemzeti jelleget öltött. Ebből arra következtet, hogy a nacionalizmus nem feltétlenül ellenkezik a demokráciával. Lengyelországban bizonyára nem, Csehszlovákiában és Magyarországon is alig. Egyébként a többi volt szocialista országban nagyon erősen. Az antidemokratikus kommunizmus és a nacionalizmus azonos nyelven beszélnek, csak más szavakat használnak. A demokrácia nyelve viszont eltérő. Államhatár és etnikum sokszor nem esik egybe, erre a mai afrikai államok is szemléletes példákat nyújtanak. A volt szocialista országokban ma a gazdasági válság miatt autoritarius tendenciák lépnek fel. Téves az a nézet, hogy az antikommunizmus önmagában már a demokráciát jelenti. Most is valami "ellen" folyik a harc, ezért van sokféle cigányellenesség. Rövid távon nincs ez ellen védekezés. Közepes távon egy új középosztály létrejötte és az európai integráció talán megoldást hozhat. Persze abban az esetben, ha nem kerül sor konfrontációra.

Alexandra Laignel-Lavastine A romániai nemzetiségi kérdés apropójára címen abból indul ki, hogy a kisebbség elismerése a döntő a demokrácia létrejöttében. Először a magyar kisebbség helyzetét veszi szemügyre. A kormányzat ma nem ismeri el a magyar kisebbség kívánságait, szeparatizmussal és revansizmussal vádolja, ahogy ez már Ceaușescu idejében történt. Az állam nem hajlandó kollektív jogokat adni. A másik probléma Moldávia. Elképzelhető, hogy a két állam közt a viszony a határok spiritualizálódásával oldódik meg, vagy pedig újra létrejön Nagy-Románia. A harmadik probléma a cigányok. Heves diszkriminációnak vannak kitéve. Egyes becslések 2 millióra teszik a számukat. A RMDSZ erejét tekintve a második párt. Azonban a szerző szerint nem jó, ha pártok etnikai alapon szervezkednek. A nemzeti érzés ugyan hozzájárulhat a belső kohézióhoz, de unitarizmushoz is vezethet. Figyelmeztető jel, hogy december 1-ét, Nagy-Románia megalapításának a napját tették meg nemzeti ünnepé. A kisebbségek vonatkozásában a kormány és az ellenzék egységes. Viszont biztató körülmények is vannak. Erdélyben nincs polgárháború, cigányellenes pogrom is csak elvétve akad. Moldávia kérdése miatt nincs nemzeti hisztéria. De veszély a populizmus, amelynek erős nyugatellenes éle is van. Veszélyes a magyarellenos Vatra népszerűsége. Ezt a szervezetet az egyház is

erősen támogatja. Vannak sajtótermékek, pl. a Románia Mare (Nagy-Románia), amelyek az idegenellenességet szítják, az irányítók közt volt Ceaușescu-hívek épp úgy vannak, mint egy volt vasgárdista. Ezek a lapok terjedelmük egyharmadát a magyar bestialitások leírásának szentelik. De ugyanilyen a gyűlölet a zsidók, a cigányok és a disszidensek ellen. Az antiszemitizmust nemzeti önvédelemnek tekintik. Egyesek még Ceaușescut is dicsőítik, mert planetáris (vagyis világra szóló jelentőségű) politikus volt. A szerző érdekes adatokat közöl a közvélemény alakulására nézve. Így a megkérdezettek 41 %-a helyesli, hogy a sajtó a cigányok ellen fordul, 50 %-a ezt nem helyesli. Összesen 70 % látja jónak, hogy a sajtó a hazáról és a hazafiságról ír. A Nemzeti Megmentés Frontja lényegesen veszített népszerűségéből, az elforduló választók a szélsőjobb felé tájékozódnak. A hadsereg és az egyház is ebben az irányban halad. A Nyugattal szemben nagy az arrogancia, a sajtó hangsúlyozza, hogy Románia mindig Európához tartozott. De most a sajtó szerint nemzetközi összeesküvés alakult ki Románia ellen, ebben a nagyhatalmak, a külföldi sajtó és Magyarország játszanak vezető szerepet. A baj gyökere - vallja a szerző - abban van, hogy a román politikai kultúra erősen tradicionalista. Ezért fejlődhet a keresztény és nemzeti autoritarianizmus felé. Túl nagy az idegengyűlölet, nagyok a belső ellentétek. Elképzelhető a Nemzeti Megmentés Frontján belül lévő, a nacionalistákhoz tartozó szárny koalíciója, a Vatra Românească és a hadsereg között. Viszont talán éppen a szélsőjobb túlzott xenofóbiája vezethet józanságra, és a fiatal technokraták (Petre Roman) esetleg értelmes megoldást hozhatnak.

Milan Křažko szlovák színész, Havel elnök volt tanácsadója és volt szlovák külügyminiszter, ma a Mozgalom a demokratikus Szlovákiáért alelnöke, Dialogizáljunk címen érdemben a magyar-szlovák viszonyról szól. A diktatúra idején a nemzeti kérdés tabu volt, ezért most annál hevesebben tört ki. Nyugaton nem értik, mert ott az állam azonos a nemzettel, ezért beszélnek csehszlovákokról. A kisebb nemzeteket nyugaton nacionalistáknak tartják. Pedig a nemzetiség nem valami maradványa régebbi időknek. Még az Egyesült Államokban is divat az utóbbi évtizedekben az etnikai gyökerek keresése. A szlovákoknak 1989-ig nem volt államuk. Háromszor próbáltak közös államot alkotni a csehekkel, de a csehek sohasem tartották be a megállapodásokat. A magyarokkal való együttélés idején azok egységes magyar nemzetállamot akartak. Ma a magyarországi szlovák kisebbség súlyos helyzetben van. 1945-ben 400 000 szlovák élt Magyarországon, ma hivatalosan mintegy 10 000.

Számadatokat hoz fel, milyen kevés iskolájuk van a szlovákoknak, azokban sem szlovák nyelvű az oktatás. Ezzel szembeállítja a szlovákiai magyar iskolák jóval nagyobb számát, a mintegy 600 000 magyar számára. A szlovákiai magyarok még mindig Trianont sérelmezik, a köztük lakó szlovákokat diszkriminálják. 14 képviselőjük van a parlamentben, ami felülmúlja számarányukat, és három pártjuk. Egy közvéleménykutatás eredményeit is közli a magyar szlovákok köréből (ez nyilván a szlovákiai magyarokat jelenti). Eszerint nincs vagy alig van problémájuk, ha a másik nyelvét nem ismerik, a többség szerint jogokban is

egyenlők. A végén felveti a kérdést, hogyan akarunk élni Európában, ahol nem szabad különbséget tenni kis és nagy nemzetek között.

A szlovén-horvát vegyesházasságból származó történész, Jozef Krulič Nemzeti kérdés, nacionalizmus, demokrácia címen azt fejti ki, hogy a kommunizmus megszakította a nemzet és demokrácia kapcsolatát. Persze homogén államokban kevesebb a probléma. A jogállam nem mindig demokratikus (pl. az Osztrák-Magyar Monarchia). A nemzeti kérdés mindenképpen akadály. Az államban lehet legális és karizmatikus jog. A nacionalizmus akkor veszélyes, ha a szuverenitás összekapcsolódik a jogállamisággal. A vallás szerepe is jelentős: Boszniában egy nyelvet beszélnek, mégsem egy nemzet. A nemzeti nihilizmus a fiatalabbaknál mutatkozik meg elsősorban. A most folyó harcokban is a gyengések vesznek részt, nem a fiatalok. Jugoszlávia lakosságának egyharmada szeretne kivándorolni. Lehetségesnek tart egy közép-európai föderációt, amelynek tagjai Csehszlovákia, Lengyelország, Horvátország és Szlovénia. A Balkánon ilyen elképzelések a lakosságra nem hatnak, ezért a közeljövőben egy balkáni konföderáció nem valószínű.

Nationalités et nationalismes dans Nouvelle Europe. = La Nouvelle Alternative, 1991. 24. no. 30-50. p.

N. E.

A kisebbségi lét és a gazdasági feltételek

Ha a gazdasági előrejutás mindenkor az egyén és a közösség érdekeltsége, hogyne volna az a kisebbségi lét egyénei és közösségei számára. A gazdasági összetevőt így a kisebbségi kérdések vizsgálata során, nem utolsósorban az identitás megőrzés kapcsán, nem lehet mellőzni. A gazdasági szempont beiktatása az identitás-politika-kultúra összefüggési körében viszont rendkívül problematikus, mivel

- a kisebbségek esetenként ugyan migrációs folyamatok nyomán is, de elsősorban mégis politikai vagy geopolitikai kényszerítő körülmények hatására jönnek létre, még az elvándorlási hullámok is egyszerre legalább történeti-politikai és gazdasági-szociális meghatározottságúak;
- a kisebbségek gazdasági helyzete csak kompakt letelepültség esetén mérhető egyértelműen (hektárhozam, pénzforgalom, jövedelmi statisztika stb.);
- az identitás szempontjából döntő a gazdasági biztonság és a kulturális azonosságtudat egyensúlya, ezt azonban egyidejűleg politikai és adminisztratív feltételek befolyásolják (jogbiztonság, anyaországi kapcsolat stb.);
- a gazdasági-kulturális identitási egyensúlyon belül az utóbbi bomlékony, labilis elem, akár valamely befogadó ország nemzeti-homogenizáló, akár a nemzetközi mobilizáció integratív hatása alatt.

Ennek ellenére milyen metodikai lehetőségek kínálóznak pl. a történeti szempontú kutatás számára? Egyértelműen szembe kell nézni azzal, hogy mindeképpen áttételes megközelítésekre kényszerülünk; ezek heterogén elemeiből és a nagyon hézagos tényadatok mozaikjaiból kell összerakni a képet. Az áttételes források sorában egyfelől az irodalmi dokumentumok (útirajzok, politikai irodalom, levelek, memoárok) - kellő kritikával kezelendő - leírásai, utalásai kínálóznak, másfelől pedig az objektívebb források globális áttekintésű (országra, teljes régiókra vonatkozó) elemzéseiből, leírásaiból a kisebbségi vonatkozások kiszűrései, valószínűsítései. Az optimális következtetéseket a különböző elemek kölcsönös összevetése, kontrollja útján kaphatjuk meg.

A fenti lehetőségeket a szerző két irodalmi példa bevezetésével szemlélteti konkrétan: egy 18. századvégi műkedvelő szerző beszámolójával az oroszországi német telepésekről és egy későbbi regénnyel, amelyet a helyszínen szintén jártas szerzője az észak-amerikai kivándorlókról írt.

Az oroszországi beszámoló ("Der russische Colonist oder Christian Gottlob Züges Leben in Russland", 1802-1803) szerzője, egy kalandvágó iparoslegény, Lübeckben csatlakozik egy kivándorlócsoporthoz. Mindjárt a készülődés leírásából árnyalt pillantás esik a résztvevők szociális és individuális motiváltságára, a szervezés indítékaira, az információ meg a hitegetés egybemosódására stb. A könyv a továbbiakban Szaratov környéki kolóniákat ír le. A tudós körültekintéssel és rendszerességgel nem párosult megfigyelésekből is szemléletesen rajzolódik ki az őshaza lumpenegyedeiből verbuválódott heterogén tömeg munkás közösséggé és kisebbségi etnosszá formálódása az idegen környezetben, mégpedig a többlettermelő, piacképes föld- és kertművelés jóvoltából.

Az Amerika-regény (Otto Ruppert: Ein Deutscher, 1861) hivatásosabb írójának témája a maga idején az "utcán hever": a század eleje óta tartó tömeges kivándorlás 1850 után éves statisztikai szinten százezres mozgalommá szélesedik. Hőse és környezete a polgárságot képviseli. E kivándorlókat a személyes felemelkedés és kiemelkedés vágya hajtja. Az enyhén ideológizáló, hurráoptimista stílusú irodalmi dimenzió belül nem is marad el a siker. A jövevény polgári kvalitása, morálja azonban a befogadó közeget építi (az író szerint), miközben német identitása egy folyamatosan lazuló, konzerváltan privát minőségbe húzódik vissza.

Ezután a szerző az identitás gazdasági eleme felőli kényes egyensúlyt még néhány differenciáló szemponttal értelmezi:

- az egyensúly zavaró körülmények esetén az egyik irányba a sovén és görcsbe merevedő autonómiakövetelés, a másikba pedig az asszimilációképes, ill. területelhagyó rezignáció és kiüresedés felé leng ki;

- ezt az egyensúlyt a többség politikai hegemoniája döntően befolyásolja, aszerint, hogy totális jogfosztásra törekszik-e, vagy "állampolgári" egyenjogúságot rendszeresít, sőt még adminisztratív fokozatú egzisztenciális támogatást is nyújtva becsületes konszenzust épít a kisebbség vonatkozásában;

- az egzisztencia garantálása sem sokat segít a szórványkisebbség kilátása-in; optimális eredményt csak a gazdaságilag is szuverén települési koncepció regionális keretei nyújtanak;

- a kisebbségi lét gazdasági kérdései sem negatív, sem pozitív irányban nem azonosak általában a gazdasági elnyomorodással vagy általában a szociális és gazdasági biztonsággal.

Az eszmefuttatás végén a szerző megállapítja, hogy a tárgyalt összefüggések szempontjából még a nyugat-európai területek német kisebbségeinek helyzete sem minden tekintetben megnyugtató, nem is beszélve Kelet-Európáról és egyáltalán az itt élő és a volt szovjetunióbéli kisebbségek körül kialakult fegyveres konfliktusok aggasztó tapasztalatáról.

Ritter, Alexander: Minderheitenexistenz und Wirtschaftsbedingungen. = Deutsche Studien, 29. Jg. 1991. 114. no. 145-157. p.

K. S.

A magyar azonosságtudatról - angol szemmel

Csoóri Sándor nemzeti összefogást, "öikuméniát" hiányoló írását Angliában sajnálatos nacionalista kitörésnek könyvelik el, amiben - ismeri el a szerző - éppúgy szerepet játszik az átlag angol tökéletes tudatlansága a magyar történelemről, mint a sajátos angol észjárás.

A Csatornán túl nem hiszik el, hogy a nemzeti egység követelését Magyarországon éppúgy (vagy majdnem úgy) motiválhatja a nemzeti kultúráról, történelemtől, általában a hagyományoktól való elidegenedés, mint Nyugat-Európában - például az egzisztencializmus révén. Persze, a magyarság történelmi tapasztalata Mohács óta nem más, mint örökös válasz a külső megkérdőjelezésre, ami a külső vádlóknak mindigis elegendő okot szolgáltatott a magyar öntudatot viszolyogtató tényként kezelni.

Az angolszász azonosság háttere más: tartalma sohasem a megkérdőjelezés érvénytelenítése, hanem annak elkerülése volt. Az egyik (ti. a magyar) tudna békén élni, de ritkán engedték meg neki, a másik nem tud békén maradni: "... Európa szélén mindig a szárazföldre kellett fukarkodnia, hogy gazdasági élete és civilizációja mozgásban maradjon." A kelták betelepődését követően a szigetország társadalmá mindig többszólamú volt, viszont az uralkodó szerepet általában az utoljára érkezettek ragadták magukhoz. Ennek a folyamatnak máig érvényes lenyomata az angolszász politikai rendszer és a normann parlament. Az angolszász azonosságtudatot nem a kultúra mozgatja, hanem a differenciált politikai rendszer, amelynek legfőbb hivatása az ipar és a kereskedelem felvirágoztatása. (A szerző II. Károlyt idézi tanuként: "Ami legközelebb áll a nemzeti szívéhez, az a kereskedelem és minden, ami ezzel együtt jár.")

A hanyatló Habsburg Birodalom iránti angol érdeklődést (elsősorban a fiatal értelmiségek részéről) voltaképpen saját birodalmuk hibáinak burkolt leleplezése, az analóg problémák átvetítése sarkallta. A kiegyezés magyar résztvevőjét egy kapaszkodó, keleti "ruritáriának" tekintették, a dualista Monarchiát magát rossz üzletnek az osztrákok számára. A magyar alkotmányt népellenesnek titulálva karolták fel (olykor szentimentális módon) az itteni nemzetiségek ügyét, viszont a magyar népről nem vettek tudomást. A magyar arisztokrácia, tisztikar és általában az uralkodó elit viselkedésmódját felháborító arcátlanságnak tekintették, nyilván mert túlzottan is emlékeztette őket saját felsőbbbségük magatartására, például az írekkel szembeni bánásmódjuk tekintetében. Seton-Watson hírhedt magyar-ellenes műve (*Racial problems in Hungary*) mindmáig az angolok magyarság-ismeretének sarkköve, s a nagyiparos-szerző által pénzelt propaganda-hadjárat nyomán nem csoda, hogy Magyarország a trianoni békeszerződésnél pusztán statisztaként, néma résztvevőként vehetett részt.

Érdekes, hogy Trianon után az európai közösségből kirekesztett magyarság helyzetét a szerző nem tartja olyan kétségbeesítőnek, mint az az első pillanatra látszik. Feltételezően Magyarország - veszteségei által (is) kovácsolt - erkölcsi tőkéjére gondol (kifejtés nélkül), mert leszögezi: "... a nemzetközileg érvényesített jogtalanság magyar áldozatainak nyugszik az utódállamok léte", - s míg mi a jogtalanságok jóvátételét vártuk, addig az utódállamok kiteljesített nemzetközi érvényesítésüket, úgyannyira, hogy akadtak politikusok a térségben, akik Magyarország lesöpprését követelték Európa térképéről.

A 2. világháború időszakának angol-magyar kapcsolatára is rávetül az említett propaganda hatása; az angolok így minden magyar közeledést elhárítottak. Jellemző, hogy az angol történész A. J. P. Taylor a következőképp kommentálja Teleki Pál tragikus halálát: "Teleki Pál, Tisza politikájának utolsó élharcosa önyilkosságával vallomást tett Nagy-Magyarország csődjéről."

A háborút követően az angolszászok kénytelen-kelletlen tudomásul vették a Szovjetunió világhatalmi státuszát, s a számukra kisebbik rosszat választva, átadták neki Európa keleti, szegény felét. Magyarország így kétszeresen (és újból) a vesztesek oldalára került, s ekkor címkézték először a magyarságot a "fasiszta" jelzővel. Az angolszászok cinizmusára céloz a szerző annak az ellentmondásnak megemlékezésével, hogy míg egyfelől a brit misszó Horthy regnálását (antibolsevizmusa okán) melegen támogatta, addig másfelől az ő nevével jelzett korszakra sütötték rá a magyar=fasiszta minősítést.

Érdekes a szerző értékelése a háború utáni helyzetről: "... amíg a kommunizmus kényszere a többi ország teljes cserbenhagyásának tűnhet (ti. a szövetséges hatalmak részéről), ... addig ezt magyar szempontból úgy is lehet venni, mint háborús bűnei elkerülhetetlen következményét." A magyarság számára csupán megisméltódott az elnyomás és a kirekesztettség, s ugyanakkor a magyar kisebbségek helyzete rosszabbodott. Ezért volt nehezebb a szovjet hatalomnak - állítja a szerző - a kommunizmust Magyarországon a lakosságra kényszeríteni, s ez magyarázza az 1956-os forradalom kitörését, midőn 1848 után

először vált a magyarság nemzetközi létjogosultsága megkérdőjelezhetetlenné. A világpolitika -a kezdeti felbuzdulást követően - mégsem kívánta a történelmi jelentőségű tettet érdemén jegyezni, pedig 1956-nak erjesztő hatása volt a szomszéd országok politikai rendszerére is. A keleti blokk lebontásában Magyarországnek úttörő szerepe volt, "körülötte a helyzet" mégsem változott, sőt (részben a Szovjetunió széthullása következtében) a magyar kisebbségek egy része halálos veszedelembbe került.

A szerző látja, hogy Magyarországon sem egységesek a felfogások, bár sajtáságos, hogy a népi-urbánus ellentétet egyenrangúnak tekinti a "kuruc-labanc" és a "Habsburg-párti-Habsburg-ellenes" nézeteket. Szerinte a magyar politikának nem kellene szolgai módon követnie az immáron nemzetek fölötti hatalmi erővonalakat, mert ezek elsősorban az angolszász társadalmi és hatalmi igényekre vannak alapozva. Visszatérve Csoóri Sándor kívánságára, vele egyetértve úgy véli, hogy Magyarország csak egységes közérdekkel tud eredményesen tárgyalni minden más nemzettel, s a nemzeti érdek szerint irányított Magyarország "... erőteljesebb és állandóbb lesz, mint egy szeszélyes idegen érdekektől függő".

Byrd, P. D. G.: A magyar azonosságtudatról - angol szemmel. = Hittel, 5. évf. 1992. 12. sz. 50-54. p.

Ch. Gy.

Az urbanizáció hatása a szlovákiai, vajdasági magyar és német kisebbségek asszimilációjára

A szerző először áttekinti a dél- és felvidéki migrációs folyamatokat és azok okait, majd a két terület városiasodását hasonlítja össze, végül bemutatja e folyamatok kihatásait az asszimilációra.

A belső és külső migráció okait, irányát, valamint a benne résztvevők nemzetiségi és szakmai összetételét tekintve a két régió között párhuzamok mutathatók ki. A Délvidék azonban mintegy 2-3 évtizedes késéssel kapcsolódott be a jelentősebb népességmozgásokba. A felvidéki új ipari üzemek munkaerőt vonzó, illetve az ottani mezőgazdaság elvándorlásra ösztönző hatásával szemben a Bácska és a Bánság - agrárjellegének megfelelően - évtizedeken át még nagy tömegű mezőgazdasági munkást szívott fel. Végül azonban mindkét régióban jelentősen megnőtt a városi lakosság száma, hiszen éppen a pauperizálódott vidéki tömegek számára kínált a város vélt vagy valós lehetőséget az egzisztenciális és társadalmi felemelkedésre. Továbbá mindkét régióban nyomon követhető, ahogy az adminisztráció a migrációt politikai célkitűzéseinek megfelelően befolyásolni igyekezett.

A jelentős népességmozgások során a városi lakosság gyorsabban nőtt, mint amilyen mértékben az összlakosság, és a városi lakosságon belül folyama-

tosan nőtt a betelepülők aránya. A koncentráció és centralizáció eredményeként 1910-ben a nagyobb városközpontok lakóinak már csak körülbelül egyharmada született az adott településen, szemben a kétharmados országos átlaggal.

Bár az urbanizáltság foka az első világháború után mindkét területen megközelíthetően hasonló, azaz hozzávetőleg 20 %, az azonos érték ellenére lényeges minőségi különbségek fedezhetők fel a vidéki és délvideki városfejlődésben.

A felvidéki és délvideki városok lakosságának növekedése 1880-1910 között mintegy 46 %-ra tehető. 1918 után lényegesen lelassult a városok növekedési dinamikája.

Hasonlóan az urbanizálódási folyamatok időbeli elemzéséhez, a városok lakosságának etnikai összetételét vizsgálva is két szakasz különböztethető meg, melyekben párhuzamos hullámmozgást lehet tapasztalni: a háború előtt a magyarság arányának állandó és viszonylag gyors növekedése, mely a többi nemzeti kisebbség rovására történt, majd 1918 után ennek fordítottja következett be. Ezek az arányeltolódások mindkét időszakban nagyobb dinamikáról tanúskodnak a mai Szlovákia területén, mint a Vajdaságban. A városok, szemben az egész régióval, élen jártak ebben a vonatkozásban. A magyarok háború előtti rendkívül gyors aránynövekedésének okai közül a demográfiai tényezőknek kiemelt jelentőségük volt. Összehasonlítva ugyanis a nemzetiségek demográfiai mérlegadatait, kitűnik, hogy a magyarok könnyelvehettek el magasabb népességszaporulatot, annak ellenére is, hogy a természetes szaporulat tekintetében a szlovákok megelőzték őket, de igen magas volt kivándorlási veszteségük. A legalacsonyabb természetes szaporulat mindkét régióban a német nemzetiséget jellemezte, ami a magas kivándorlási arányszámmal együtt végül is a németek szám- és aránycsökkenésének okozója volt. Különösen a délvideki németek találhatók súlyuknál lényegesen nagyobb arányban a kivándorlási statisztikában.

A Felvidéket a megfelelő időszakban lényegesen több személyt - elsősorban németet - érintett a nyelváltás, mint a Vajdaságban.

A Felvidék hosszabb városi tradíciókra tekinthetett vissza, mint Bácska és Bánság. Ezzel kapcsolatban lényeges mozzanat, hogy a városi funkciók közvetlen hatással vannak a nyelvhasználatra, amennyiben a mindenkor állam a közigazgatásban alkalmazott személyzeti politikájával, illetve az oktatási rendszer tudatos nacionalizálásával közvetlenül alakítja a nyelvpolitikát. Az első világháború előtt az adminisztráció magyarosítására irányuló törekvéseket a háború után a szlávostítás váltotta fel.

A történelem- és társadalomtudományi kutatások szerint elsősorban két társadalmi csoport asszimilálódik gyorsan: az egyik a polgárság középső és felső rétege, mely a nyelvi alkalmazkodásban látja a presztízs-növekedés és társadalmi felemelkedése zálogát, a másik az agrárproletár és ipari munkásság, mely nagyfokú területi mobilitása révén a más nemzetiségűekkel állandó nyelvi kapcsolatban van. Ebből a szempontból lényeges, hogy a Felvidéken az iparban foglalkoztatottak és a közalkalmazott réteg a foglalkozási struktúrán belül nagyobb súllyal bírt, mint a déli megyékben.

Bizonyos etnikai-vallási feltételek szintén tisztábban érvényesültek a Felvidéken, mint a Délvidéken. A városi-ipari foglalkozási csoport Szlovákiában elsősorban magyarokból, valamint németekből, nagyrészt német nyelvű zsidókból rekutálódott.

Pázmándi Zsuzsanna: Az urbanizáció hatása a szlovákiai, vajdasági magyar és német kisebbségi asszimilációra. = Regio, 3. évf. 1992. 1. sz. 32-47. p.

H. Z.

Burgenlandi magyarok - magyarok Ausztriában

Az erdélyi folyóiratok - úgy tűnik - intenzívebben érdeklődnek az őshonos burgenlandi és az Ausztriában másként "megkapaszkodott" magyarok iránt, mint a magyarországiak. Elég könnyű belátni: miért. Ez alkalommal a székelyudvarhelyi Ablak (1992. 1. sz.) és a kolozsvári Korunk (1991. 12. sz.) tárgyavágó publikációit szemléljük.

Néhány statisztikai adat

A különféle statisztika feldolgozásokból Majla Sándor gyűjtötte ki a burgenlandi magyarság számának alakulására nézve legjellemzőbb adatokat.

Előbb Burgenland következék. Itt a magyarok száma és számaránya néhány jellemző évben (az intenzív magyarosítás előtt, a magyarosítás "csúcsán", az első osztrák népszámláláskor, az első háború utáni és a legutóbbi népszámláláskor) a következőképpen alakult:

Év	Össznépesség	Magyarok száma	%-aránya az össznépességből
1880	265 772	11 162	4,2
1910	291 800	26 225	9,0
1923	286 179	15 254	5,3
1951	278 136	5 251	1,9
1981	269 771	4 147	1,5

A hivatalos statisztikával szemben - dokumentálja a Tudományügyi és kutatási Minisztérium és a burgenlandi tartományi kormány megbízásából 1990/91-ben végzett tudományos felmérés - a tartományban összesen 16 475 magyarul tudó személy él. Ez azt jelenti, hogy - az 1981. évi népességadatot standardnak véve - a magyar nyelvet tudók számaránya 6,1 % az össznépességen belül. A két adat közti nagy különbség részint az osztrák népszámlálások módszertani hiányosságairól, részint az ottani magyarság asszimilációra való készségéről (erről később még szó esik) vall. Összehasonlításként közöljük a legnagyobb burgenlandi kisebbség, a horvátság hivatalos (népszámlálási) asszimilációs veszteségét: 1880-ban a horvátok aránya 15 % volt, 1981-ben pedig 6,9 %.

A másként Ausztriába vetődött és ott "megkapaszkodott" magyarság adatai. 1923-ban Bécsben 10 922 és - Burgenlandot nem számítva - Ausztria szerte 2 335 magyar élt. A fenti két adat 1951-ben 1 039 és 4 885, 1971-ben pedig 8 413 és 5 031 értéket vett fel.

Közben volt második világháború és 1956. A háborús ok miatt 3 526 magyar menekült kapott osztrák állampolgárságot, ami az 1951-es adatokban tükröződik.

A 71-es adatok megnagyobbodott volta pedig az 181 818 56-os menekült Ausztriában megtelepült töredékéből adódik.

Az imént idézett adatokkal nem kvadrál András Imre közlése, aki Ausztriában csak katolikus magyarból 43 ezret említ, bár nem mondja meg: ez melyik évre érvényes. A bécsi katolikus magyarok számát 24 ezerre teszi, ugyancsak év-megjelölés nélkül.

A burgenlandi magyarok sorsa

A burgenlandi magyarok sorsának alakulását Gerhard Baumgartner vázolja. Történetileg kétféle magyart különböztet meg. Az egyik a kisenemesi falvak lakója, a másik a Fertő-tó menti majorságok bérése volt.

Ami a kisenemesi falvakat illeti: "A közép-burgenlandi Felső- és Középpulya és a dél-burgenlandi Felsőőr, Alsóőr és Őrsziget már évszázadok óta magyar falvak. Lakóikat a 12. században határőrökként és íjászokként telepítették ide. A helységnevek mai napig az ő feladataikat mutatják. Az 'őr'-t tartalmazó helységnevek a 'spiculatores'-ekre utalnak. Az íjászokkal betelepített helységek nevei a 'lövő' szótagot (l) tartalmazzák: Felsőlövő, Alsólövő, Németlövő, Lődös. A határőrök a határt figyelték, és az ellenség jövetelét jelentették. A patakokban gátakat építettek, felduzzasztották a vizet, és ezáltal a völgyekben fekvő réteket el-mocsarasították, és a közelgő ellenség számára járhatatlanná tették. Fegyverzetükről és felszerelésükről maguk gondoskodtak, és ezért kisenemesi rangot nyertek a királytól. Ezt, a nemesi címmel együtt mindmáig megőrizték. És ha már gazdaságilag nem sikerült elkülönülniük jobbágy szomszédaiktól, a kisenemesi címet és nevet mindig is viselték. Ebből a kisenemesi hagyományból egy-fajta büszkeség sarjadt, a magyar nyelvhez ragaszkodás és egy sajátosan magyar öntudat. A faluban a családban még mindig a magyar tájszólást beszélik. Az irodalmi magyar 'Hochsprache'-t alig értik, amióta a hetvenes évek elején megszüntették a magyar anyanyelvű általános iskolákat."

Mindazonáltal az osztrák uralom kezdetén a burgenlandi magyarság "őr" és "lövő" része, bár az új állam korántsem volt barátságos iránta, alig vette észre az impériumváltozást, minthogy falvaiban továbbra is minden magyar maradt.

Ha a burgenlandi magyarok között mégsem alakult ki valamiféle regionális öntudat, annak az volt az oka, hogy - miközben kevesen is voltak - három felekezet híveinek vallották magukat. A pulyaiak és alsóőriek katolikusoknak, az őrszigetiek evangélikusoknak, a felsőőriek pedig kálvinistáknak.

A magyar-magyar összefogás helyett inkább a különféle ausztriai pártok felé tájékozódtak. Közöttük volt a náci párt is. Jellemző azonban, hogy "az egykori kisenemes határőrök leszármazottai még a hitlerista mozgalomban sem voltak hajlandók lemondani magyarságukról, él 1938-ban magyar nemzeti viseletben és horogkeresztes zászlókkal ünnepelték Ausztriának a hitleri birodalomhoz való csatolását. Nem sokkal az 1938-as Anschluss után a burgenlandi kormány új NS-főnöke, Tobias Portschy levelet kapott a berlini nemzetiszocialista pártközponttól. A pártközpont ebben a levélben kifejezi megdöbbenését amiatt, hogy a

burgenlandi NS-egyesületek taglistái ellenőrzése alkalmával számtalan horvát és magyar származású párttaggal találkozott.

Mivel az NSDAP-ba kizárólag németeket volt szabad befogadni, felkérték a burgenlandi kormányfőt, hogy zárja ki ezeket a pártból. Erre Portschy, a 150 százalékos nemzetiszocialista rendkívül szokatlan formában reagált. Ellenszegült a parancsnak, és válaszában a végrehajtás lehetetlenségét hangsúlyozta. Felsőőrré hivatkozott, ahol - írja Porschy - "a párt csak magyarokból áll." Ettől függetlenül: a nemzetiszocialisták pozíciói a magyar falvakban hamarosan megrendültek. Az egyházak korlátozása pl. ellenállásra szólította a felsőri magyar kálvinistákat. A csoport 1942-ben bukott le, amikor is 21 tagjából ötöt halálra ítélték.

Meg sem legyintette viszont a náciizmus szele a burgenlandi magyarok másik nagyobb csoportját, a Fertő-tó környéki majorságok béreseit, azt a mintegy 8 ezer főből álló csoportot, amely meglehetősen elszigetelten élt környezetétől. A második világháború alatt e majorságokban működtek a burgenlandi kommunista és szociáldemokrata ellenállás központjai és támaszpontjai.

"A burgenlandi lakosság végleges asszimilációja 1938 után kezdődött. A falvakban megszüntették a felekezeti iskolákat, és - persze - a magyar oktatást is. A magyar nyelv családi- és konyhanyelvvé vált. A német anyakönyvezés akkor indult be, és ezzel a mindennapi életből eltűntek a magyar nevek és feliratok." A folyamat a háború végeztével felgyorsult. Az 1976. évi népcsoporttörvényig a kisebbségek semmiféle elismerésben nem részesültek. A volt béresek asszimilálódtak a leggyorsabban, miután szórványokként beköltöztek a környező német falvakba. Bizonyos értelemben szégyellették is magyar származásukat és cselédnyelvüket. De a kisnemes parasztság is mindinkább elvesztette magyar öntudatát, büszkeségét.

S közben a burgenlandi magyarok nyelve mind távolabb került nemcsak az irodalmi magyartól, hanem a közmagyartól is. Pulay József e magyar nyelven írt költészetét Kloss Andor, a burgenlandi magyarok nyelve mind távolabb került nemcsak az irodalmi magyartól, hanem a közmagyartól is. Pulay József e magyar nyelven írt költészetét Kloss Andor, a burgenlandi magyar irodalom kutatója ekként jellemzi: "Távoli hangokat véltem hallani: a halványodó anyanyelv üzenetét. Nem tudtam szabadulni attól a gondolattól, hogy voltaképpen nem is verseket, hanem nyelvemlékeket olvasok, de nem a keletkező, önmagát kereső nyelvet, hanem a visszavonhatatlanul megszűnőben lévőét, amelyet átszőnek, beindáznak egy másik nyelv szavai, kifejezései, grammatikai elemei, s szorításukban törmelékessé lesz." E jellemzés torokszorító pontosságának illusztrálására kivételesen hadd idézzük Pulay József Kiet őrdög című versét:

e bokrokbu hallok

kiet szavat

ez egyik mondja:

tul sokat gonduokotsz

e mult idűkre
ami mögötted
oaz mámind szaro sziena
caz má mind kaszát
níz elűöre
ott áll e rít
meg virágzik az ílet
ki mindig visszafordu
ne lássa e csalángot
meg e kigyout e fűjbe

e másik mondja:
ki nem emlikszik semmire
nem ierhet semmit
ollan mind e szuomaszál
ide oda dobja e sziel
ez ílet e tánc
egy géneráciuobu
e másikba
ki nem fodu e táncba
nem is íl

hallom meg tudom
ott beszí kiet őrdög
ez egyik e halálom
ez egyik ez íletem

Az 1976. évi népcsoporttörvény népcsoportnak nevezi "a szövetségi terület részein élő és honosságú, nem német anyanyelvű, de saját népi hagyománnyal rendelkező osztrák állampolgárok csoportjait". E törvény végrehajtása keretében alakult meg 1979. június 12-én a Burgenlandi Magyar Népcsoport Nemzetiségi Tanácsa, a "Volksgruppenbeirat".

Noha a nemzetiségi tanács életrehívásához nagy remények fűződtek, ám ezek nem minden vonatkozásban váltak valóra. Így nem sikerült gátat vetni az asszimilációnak sem, bár az anyanyelvi oktatás feltételei javultak. 1981 óta a felsőlövői és felsőpulyai gimnáziumban magyar tanfolyamok folynak, a felsőlőri polgári iskolában magyar az első idegen nyelv. Nem sikerült előbbre jutni a kétnyelvű feliratok ügyében, noha több burgenlandi községet megilletne ez a jog. (Senki nem siet az ilyen kérelmek parlamenti jóváhagyatásával.)

Milyen is az osztrák nemzetiségi politika?

E kérdést illetően nagyon frappáns válaszokat kapunk Deák Ernő (gazdaságtörténész, költő, a Bécsi Napló főszerkesztője, az Ausztriai Magyar Egyesületek

és Szervezetek Központi Szövetségének alapítója) és Éger György beszélgetéséből.

"Ami az osztrák államnak a kisebbségi politikáját illeti - vélekedik Deák, nem szabad elfelejteni, hogy Ausztriának az államszerződés 7. §-ból kifolyólag súlyos kötelezettsége van, de hangsúlyozom, ez csakis a burgenlandi horvátokra, illetve főként a karintiai szlovénekre vonatkozott, illetve vonatkozik. Hogy Ausztria ennek mennyiben tett eleget, azzal most nem kívánok foglalkozni. A lényeg az, hogy van itt két más népcsoport is - a csehek és a (burgenlandi) magyarok -, amely aztán végső fokon a 76-os nemzetiségi (népcsoport) törvény értelmében került kisebbségi státusba. De nem is ezt akarom mondani, hanem azt, hogy a 76-os nemzetiségi törvényt ne tekintse senki sem úgy, mintha Ausztriát megszállta volna a felvilágosodás, és Európa élére kívánt volna állni a példás nemzetiségi politikával vagy nemzetiségi törvénnyel, hanem látva az elhúzódozó (szlovén-osztrák) krízist és az akkor még erős jugoszláv kormánynak a nyomását, Kreisky egy ilyen nemzetiségi törvénnyel próbálta kifogni a szelet a vitorlából. Ez a nemzetiségi törvény megszületett, de akármennyire is igyekeztek dicsémi, mint Európa legjobb és leghaladóbb nemzetiségi törvényét - mégis tökéletlen valami . . . Bizonyos megfogalmazások annyira nyitva hagytak kérdéseket, hogy így is, úgy is lehetett interpretálni őket . . . A nemzetiségi törvénynek . . . nincs kimutathatóan pozitív hatása. A nemzetiségi törvényt behatóan tanulmányozva látjuk, hogy például az iskola-üggyel kezdve sok mindent, de főképp - ami nagyon fontos lenne - a gazdasági dolgokat egyáltalán nem érinti."

"Ami viszont a leglényegesebb - folytatja Deák, az ausztriai népcsoportok - kivéve Karintiát - szórványjellegűt mutatnak. A modern ipari társadalomban a szórvány kisebbségek eleve hátrányos helyzetben vannak. Amikor például valaki német nyelvű környezetben dolgozik, viszont a nyelve, kultúrája csak a magánéletre szorítkozik, akkor ez rendkívüli hátrányokkal jár. Így akár a csehekre, akár a magyarokra vonatkozóan, sajnos, azt mondhatjuk, hogy szinte meg vannak számolva napjaik. De ez nem jelenti, hogy akár Romániával vagy Szlovákiával összevetve Ausztriát, itt határozottan kisebbségellenes politika folyik. Ez nem így van, csupán olyan a helyzet, olyan fejlődési fázis alakult ki, amiben az osztrák kormány még ha akarná, sem tudná segíteni a kisebbségeket, mert akkor bizonyos értelemben akár telepítési politikát is kellene folytatnia. Mintegy rezervátumokat kellene létrehozni." Ezt pedig a nemzetiségi lakosság sem tolerálná.

A csodákat korántsem produkáló kisebbségi törvénynek mégis van egy rejtettebben megnyilvánuló pozitív hatása: egy csomó kisközösséget, kis csoportot, egyesületet, tudományos vagy félig tudományos kört mozgatott meg. Soha annyit nem írtak, nem beszéltek a nemzetiségekről, mint mostanában. Ez valamelyest enyhíti azt a közönyt, amellyel az osztrák társadalom a nemzetiségi kérdés iránt viselkedik. A demokráciában kettőn áll a vásár. A nemzetiségeknek - Illyés Gyula szavával élve - dörömbölniük kell, hogy ami jár nekik, meg is nyitassák a

számukra. Mindenesetre: "Ausztriában az adott körülmények között, ha nem is mindent, de sokat ki lehet harcolni".

Egy másfajta magyarság

Ugyancsak a Deák-Éger beszélgetésből értesülünk róla, hogy a burgenlandi autochton magyarság és a bevándorolt - főként bécsi - magyarok, pontosan szervezeteik között nincs meg a közös nevező. A burgenlandiak elzárkózása mögött (kül)politikai nehézségek is rejtőznek, ui. - ellentétben az Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetségével (alakult 1979-ben) és tagszervezeteivel - a Burgenlandi Magyar Kultúregyesület, illetve a Központi Szövetség ellensúlyozására 1983-ban létrehozott Független Magyar Kultúregyesületek Csúcsszervezete a magyarországi fordulat előtt kapcsolatokat tartott fenn a kádárista intézményekkel. Ezért cserében az akkori magyar kormány a Csúcsszervezetet támogatta az osztrák kormánykörökben.

Az ausztriai nem autochton magyarság már a hetvenes évek elejétől akként "vitte az életét", akként szervezkedett, hogy osztrák állampolgárként megmaradjon magyarnak. És Deák Ernő e ponton felettébb fontos, nem csak Ausztriára vonatkozó figyelmeztetéssel él: "Ha én úgy tekintem a többségi népet, hogy megsemmisítésemre törekszik, illetve amennyiben a többségi nép a politikáján vagy a politikusain keresztül úgy tekint engem, hogy én ártalmára vagyok, akkor . . . vége mindennek, minden emberi megértésnek. Ezért tartjuk mi fontosnak a kölcsönös bizalom megteremtését és biztosítását. Nagyszerű Németh László kijelentése: a kisebbségek privilégiuma és - szerintem - egyben létjogosultsága, hogy elit tud lenni. Kétségtelen, rendkívül nehéz elitnek lenni hátrányos helyzetben. Az elit magatartása nem szellemi fölényeskedést, fitogtatást, önelégültséget jelent, hanem Széchenyi értelmében kiművelt emberfőt, aki Zrínyi megfogalmazásával tudja: egyik nemzetnél sem vagyunk alábbvalóak. És nem tekintek az osztrákokra úgy, hogy ők fölöttem állnak, kultúrájukkal agyonnyomnak, míg az én kultúrámmal, az én nyelvem alantas, kiforratlan, primitív. Szerintem itt van talán a kisebbségi kérdésnek a legsarkalatosabb pontja. Először is, egymásban - akár tetszik, akár nem - egyenlő partnereket kell látnunk, másodszor nem egymás megrontására, egymás megsemmisítésére vagyunk, hanem az együttélés alapelvét követve egymást kölcsönösen kiegészítjük, gazdagítjuk. Magyar kifejezéssel: a kisebbségi lét ne járjon kisebbségi érzéssel. Lehetünk számbelileg kevesebben, minőségileg teljes mértékben egyenrangúak vagyunk. Ha így közelítünk a többségi nép felé, akkor szerintem - és nem kívánok most más népekkel példálózni - az osztrákokkal ki lehet jönni. Az osztrákok eleve olyan mentalitású nép, amelyik nemcsak kerüli, hanem kimondottan intózik a konfrontációtól."

Nos, a nem autochton ausztriai magyarok ezzel az újfajta kisebbségi, de nem kisebbségességi magatartással és szervezőmunkával több vonatkozásban értek el sikereket. Így a már említett Központi Szövetség megalakulásán és összefogást erősítő sikerein kívül (Ausztriában a működő 36-38 magyar egyesületből 20-22 tartozott a Központi Szövetség kötelékébe, és jelenleg is 18 aktív tagja van) Bécsben megszervezték a Magyar Iskolát (az ide való beiskolázás extremi-

tásairól és földrajzi kiterjedtségéről a Korunk szemlézett számában Hegedűs János (ír), cserkészcsapatokat működtetnek Bécsben, Linzben és Grazban, 1980-ban elindították a Bécsi Naplót, kapcsolatokat építenek ki a kisebbségi magyar szervezetekkel, amihez újabban hozzájárul a Collegium Hungaricum és a magyar kormány segítsége is (vö. Útkeresés a jövőbe című, 1990. szeptember 22-23-án tartott kufsteini konferenciával).

Ezért nem csodálható, hogy a nem autochton magyarság is céljaul tűzte ki, hogy a burgenlandi magyarokon kívül ugyancsak népcsoportként ismertessék el. A küzdelem azzal kezdődött, hogy a Központi Szövetség "bejelentkezett" az illetékes helyeken. S amikor ott csodálkozni kezdtek afőlött, hogy ugyan egyáltalán léteznek-e - néhány arisztokrata családon kívül - bécsi magyarok, dokumentálásként elkészült az ausztriai-bécsi magyarok történetének vázlata. (Ennek első részét, a kezdetektől az első világháborúig terjedőt, az Ablak szemlézett száma közli Deák Ernő tollából.)

A Központi Szövetség számára kedvező fordulatot jelentett a magyarországi rendszerváltozás is. Részben ennek, részben korábbi korrekt partnerségének (ezt osztrák részről ismerték el) köszönhetően a Szövetség ún. legitimációs levelet kapott a Kancellári Hivataltól, ami annyit tesz, hogy az 1976. évi nemzeti-ségi törvény értelmében a Szövetségnek jogában áll a Nemzetiségi Tanácsba tagokat delegálni. S valóban: "az osztrák kormány múlt év végi jelentésében belefoglalta, hogy a bécsi magyarok az ausztriai magyar népcsoport részének tekinthetők. Ami még megvalósulásra vár, az a magyar Nemzetiségi Tanács tagszámának felemelése, amit a Minisztertanácsnak kell megszavaznia" - szögezi le e kérdéskörrel kapcsolatban Deák Ernő. (A szemle készítése közben hangzott el 1992. június 2-án du. 4 órakor a Kossuth Rádió híradásában: az osztrák Minisztertanács helyt adott a Központi Szövetség és a bécsi magyarság kérésének, s ennek megfelelően kibővül a magyar Nemzetiségi Tanács taglétszáma. A híradásban még az is benne foglaltatott, hogy a burgenlandi magyarság képviselője tiltakozott a döntés ellen. A ref.)

- Majla Sándor: Magyarok Ausztriában. Összeáll. - - = Ablak, 3. évf. 1992. 1. sz. 2-3. p.*
András Imre: Magyar katolikus élet Ausztriában. = Ablak, 3. évf. 1992. 1. sz. 43-52. p.
- Szemlénkben a publikációnak mindössze két adatát használtuk fel. Az egyébként érdekes írás az 1956 utáni "átmeneti" egyházi szolgálatot, a külföldi magyarok püspöki funkcióját, majd a katolikus egyházi szolgálat konszolidált ausztriai formáit (ember-szolgálat, közösségalkotás, magyarságmegőrzés, ökumenizmus), valamint a szolgálat magyarországi és utódállamokbeli kapcsolatait mutatja be.
Baumgartner, Gerhard: Burgenlandi magyarok. = Ablak, 3. évf. 1992. 1. sz. 23-27. p.
Pulay József: Kiet ördög. (Vers) = Ablak, 3. évf. 1992. 1. sz. 29. p.
Eger György - Deák Ernő: A népcsoporttá szerveződés útján. = Korunk, 3. folyam, 2. évf. 1991. 12. sz. 1515-1523. p.
Hegedűs János: Útban Cesarea felé. = Korunk, 3. folyam, 2. évf. 1991. 12. sz. 1526-1528. p.
Deák Ernő: A magyarok ausztriai - bécsi - történetének vázlata. 1. r. = Ablak, 3. évf. 1992. 1. sz. 4-19. p.
F.T.

Egy előadás a Szlovákia az 1918 és 1939 közötti csehszlovák politikai rendszerben c. konferenciáról: fel volt-e készülve Szlovákia a demokráciára?

A fenti címen 1991. november 11-13-án megrendezett nemzetközi konferenciának az volt a célja, hogy a történészek immár teljesen szabadon, minden kényszerűség nélkül tekinthessék át a modern szlovák történelem mindenképpen meghatározóan fontos alig több mint két évtizedét.

Bennünket ehelyütt a konferenciának mindössze az a tematikai szála érdekelt, amely a történeti Magyarországról kivált Szlovákia szellemi "hozományát" mutatja be. Az egyebek mellett ezzel is foglalkozó előadás, L'ubomír Lipták előadása - az objektivitásra való törekvésében - jónak látja az alábbi elvi nyilatkozatot megfogalmazni:

"A történeti Magyarországra való retrospektív kitekintés a két világháború közötti publicisztikának éppen úgy kedvenc, majdnem hogy kötelező témája volt, mint 1948 után a szocialista jelen és a kapitalista múlt összehasonlítását... A mi témánk szempontjából a kétféle összehasonlításnak különösen az a közös vonása lényeges, amelyet - munkahipotézisnek - a 'nulladik év szindrómájának' nevezhetünk el. Nálunk minden fordulat, minden forradalom után minden a nulláról kezdődik újra. Legalábbis a hivatalos verzió szerint. Az ezt követő első évben a véglegesen felszabadított szlovákok lemásznak a fáról, és bevezettetnek a demokrácia vagy a szocializmus paradicsomi kertjébe, esetleg - s ez bizonyos mértékű innováció - egy 'mély fekete veremből' másznak ki Európába. Az efféle - az agitációban és a propagandában érthető, sőt valószínűleg szükségszerű - megközelítés a történetírást is befolyásolja. A forradalom abszolutizálása, hatáslehetőségeinek és mélységének túlbecsülése a történészeket igen könnyen orientálhatja a diszkontinuitív jelenségek, történések és az ekként hangolt személyiségek elsődleges tanulmányozására-kiemelésére. A 'nulladik év szindróma' háttérbe szorítja a hosszú időn át ható kontinuitív elemek iránti érdeklődést, és értelmezhetetlenné teszi a változások lehetőségeit és határait. A történelmi időből, a történelem e legkevésbé befolyásolható tényezőjéből karikatúrát, valamilyen olyan toronyórát csinál, amelyet néhány órával minden templomszoba és minden arra elrepülő galamb bármikor előre tolhat. Ám semmiféle változás, forradalom, legyen bár polipatosan a legszürrealistább típusú, nem képes arra, hogy a történelem láncolatát hosszú időre és teljesen megszakítsa."

E hangütést követően nyilatkozik L'ubomír Lipták a szlovákság miként voltának néhány vontakozásáról a "prevrat", azaz az 1918. évi államfordulat előtt.

"A demokratikus társadalomban a politikai pártokon kívül az érdeklődés szerte csoportosulásoknak, mint a gazdasági, szociális, kulturális, szakmai, regionális vagy vallási érdekek kifejező eszközeinek is nagy a jelentőségük. Nem kevésbé voltak ezek jelentősek a nem demokratikus történeti Magyarországon... Az egyesületek összességükben pontosabban fejezik ki a társadalom helyzetét, mint a politikai pártok. Indikátorai az érdekek differenciáltságának, egyszersmind

az egyedek azon készségének, hogy saját személyes érdeküket valamiféle köztevékenységi formába vigyék át érvényre juttatás végett. Ezért az egyesületi élet is egyik indikátora a civil társadalom kialakultsági fokának, legalábbis az emberek készségének egy ilyen civil társadalom kialakításában való közreműködésre . . . Be kell vallanunk, hogy 1918-ban Szlovákiában az emberek tízezrei szereztek tapasztalatokat az egyesületi és közéletben. E téren bizonyos jártasságokat szereztek az egyesületen belüli demokráciát vagy nem demokráciát illetően, megszokták a nyilvános beszédet, nézeteik kifejezését és verbalizálását, a választást és a megválasztottságot, a koalíciókba szerveződést és kompromisszumok kötését. Ezek az emberek érdekeiket gyakorta felettébb ügyesen képviselték és érvényesítették a városi és a megyei testületekben, illetve propagálták a sajtóban (minden valamirevaló városcában legalább két orgánus volt). Tehát legalábbis elementáris ismeretekkel rendelkeztek a kezdők számára rendezett demokrácia tanfolyamon."

A demokratikus társadalom kiépülésének nem utolsó előfeltétele a lakosság iskolázottsági színvonala. "A történeti Magyarország oktatásügyének semmiféle jogos kritikája nem lehet ok arra, hogy teljes mértékben elleplezze a kétségtelen tény, hogy miközben a szlovák iskolák száma gyorsan csökkent, de a diákoké növekedett a háború előtti évtizedekben, és hogy 1875-ben ugyan már nem voltak szlovák gimnáziumok, de Szlovákiában szolid és színvonalas középiskolai hálózat jött létre, és területén négy felsőoktatási intézmény is működött. Az analphabetizmus viszonylag gyorsan csökkent, a szakmai és politikai információkhoz való hozzáférést és a kulturális látókör szélességét rendkívül megkönnyítette a közkeletű bilingvizmus, sőt trilingvizmus . . . Szlovákia 1918. évi lakosságának magját képező iskolavégzett rétegből az államfordulatot követően csak kevesen hurcolkodtak át Debrecenbe vagy Budapestre (a referáló számára megfoghatatlan, miért említi a szerző éppen ezt a két várost). A többség Szlovákiában maradt, és kereskedőként, iparosként, vállalkozóként, ügyvédként, pedagógusként, tanárként, papként, újságíróként, tisztviselőként és bankárként, munkásként és földművelőként, de cseh-szlovák képviselőként, miniszterként, főispánként, járási főnökként, párt- és egyesületi elnökként is. 1918 valójában a "nulladik év" volt az anyanyelvi - a szlovák - oktatás megújulásában, ám egészében véve az oktatásügyben is inkább akcelerációról beszélhetünk, mint kezdetekről. 1918 után a cseh, a szlovák, a magyar, a német vagy az orosz tanárok és tanítók a cseh-szlovák történelmet . . . bizonyára teljesen másképpen oktatták . . . de a matematikában, a fizikában, a német és a latin nyelvben minden nagyobb nehézség nélkül építeni lehet azokra az alapokra, amelyeket a diákok a magyar állami népiskolában vagy a kegyesrendi gimnáziumban szereztek meg. (A két fenti iskolatípus - nyilván stíláriskolák - az eredeti szövegben is magyar nyelven szerepel.)

A szerző az eddig elmondottakat a demokrácia sorsának majdani szlovákiai alakulásában az első - több évtizeden át tartó - időhorizontként adja elő, s az alábbi következtetésre jut: "Értelmetlen volna nihilizálni 1918 jelentőségét. Ha

azonban közelebb akarunk jutni mindannak megismeréséhez, ami előtt ez a fordulati év valóban ajtót nyitott, következetesen át kell vizsgálnunk mindazokat az érveket, nézeteket és sztereotípiákat, amiket a korabeli publicisztikától öröklünk. Ez a publicisztika állami érdekből és az újonnan formálódó elit érdekéből a történelmi Magyarország reakciós, konzervatív és erőszakos, tehát kizárólagosan antidemokratikus 'reminiscenciáira' koncentrált. Az új hatalom számára kívánatos és hasznos volt, hogy minden örökséget és átvett dolgot devalváljon és alábecsüljön: ezáltal még inkább kitűntek saját érdemei a 'feudális Magyarország' egy részének demokratikus országgá való csodálatos átalakításában."

Az előadás második időhorizontjaként a háború és az utána közvetlenül kialakult helyzet szerepel. Taglalásából bennünket a következő megállapítás érdekel: "A jubileumi beszédek és az állam megszületésének elkerülhetetlen heroizációja nem takarhatja el azt a jövőbeli fejlődés szempontjából lényeges tény, hogy Szlovákia lakosságának többsége és politikai reprezentációja számára az államfordulat meglepetés volt. Ez a jelentős mértékben 'fentről jött forradalom' ugyan sok mindenben megfelelt az emberek elképzeléseinek és kimondhatatlan vágyainak, ám nem bizonyult hosszú időn keresztül, módszeresen, ideológiailag és szervezetenként előkészített változásnak. Ezért a változás traumája akkora volt, hogy az államfordulatot követően a párt-, az egyesületi és a közéletben, az állami intézmények funkcionálásában, a kultúrában bizonyos - tényleges vagy vélt - vákuum jött létre. Ez az üres tér ideális terep volt az improvizált importok, a komolytalan politikusok és tolatkó üdvözlők, a kalandorok és fürge aranyások számára."

A harmadik időhorizont a szlovák demokrácia szempontjából az egész két világháború közötti időszak, nevezetesen az, amelyben az európai demokrácia nem hogy erősödött volna, hanem egyre inkább tért vesztett saját két legveszedelmesebb alternatívájával, a fasiszmissal és a kommunizmussal szemben.

Az előadó megjegyzi még: ezt a kérdéskört három térbeli horizont (Szlovákia politikai egységként való kialakulása; Szlovákia geopolitikai helyzetében bekövetkezett változás: az irányító központ Budapestről Prágába kerülése; az első világháborút követő hatalmi, gazdasági és közlekedési átcsoportosulások Közép-Európában) mentén is érdemes lenne kutatni és feldolgozni.

(Lipták, L'ubomír: Pripravenost' Slovenska na demokraciu. = Slovenské pohľady, 108. roč. 1992. 4. č. 40-45. p.)

F. T.

Az Alkotmánytanács 1991. május 9-i döntése tagadja a korzikai nép létezését

A fenti döntés érvénytelenítette Korzika jogállásának első pontját, amely szerint létezik "korzikai nép, mely a francia nép egyik összetevőjét képezi".

Az érvénytelenítő döntést az Alkotmány 2. pontjával indokolták, amely szerint Franciaország egységes, világi (laikus), demokratikus és oszthatatlan köztársaság, amely "minden állampolgára számára biztosítja a törvény előtti egyenlőséget származásra, fajra és vallásra való tekintet nélkül", és amely "minden valót tiszteletben tart". Az idézet 2. pont a továbbiakban részletesen kifejti a köztársaság oszthatatlanságának és az állampolgárok egyenlőségének a fogalmát. De valóban ellentmondanak-e a korzikai nép létezését kinyilvánító törekvések az Alkotmánynak, és ez tényleg kizárja-e a korzikai jogállás eddig érvényben volt 1. pontját? Továbbá: ez az érvénytelenítő döntés összhangban van-e a nemzetközi joggal és az ide tartozó olyan szerződésekkel, amelyeket Franciaország is aláírt?

1. A "korzikai nép" elismerése nem mond ellent sem a köztársaság oszthatatlanságának, sem az állampolgárok egyenlőségének

A szövetségi államformában működő államok - pl. Belgium, Svájc, USA - állampolgárai talán nem egyenlők a törvény előtt? És milyen értelemben és mélységig vizsgálándók a meglehetősen centralizált Franciaország állampolgárai közötti egyenlőségek, hiszen pl. a helyi adók vagy a gépkocsik rendszámával kapcsolatos díjszabások igen eltérőek az egyes tartományokban és megyékben.

Ami a Francia Köztársaság területének oszthatatlanságát illeti, ez meglehetősen zavaros fogalom, és legalább két különböző értelmezése lehet:

a/ A köztársaság oszthatatlan, azaz nem csonkítható meg. Ez nincs ellentétben a "korzikai nép" létevel, mivel ez a francia nép részét képezi, így nem akar külön államot létrehozni.

b/ A köztársaság oszthatatlan, azaz belül nem darabolható fel (kisebb köztársaságokra). Ez világosan kizárja a föderációs megoldásokat is, de a "korzikai nép" elismerése nem vonna maga után ilyen lépéseket, hiszen nem akarnak államot kreálni az államban.

A fentiek alapján tehát világosan látható, hogy a Francia Köztársaság Alkotmánya semmiben sem mond ellent a "korzikai nép" létezésének nyilvánításának, és a korzikai nép semmiféle veszélyt nem jelent a köztársaság számára.

Ami a nemzetközi jogi kérdéseket illeti, ezen a téren is szükséges elvégezni néhány vizsgálatot.

2. A francia jogrendszer alá van rendelve a nemzetközi jognak

A Francia Köztársaság Alkotmánya kimondja, a Legfelsőbb Semmisítőszék és az Államtanács állásfoglalásai pedig megerősítik, hogy a nemzetközi jog, illetve az ennek megfelelően ratifikált szerződések és egyezmények érvényessége elsőbbséget élvez a Francia Köztársaság törvényeivel szemben magában Franciában is.

2.1. A népek joga az önrendelkezés

Az Emberi Jogok Nemzetközi Szerződésének (1966.) 1. §-ban az 1. pont kimondja, hogy minden népnek joga van "szabadon döntenie politikai berendezkedéséről és szabadon meghatározni gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődését". Ezt Franciaország is ratifikálta, akárcsak az Egyesült Nemzetek Chartá-

ját, ahol a 2. § 1. pont értelmében "a nemzetek közötti barátság, a nemzetek közötti jogegyenlőség és önrendelkezés" biztosítása képezi az ENSZ egyik fő feladatát.

A Helsinki Értekezlet Záróokmánya (1975), valamint a Párizsi Charta (1990) ugyancsak elismeri a nemzeti kisebbségek jogait, sőt az államhatárok megváltoztathatóságát is. A fenti dokumentumok aláírásával tehát Párizs is kötelezettséget vállalt a saját államban élő népek akaratának tiszteletben tartására, még akkor is, ha ezek akár a teljes függetlenségre, akár pedig valamely egyéb - érdekeiknek megfelelő - különös státusz megszerzésére törekednének.

2.2. Mi egy nép, mi egy kisebbség?

Franciaország mindig ügyesen védekezett az ellen, hogy be kelljen tartania a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítására vállalt kötelezettségeit, elsősorban oly módon, hogy kereken tagadta a nemzeti kisebbségek pusztá létezését is Franciország területén. A fenti eljárás alapját rendszerint az a sajátos logika képezi, amely szerint a szabad vallásgyakorlat és a hivatalos állami nyelvtől (francia) eltérő egyéb nyelvek használata minden francia állampolgár törvényadta szabadságjoga és egyben magánügye is. Éppen ezért ezek a kérdések a hivatalos francia vélemények szerint nem tartozhatnak a közjog területéhez.

Héraud. Guy: Az Alkotmánytanács 1991. május 9-i döntése tagadja a korzikai nép létezését. = Europa Ethnica, 48. vol. 1991. 4. no. 182-186. p.

S. Gy.

Az amerikai arab népesség megoszlása

Az alább referált cikk szerzőpárosa leszögezi, hogy az immigráció, a bevándorlás kérdése jelenleg igencsak előtérben van az USA-ban. A 80-as években csak a legális bevándorlók száma is meghaladta az évi 650 ezer főt. Ezzel együtt járt, hogy a származási országok tekintetében ugyancsak drámai változás állt be. Míg korábban az európai bevándorlók voltak túlsúlyban, jelenleg a bevándorló népességen belüli részarányuk nem éri el a 6 %-ot. Az európaiak hullámát később a karib-tengeri és a latin-amerikai bevándorlók hulláma követte. Mellettük újabban hatalmas arányban érkeznek ázsiaiak.

Az amerikai bevándorlási statisztika a születési helyet veszi figyelembe. Ennek megfelelően az számít arabnak, aki valamely arab országban látta meg a napvilágot. Egyébként 1920-ig egyáltalán nem volt a statisztikában külön kategória az arab bevándorlók számára, s ezért a törökökkel és az örményekkel együtt egyszerűen "ázsiai törökként" könyvelték el őket. Ezt követően vezették be a "szíriai", illetve az Afrikából származó arabok részére az "egyéb afrikai" terminust.

Megjegyzendő még: a bevándorlók megbízható számontartásának az is nagy hiányossága, hogy a kérdőíveken többféle "származást" is fel lehet tüntetni.

Az arabok USA-ba történt és történő bevándorlásának két szakaszát kell megkülönböztetni. Az első 1885 és 1935 között ment végbe, a második 1947-ben kezdődött, és napjainkig sem fejeződött be.

Az első időszakban a legtöbb arab bevándorló az ún. "Nagy-Szíriából" érkezett, konkrétan: túlnyomórészt Libanonból. Nagyobb részük keresztény szegényember volt, és az Államok déli részein telepedett le.

A második hullámot - 1947 után - a palesztin problémák kieleződése váltotta ki. Keretében az összes bevándorló 86 %-a érkezett Libanonból, Szíriából, Jordániából, Egyiptomból és Irakból. Két ország pedig úm. Libanon és Jordánia adta-adja a bevándorlók majdnem fele részét.

A megbízhatatlan vagy ellentmondásos adatok helyett a különféle arab szervezetek szerettek volna megbízható és egyértelmű adatok birtokába jutni. A különféle gyűjtések eredményei azonban még bizonytalanabbak és ellentmondóbbak lettek, mint a hivatalos adatok. Tekintetbe vételükkel mindössze az valószínűsíthető, hogy az Amerikában élő arabok száma jelenleg egy és három millió között van. (Az 1980. évi népszámláláson alapuló hivatalos adat 660 ezer arabról tud.)

A különböző arab országokból Amerikába származott bevándorlók területi elhelyezkedése is felettébb érdekes. Legtöbbjük az északkeleti államokban él, de - mint szerzőink megjegyzik - rájuk is érvényes az a bevándorlókra vonatkozó általános szabály, hogy ezekről az eslrő "szálláshelyekről" fokozatosan Délre és Nyugatra költöznek.

Az arabok felettébb magas részarányban városlakók. 83 százalékuk a nagyvárosokban él. E tekintetben "verik" az amerikai átlagot, amelyben csupán 76 százalékos a városlakók aránya.

Az arab bevándorlók között még mindig a fiatal férfiak túlsúlya figyelhető meg. Majdnem fele részük 29 év alatti. Nem kevésbé jellemző rájuk: ugyancsak kb. 50 %-ban értelmiségi bevándorlókról van szó.

A magyar olvasók számára talán érdekes lehet, hogy a legtöbb arab származású ember ugyanott találta meg Amerikában a lakóhelyét, ahol kiszakadt magyar honfitársaink: a Nagy Tavak környékén. Sokan közülük azonban Kaliforniában telepedtek le.

A cikk egyik legfontosabb tanulsága: az amerikai népességi statisztikák igen csak megbízhatatlanok. Ezért minden rájuk támaszkodó kutatásban-vizsgálódásban nagy körültekintéssel és szigorú kritikával kell adataikat kezelni.

Nigem, Elias T. - Nagi, Mostafa H.: Migration and Population Distribution of Arab Americans. = Ethnic Forum, 11. vol. 1991. 2. no. 50-67. p.

T. A.

Az antiszemitizmus bűne

Az antiszemitizmus közismert, bár nem pontos fogalom, ui. nem érint minden szemitát, hanem csak a zsidóságot. Szinonimái: antijudaizmus és - ritkábban - judeofóbia. Egyesek az antijudaizmust vallási és gazdasági értelemben használják szemben az antiszemitizmus rasszista-biológiai értelmével.

Az antiszemitizmus korábbi, mint a kereszténység. Kr. e. 150 körül ütötte fel a fejét Alexandriában, ahol 38-ban pogromra is sor került. E pogány antiszemitizmus a Kr. e. és a Kr. u. első században még Rodosz szigetén, Rómában, Szíriában és Palesztinában fordult elő.

A kereszténység terjedésének kezdetén a pogány elit nem tesz különbséget zsidó és keresztény között: mindkettőt megveti. Később a keresztényüldözések idején mégis szövetség jön létre a pogány Róma és a zsidóság között. A fiatal Egyház egy idő után ugyanazokat a vádakát zúdítja a zsidóságra, amelyeket korábban a pogány világ zúdított a kereszténységre. Ez a konfliktus már az első században létezett, mint arról az Újszövetség is tanúskodik. Ennek ellenére az Újszövetség korántsem zsidóellenes. Antijudaista interpretációi nemcsak a jézusi szellemiséggel vannak ellentétben, hanem Pál apostol autentikus tanításával is.

A keresztény-zsidó konfliktus zsidó oldalán is gyűlnek a teherképek. Különösen a politikai és a vallási hatalom csúcsain követnek el vétségeket: kiűzik Jeruzsálemből a keresztény hitre tért zsidó hellénistákat és szent Péter, István, a két Jakab és Barnabás vértanúságot szenved, szent Pál pedig a zsidó testvéreknek ostromozásokért, bebörtönözésekért, halállal fenyegetésekért, rómaiaknak való kiadatásokért hálálkodik. Különösen Nero keresztényüldözéseiben játszottak a zsidók dicstelen szerepet. Ám ugyanakkor Gameliel farizeus és Eliezar rabbi rokonszenvezett a kereszténységgel, s akadtak zsidók, akik üldözött keresztényeket rejtegettek zsinagógaikban, s befogadták temetőikbe a keresztény vértanúkat. A keresztény-zsidó eltávolodás további mozzanatai: 66-70-ben folyt és Jeruzsálem pusztulásával végződött zsidó háborúban a keresztények magatartását a zsidók vallási és nemzeti renegátságnak minősítették, míg a keresztények Jézus jövődőléseinek bekövetkeztét látták az eseményekben. Ezt követően - 80 körül - egészítette ki Sanhedryn a "Tizennyolc áldás" imáját a keresztények elátkozásával. A zsidó származású keresztények azonban még tovább reménykedtek abban, hogy a zsidók előbb-utóbb Messiásnak ismerik el Jézus Krisztust. Az ebbéli reményeknek 132 táján a Bar Kochba lázadás vetett véget. A második században mindenesetre növekedni kezdett a keresztény antijudaizmus.

A keresztény antijudaizmus specifikuma az istengyilkosság vádja volt, amely a pogány antiszemitizmus talaján jött létre. Ezen kívül más vádak is keletkeztek (Krisztus és tanításának tagadása, az Egyházban a békétlenség és a bizonytalanság magvának elvetése, a Hostia profanizálása, kútmérgezések, rituális gyil-

kosságok stb.). Ezt a bűnös és istenverte népet - vallotta Ágoston - alázatos életvitelre kell készíteni, és - vallotta Luther - nyers könyörületességgel kell lenni iránta.

Ahogy a századok múltával az Egyház világi hatalma is szüntelenül növekedett, mind erőteljesebbé vált a "megvetésre nevelés" (L'enseignement du mépris - Jules Isaac), amely társadalmilag diszkriminálta a zsidóságot, és véres üldözésekbe, keresztények, sőt az Egyház kezdeményezte pogromokba torkollott. 1096-ban az első keresztes hadjárat Európa szerte a zsidó közösségek tömeggyilkolásával kezdődött. A keresztesek éles zsidóellenes propagandája ezeket az öldökléseket volt hivatott igazolni. A IV. lateráni zsinat arra kényszeríti a zsidókat, hogy ruhájukon megkülönböztető jelet viseljenek vagy speciális kalapot hordjanak. A gettó a XVI. században (IV. Pál pápa alatt) először Olaszországban lett kötelező, majd egész Európában elterjedt a zsidók gettókba zárása.

A klerikális antiszemitizmus főként prédikációs úton terjedt. E tekintetben különösen a ferencesek és a domonkosok angazsálták magukat. Sokkal fájdalmasabb emlék az invízió, amely nemcsak keresztény eretnekekkel foglalkozott, hanem megtért zsidókkal és zsidó misszionáriusokkal is. Távol állnak a mai keresztény-zsidó disputáktól az akkori 'disputationes': jegyükben tűzpróbák, kivégzések (ezer számra), vagyonelkobzások, kiűzetések, szent könyvégetések, egész közösségek likvidálásai mentek végbe.

Spanyolországban, ahol sok előkelő családban volt zsidó beütés, "vértisztasági" törvényeket akartak bevezetni. Szerencsére akadtak keresztények, akik teljes határozottsággal léptek fel ez ellen. Közöttük volt a jezsuiták megalapítója, Loyolai Ignác és Avilai Teréz.

A középkori antiszemita akcióban - természetesen - érvényesült az "oltár és trón" szövetsége, bár egyes pápák és püspökök védeni próbálták a zsidókat, általában eredménytelenül. A vallásüldözésnek negatív szociális és gazdasági hatásai voltak. A zsidók számára számos tilalom létezett: nem üzhettek bizonyos foglalkozásokat, nem láthattak el bizonyos hivatalokat, nem művelhettek földet. Viszont különösen magas adókat vetettek ki rájuk.

A felvilágosodás korának fő reformerei sem voltak mentek az antiszemizmustól, mégha egyébként küzdöttek is a zsidók emancipálódásáért. Az ő antiszemizmusuk mintegy szekularizálta a keresztény elképzeléseket. Akadtak nagyon negatív vélekedések is. Így pl. Voltaire szerint a zsidók természetüknél fogva olyan buták, hogy képtelenek a normális társadalommal való integrációra. Diderot antikrisztianizmusán keresztül volt antiszemita: a kereszténységgel harcolva mutatott rá a zsidó gyökerekre, s mondta: e gyökerek miatt olyan a kereszténység, amilyen, azaz rossz.

A 19. század sem vetett véget az antiszemizmusnak. Sőt. A francia ultrakonzervatívok (köztük sok egyházi személy) számára a zsidók emancipálódása egyet jelentett az újkori liberalizmus kártevésével. A német nacionalisták a német egység megvalósításának gátját látták a zsidósággban. A különféle feleke-

zetek zsidóellenessége sem csitult. Úgy tűnt: Európa retteg a zsidóságtól. Nem tudni: másságuktól, perfid voltuktól-e, vagy saját, az évezredek üldözését követő rossz lelkiismerete miatt. A rettegés, a félelem, magát elleplezni akarván, gyűlöletbe fordul.

A német náci rasszista antiszemitizmusának a 18. és a 19. században megvoltak a maga pionírai. A régi keresztény zsidóellenes sztereotípiák is jól jöttek Hitlernek. "Kiteljesítésük" 6 millió ember megsemmisítését hozta magával.

A kereszténység emiatt hatalmas megrázkódtatáson ment át. Noha a katolikus egyház korábban is tiltakozott a náciizmus antiszemitizmusa ellen (ld. XI. Pius "Mit brennender Sorge" c. enciklikáját, a Szent Officium 1928. évi fellépését az antiszemitizmus megfékezése érdekében, olyan kiváló személyiségek, mint Jaques Maritain és Karl Barth volt, tiltakozásait), az alapvető változás mégis csak XXIII. János és II. János Pál alatt következett be a zsidósághoz való viszonyban ("Nostra aetate"). Más keresztény egyházak - az Egyházak Világtanácsa összefogásában - ugyancsak élesen elítélték a Soahot és az antiszemitizmust, beleértve annak "keresztényi" változatát is, amely a "legrégibb eretnekséget" kísérte.

Minden rettenetesség ellenére az antiszemitizmus, különösen az ilyen-olyan szubkultúrákban (pl. a rock-világ antiszemitizmusa), ma is virulens. Bizonyos államok sem immunisak vele szemben: "A Népi Lengyelországnak is megvolt a maga 1968. évi márciusa, és a nagy Szovjetunió bátran folytatta a cári idők antiszemita tradícióit."

Sajnos nem állítható, hogy a mai Lengyelországban nem lépne fel az élet legkülönbözőbb területein a zsidóellenesség. A megmaradt - kis számú - zsidóság körében határozottan növekszik a szorongás, és mindinkább felerősödik a kivándorlási szándék.

Ezt követően forrásunk, s hadd hangsúlyozzuk, katolikus beállítottságú forrásunk felveti a kérdést: "Miért van az, hogy a klasszikus görög időktől kezdve egészen a barna és vörös diktatúra napjaiig a zsidókat üldözték a pogányok, a keresztények, a muzulmánok, az ateisták és a zsidók?"

A rá adott válasz a következő: "Az antiszemitizmus oka magában a zsidó emberben rejlik. Alaposabban: abban, ami öt évszázadokon át más népektől és kultúráktól izolálta. A szóban forgó izoláltság forrása a zsidóember ama tudata, hogy az Isten által kiválasztott nép tagja, hogy odaadással van a Törvény iránt, hogy arcra borul Jahve előtt. E vallásos tudatból és magatartásból nemcsak a zsidó vallási exkluzivitás született meg, hanem azok a szociális és lélektani különbségek is, amelyek a gojok barátságtalan reakcióit kiváltották. Így hát az antiszemitizmus első és alapvető, legmélyebb indítéka vallásos jellegű. Ezért állítható, hogy az antiszemitizmus oka magában Istenben, egy nemzetnek általa való meghívásában és kiválasztásában található meg. Ám Izrael jahvizmusa csak in potentia indítéka az antiszemitizmusnak."

Semmi kétség: a modern idők rasszista antiszemitizmusában kimutatható a vallásos ok, míg maga ez az antiszemitizmus pogány, sőt őrdögi eredetű. Zsidó-

ellenessége egyszersmind keresztényellenesség, igazában a lelkiismeret kiirtására irányul. Hitler mondta is Rauschingnak: "A lelkiismeret zsidó találmány."

Jézus halála kapcsán és az Újszövetség bizonyos szövegrészei révén a keresztény antiszemitizmusnak is vallási oka van, a kérdés csak az, hogy mint a rasszista antiszemitizmus, ez is vallásellenes-e. Sokan pozitívan válaszolnak e kérdésre. Két olyan egymástól elütő ember, mint amilyen Freud és Maritain volt, egyaránt azt állította, hogy a keresztény antiszemitizmus nem más, mint tudat alatti Krisztus-gyűlölet, lázadás a kereszténység járma ellen, amely korántsem édes és könnyű. A keresztény antiszemitizmus tehát egészében véve krisztófia, mégpedig olyan, amely "nem meri nyíltan gyűlölni a kereszténységet", hát átviszi gyűlöletét a zsidókra, akik vérei a kereszténység megalapítójának.

A rasszista antiszemitizmus és a keresztény antiszemitizmus egyetlen, a pogány töről való fakadását - legalábbis szimbolizálja - az a tény, hogy Himmler, és Goebbels pogány antiszemitizmusa felettébb rigorózus katolikus családi háterű.

Mindent összevéve: a kétféle antiszemitizmus, legyen az közép- vagy újkori, lengyel vagy német, egyaránt vallásellenes. Ebből a felismerésből születtek azok az állásfoglalások, amelyek (minden korábbi vice-versa vád és sérelem ellenére) új alapra helyezik a kereszténység és a zsidóság viszonyát. Közülük idézzünk néhányat:

"Az egyház, amely elítél minden, bármilyen embercsoport elleni erőszakot, a zsidókkal közös örökségre emlékezve, fájjalja - s ezt nem politikai indítékokból, hanem a vallás evangéliumi kegyelmének hatására teszi - a zsidók ellen bármikor és bárki által elkövetett gyűlölködési és üldözési aktusokat, az antiszemitizmus megnyilvánulásait . . . Az Egyház mint a krisztusi szellemiséggel ellentétes dolgot vet el bármiféle diszkriminációt és üldöztetést, amelyre valamely fajhoz tartozás vagy bőrszín, társadalmi vagy vallási hovatartozás miatt kerülne sor". (II. vatikáni zsinat: Deklaráció az Egyház nem keresztény vallásokhoz való viszonyáról.)

"Azok a lelki és történelmi kapcsolatok, amelyek az Egyházat a judaizmussal összekötik, mint magával a keresztény szellemmel ellentétes jelenséget, elítélik az antiszemitizmus és diszkrimináció bármely formáját." (A Judaizmussal fenntartott Vallási Kapcsolatokat gondozó Apostoli Szentszéki Bizottság: Útmutatások és ösztönzések a "Nostra aetate" zsinati nyilatkozat realizálásához, 4. no.)

"Annak a tanításnak sürgető voltát és jelentőségét, amelyet híveinknek a judaizmussal kapcsolatban továbbítanunk kell, illetve azt a ténnyt, hogy ennek precíznek, objektívnek és alaposnak kell lennie, az antiszemitizmus veszélye magyarázza, amely mindig kész arra, hogy a legkülönbözőbb formákban újból megjelenjen." (A Judaizmussal fenntartott Vallási Kapcsolatokat gondozó Szentzéki Bizottság: Zsidók és a judaizmus az Isten szavának hirdetésében és a katolikus Egyház katekizálásában.)

"A szisztematikusan megnyilvánuló faji előítéletek közül az első helyre az antiszemitizmust kell sorolni. Ez a Holocaust szörnyűségeivel együtt korunkban a

rasszista ideológia legtragikusabb formája, amely - sajnos - mindmáig nem szűnt meg teljesen. Mintha a gyilkos előzmények egyes embereket semmire sem tanítottak volna meg." ("Iustitia et Pax" Pápai Bizottság: Egyház szemben a rasszizmussal.)

"Az antiszemitizmus Isten és emberiség elleni bűn. Nem lehet keresztény az, aki antiszemita." (Nemzetközi Katolikus-Zsidó Kapcsolati Bizottság: A párizsi konferencia nyilatkozata.)

"Az antiszemitizmust, amely - sajnos - a világ különböző helyein ma is problémákat okoz, a katolikus hagyomány mint Krisztus tanításával összeegyeztethetetlen dolgot . . . már számos alkalommal elítélte. Még egyszer szeretném kifejezni a katolikus Egyháznak azt az álláspontját, amely elutasítja az elnyomás és az üldözés minden formáját és az emberek bármiféle diszkriminációját." (II. János Pál: Megnyilatkozás az Amerikai Zsidóbizottság képviselői előtt.)

"A zsidók diszkriminálásának vagy üldözésének igazolására nincs semmiféle technológiailag motivált indok. Az efféle tetteket jellegűknél fogva bűnnek kell minősíteni." (II. János Pál: Megnyilatkozás a zsidó közösség előtt az ausztráliai apostoli zárandoklat idején.)

II. János Pálnak e témában még számos további, az idézetekhez hasonlóan pozitív megnyilatkozása van. Végül hadd idézzünk a lengyel püspöki kar azon pásztorleveléből, amelyet a "Nostra aetate" zsinati nyilatkozat 25. évfordulója alkalmából - 1990. november 30-án - adott ki.

"Azon túlmenően, hogy a lengyel katolikusok számos heroikus példáját adták a segítségnek, voltak olyanok is, akik közömbösek maradtak e felfoghatatlan tragédiával szemben. Különösen fájjaljuk azt, hogy a katolikusok közül akadtak, akik így vagy úgy hozzájárultak a zsidók halálához. Ők mindvégig társadalmi méretű lelkiismeretfurdalásunk okai maradnak. Ha csak egyetlen segíteni képes keresztény is elmulasztotta volna segítő kezét nyújtani a fenyegetés idején a zsidó embernek, vagy hozzájárult volna halálához, bűnbocsánatért kell folyamadnunk zsidó nővéreinkhez és fivéreinkhez . . . Ugyancsak mélyen fájjalunk minden olyan antiszemita esetet, amelyet lengyel földön bárki és bármikor is előidézett. Tesszük ezt ama mély meggyőződésünkben, hogy az antiszemitizmus minden megnyilvánulása ellentétes az Evangéliummal."

A pásztorlevél azért bír különös jelentőséggel, mert a lengyel püspökök első ízben foglaltak hivatalosan állást a zsidósághoz és a judaizmushoz való viszonyukat illetően. Ezt Pinchas Menachem Joskowicz főrabbi pozitívan értékelte, akárcsak egy másik zsidó hozzászóló - Stanisław Krajewski -- is, bár az utóbbi megjegyezte: miért olyan későn? Ezen kívül Krajewski nem bánta volna, ha a szóban forgó pásztorlevél még érzékenyebben, még differenciáltabban emlékeztetett volna a lengyel-zsidó viszonyra a német megszállás idején, s továbbmenve a tekintetben is nyilatkozott volna, hogy "a zsidó származású kommunistákat a kommunista ideológia motiválta, s nem pedig a származásuk és vallásuk".

Czajkowski, Michał: Grzech antysemityzmu. = Więź. 34. rok. 1991. 4. no. 99-108. p.
List pasterski Episkopatu Polski z okazji 25 rocznicy soborowej Deklaracji "Nostra aetate". = Więź, 34. rok. 1991. 4. no. 86-90. p.
Joskowicz, Pinchas Menachem - Krajewski, Stanisław: Nad listem biskupów polskich o stosunku do Żydów. = Więź, 34. rok. 1991. 4. no. 91-98. p.

F. T.

Cigányok?! - bulgárial helyzetkép

A bolgárok és a cigányok közötti ellentét nem újkeletű. Ma azonban ez a kérdés új dimenziókat is kap.

A mindennapi érintkezés területén gyakran hallani manapság: íme itt a demokrácia, s most nincs, aki "megzabolázza" a cigányokat. Korábban - hajtogattja a "közvélemény" - a rendőrség egy-kettőre úrrá lett volna a helyzeten. A demokráciáról mint reális változásról kiderült, hogy nehéz folyamat, sokkal több új problémát teremt, mint amennyit meg kellene hogy oldjon. E kérdések egyike az ún. nemzeti-nemzetiségi kérdés, s benne a bolgároknak a cigányokhoz való viszonya.

Voltaképpen a bolgár ember számára az új helyzetet az teremti, hogy a cigány emberrel való "ütközése" nem a korábbi effektust, eredményt hozza, hanem a konfliktus abszurd módon befejezetlen marad. Ez pedig növeli az agresszivitás lehetőségét, élesen fokozza az általános feszültséget a két "közösségben". A konfliktus formái brutálisabbá válnak. Eddig a bolgárok és a cigányok közötti összeütközések és "perpatvarok" jobbára kompenzációs jellegűek voltak mindkét "fél" részéről. Mi több - egészen egyszerűen . . . a kapcsolatot elfogadott formái voltak. A dialógus a gyakorlatban ki volt zárva, az egymásnak életvitelben IDEGEN két etnosz közötti határ tulajdonképpen átjárhatatlan volt. A cigány számára a bolgárság valami veszéllyel teli "erdő, dzsungel" volt, de nagyszerű vadászterület, ahol az "idegent" be lehetett csapni, tőle sok mindent el lehetett venni, alkalomadtán meg is lehetett verni, ha történetesen valamelyik cigány "nagy család" területére tévedt. A bolgár számára a cigány a mindennapi társadalmi mező alsó határát jelentette. A cigány az eleve ROSSZ, szerepe csak annyi, hogy biztosítsa a bolgár ember jó önértékét. Kívülről nézve ezt a kapcsolatot esetleg egyfajta rasszizmusnak is nevezhetnénk. Én nem tartom annak - állítja szerzőnk, Varzonovcev. A természetes szituációkban e kapcsolatrendszer egyáltalán nem hordozta a konfliktusveszélyt, szinte békés szomszédságban éltek bolgárok és cigányok egymás mellett.

Természetesen nem mindig állt fenn ez a patriciarhális rend, de csak akkor tört meg, ha valamelyik "oldalról" a kapcsolattartási normákat megszegték. A bolgár ember nem is volt tudatában e természetes rasszizmusának. A cigány embernek pedig megvolt erre a maga védekező mechanizmusa.

A társadalom "kinyílása" - vagyis külső és belső egymásrahatásainak intenzívebbé válása nem csupán hogy kiszélesítette a bolgárok és a cigányok érintke-

zési zónáját, de meg is gyengítette kapcsolataik hagyományos szűrőrendszerét. És: az egyre szegényedő bolgár hogyan fogadja - fogadhatja - a gazdag és sikeres, "szemtelen" cigányt? A tradicionális távolságtartás immár új értelmet kap. "Az" a cigány már se nem piszkos, se nem szegény, s egyáltalán nincs kizárva, hogy a módos cigány hamarosan felfogadja a munkanélkülivé vált bolgárt. Más oldalról: az új helyzetben a gazdag cigányságnak (az egyénnek s a közösségnek egyaránt) erősebb a társadalmi önérzete. Ma már aligha tűrné el a bolgár részről érkező minősítéseket. A cigányság adaptációs képessége a krízis időszakában sokkal jobb a bolgárságénál, igen jó "demográfiai struktúrája" is eleve aktívabbá teszi. Ugyanabban a szituációban a bolgárság gyengül, s veszít a "többiekkel vívott versenyben".

A magát a világ felé hirtelen kitáró társadalomban, az egyes emberben jelenleg hatalmas feszültségek munkálkodnak. Jobb lenne, ha az emberek tudatosan megbékélnének a változásokkal. De éppen ez a tudatosság idegen szinte mindenkitől. A nyilvános konfrontációban, az erőszakban keresik a kiutat. Ezáltal egyaránt magyarázható és érthető lesz a sikeres cigány s a nehézségekkel küszködő bolgár viselkedése. A cigány népesség már nem hajlandó ott maradni lenn, ahol korábban "a helye volt" - a piszkos gettóban. Tiszteletet és elismerést követel magának. A maga eszközeivel természetesen, de megalkuvást nem tűrően. Ilymódon a korábbi természetes rasszizmus eszmei rasszizmussá fejlődött, s nem csak bolgár, de cigány részről is.

Van-e esély e veszélyes helyzet optimistább megoldására? Sok esélyt nem lát rá a szerző. A szupergyors átalakulás ismét védtelenné teszi az embereket. A régi védekező rendszerek, úgy látszik, már nem működnek, az újak még nem alakultak ki. Ez a vákuum igen gyorsan olyan konstrukciókkal telik meg, amelyek a faszizmushoz hasonlító válsághelyzeti társadalmi tudatra jellemzőek.

Épp ebben rejlik a fejlődési tendenciák legnagyobb veszélye. Nem a történelemből ismert faszizmusról van szó, hanem az analóg helyzetről, ami a jelen körülmények között megállapítható. Zselju Zselev nemegyszer megfogalmazta, hogy a sztálini totalitarizmustól a demokráciáig az út a faszizmuson át vezethet. Ez a lehetőség ma mintha reálisabban jelentkeznék. A bolgárság s a cigányság élesedő ellentéte az egyik legnyomósabb argumentuma a probléma "erőszakos" rendezés iránti növekedő igénynek. Egyfajta "mindennapi faszizmus" - mely alatt bizonyos érzelmi, affektív készséget kell érteni egyre több ember élethelyzetének megoldására - van születőben a nem csupán kulturális védekező mechanizmusok, de mindenféle értékkorlátozások vákuumában.

Bármennyire is természetes történelmi szempontból a kommunista ideológia összeomlása, ez magával hozta a társadalom amúgy sem tartós erkölcsi alapelveinek összeroppanását is. Van itt azonban egy igen fontos mozzanat. A bolgár emberekből, szellemiségükből hiányzik a transzcendentális érzés. És éppen ez a hiány lesz - lett a talaja a tudat fasizálódásának - nemcsak a "lenti" mindennapi régiókban, de "fönn", az intellektuális közegekben is. A bolgár gondolkodás morális vákuuma védtelenné teszi a bolgár embert a fasiszta típusú mítosz erő-

teljes "technológiáival" szemben. Természetes rasszizmusa itt mintegy "nemes oltást", ideológiai státust kap. Az absztrakciókkal való dolgozás, a gondolati reflexiók szokásának hiánya, ami pedig nem is valami magától értetődő adottság egy intellektuális elme számára, hanem a kereszténység fejlődéséből származó konkrét műveltségi forma végtelenül gyengévé, a tömegeffektusok s így a fasiszta mitológia számára is nyitottá teszi az egyéni tudatot.

A "cigány kérdés" ebben a szellemi kiszolgáltatottságban az indikátor szerepét játssza. "Arra" a "másikra" vetülhet minden nemzeti komplexus projekciója. E körülmények között a fasiszálódás még agresszívebbnek bizonyul a bolgár ember azon ki-nem-fejlődött képessége miatt, hogy magát MINT MÁSIKAT képzelje el. Enélkül pedig az intellektus védtelen. Végeredményben így az én-ről elhárul minden felelősség. Marad kiútként az erélyes cselekedet: a felhalmozódott indulatok minden "mással" szembeni totális represszióban szabadultak fel.

A gondolat ellenőrizhetetlensége s indulati agressziója ma veszélyesen jó talaj új totalitárius mítosz, újabb fasiszta formák létrejöttéhez. "Nagyon optimistának kellene lennünk - írja a szerző -, ha azt állítanánk, hogy e veszélyeket eltűlozva ecseteltük. Mégis él bennem a remény, ha arra gondolok, hogy a bolgár emberben a transzcendentális érzés szinte teljes hiánya mellett elvenen él még egyfajta természetes cinizmus, s ezzel együtt a tömegindulatoktól való távolságtartás is."

Varzonovcev, Dmitrij: Cigani?! = Iztok-iztok, 1991. 2. br. 52-54. p.

Sz. Gy.

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

Ariadné fonala elszakadt. (Grendel Lajos prózájáról)

Grendel Lajost a nyolcvanas évek elején megjelent sikeres regényeivel (Éieslövészet, Galéri, Áttételek) a magyar irodalom ún. prózaforulatának kezdeményezői közé sorolták. Grendel ezt a hatást elsősorban az elbeszélői modalitás átalakításával érte el. "A kisebbségi irodalom és gondolkodásmód hagyományaira építkezve úgy tudott megszólalni, hogy dialógusba lépett az akkori magyar irodalom egészével."

Grendel Lajos a történelem értelmezhetőségére a személyiségidentitásnak egy tágabb horizontja felől tekint, illúziókat és mítoszokat bont le. Ez az elbeszélői-nyelvi magatartás arra tesz kísérletet, hogy a monológikus, az "elitáló" beszédmód helyére egy olyat állítson, amelyik igyekszik kitörni a kisebbségi sors ellenbeszédként meghatározható, a jelentésképzést gyakran szűk területre korlátozó diskurzusából.

A relativizált elbeszélésmód, a lineáris epikai folyamat lazítása, ha eltérő eljárásokkal is, de Grendel Lajos valamennyi művében megjelenik. Az életmű azonban egy belső fordulatot mutat, amely legerőteljesebben az Áttételek c. regényben mutatkozott meg, majd a Szakítások és a Thészeusz és a fekete özvegy c. regényének poétikája és az általuk demonstrált világítás válik egyre inkább inkonzisztenssé. Ezért Grendel Lajos prózája sokat veszített korábbi kommunikatív erejéből. Több szempontból visszafordul az ún. prózaforulat előtti eljárás-módhoz, különösen a Szakítások mutatja a generációs önelemzés és vallomássosság határain álló ironia nélküli egyszólamúságot. "A korai művekben kialakított poétikai eljárások alkalmazása nagyon nagy felelősséggel járt együtt. Nagyon son invenciót, ötletet kívánt meg ez a formszervezés; s főképpen bátorságot: a bizonytalanság elviselését. Elviselését annak, hogy a mű írja ön magát."

Grendel regényeinek egyik lényeges eleme a világnézeti koherenciaszpont keresése. A "leszámolás", a "leleplezés", a "harag napja" a korai művekben inkább metaforikus jelentésképző elem, amely nem válik domináns szervező erővé. Mindig minden és mindenki lelepleződik, mintha ez lenne az írás és így a létezés egyik törvénye. Az elbeszélő jelöletlen idézetei, ironikus megjegyzései állandóan kimozdítanak az "egynemű" olvasói stratégiából, arra figyelmeztetve, hogy a mindentudás nem lehetséges. A Bőrdöngők tartalma (1987) novelláinak és a Galéri-nek fantasztikumba áttűnő írói eljárás módja szintén ezt a célt szolgálja. A koherenciaszpont kérdése az Áttételek c. regényében válik a jelentésszűkülés okává, mégpedig azért, mert nem a történetben való jelentéskeresés eredményeként tűnik fel, hanem "kívülről bevitt" garanciaként. Az első rész folytatja a jól ismert áttételező poétikát, a második és a harmadik rész azonban teljesen áthangolja a regényt, a múlt, a családtörténet pusztá illusztrációvá lesz. "A kisformák összefűzése arra utal, hogy nincs linearitás, hanem áttételek vannak, ahogy Grendel írja: a látszatra össze nem függő dolgokat rejtett folyosók köti össze a mélyben. A megjelenített kistörténetek nem állnak össze olyan elbeszéléssé, amelyből sorsszerűség olvasható ki, amelyből az elvesztett identitás támasztékai megteremthetők. Pontosabban szólva, nem úgy teremthetők meg, ahogy ez a regényben megjelenik. Egy zavaros és kusza világ, egy hiányállapot látszik csak . . ."

Az Áttételekben és a Szakításokban az ironia majdnem eltűnik, a regények hangneme tragikusabb, zártabb, egyneműbb lesz. Az erőteljes "kijelentő mód" a narráció legnagyobb terhe. Ez ellene hat annak az írói szándéknak, amely viszonylagosítva az elbeszélői perspektívákat, megnehezíteni kívánja az értelmezést.

A Szakításokban és a Thészeuszban a múlt lelepleződik, és a helyén semmi sem marad. Az eligazító bizonyosság keresése a jelenbeli kihívásokon át a jövő felé irányul, de szintén kudarcot vall.

"A Thészeusz és a fekete özvegy a Thészeusz monda parafrázisára, deformált és reflektált változatára épül." Szemben a magyar irodalomban is létező

teljes "technológiáival" szemben. Természetes rasszizmusa itt mintegy "nemes oltást", ideológiai státust kap. Az absztrakciókkal való dolgozás, a gondolati reflexiók szokásának hiánya, ami pedig nem is valami magától értetődő adottság egy intellektuális elme számára, hanem a kereszténység fejlődéséből származó konkrét műveltségi forma végtelenül gyengévé, a tömegeffektusok s így a fasizta mitológia számára is nyitottá teszi az egyéni tudatot.

A "cigány kérdés" ebben a szellemi kiszolgáltatottságban az indikátor szerepét játssza. "Arra" a "másikra" vetülhet minden nemzeti komplexus projekciója. E körülmények között a fasizálódás még agresszívebbnek bizonyul a bolgár ember azon ki-nem-fejlődött képessége miatt, hogy magát MINT MÁSIKAT képzelje el. Enélkül pedig az intellektus védtelen. Végeredményben így az én-ről elhátrul minden felelősség. Marad kiútként az erélyes cselekedet: a felhalmozódott indulatok minden "mással" szembeni totális represszióban szabadultak fel.

A gondolat ellenőrizhetetlensége s indulati agressziója ma veszélyesen jó talaj új totalitárius mítosz, újabb fasizta formák létrejöttéhez. "Nagyon optimistának kellene lennünk - írja a szerző -, ha azt állítanánk, hogy e veszélyeket eltűlozva ecseteltük. Mégis él bennem a remény, ha arra gondolok, hogy a bolgár emberben a transzcendentális érzés szinte teljes hiánya mellett elvenen él még egyfajta természetes cinizmus, s ezzel együtt a tömegindulatoktól való távolságtartás is."

Varzonovcev, Dmitrij: Cigani?! = Iztok-iztok, 1991. 2. br. 52-54. p.

Sz. Gy.

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

Ariadné fonala elszakadt. (Grendel Lajos prózájáról)

Grendel Lajost a nyolcvanas évek elején megjelent sikeres regényeivel (Éleslövészet, Galéri, Áttételek) a magyar irodalom ún. prózaforulatának kezdeményezői közé sorolták. Grendel ezt a hatást elsősorban az elbeszélői modalitás átalakításával érte el. "A kisebbségi irodalom és gondolkodásmód hagyományaira építkezve úgy tudott megszólalni, hogy dialógusba lépett az akkori magyar irodalom egészével."

Grendel Lajos a történelem értelmezhetőségére a személyiségidentitásnak egy tágabb horizontja felől tekint, illúziókat és mítoszokat bont le. Ez az elbeszélői-nyelvi magatartás arra tesz kísérletet, hogy a monológikus, az "elítélő" beszédmód helyére egy olyat állítson, amelyik igyekszik kitörni a kisebbségi sors ellenbeszédként meghatározható, a jelentésképzést gyakran szűk területre korlátozó diskurzusából.

A relativizált elbeszélésmód, a lineáris epikai folyamat lazítása, ha eltérő eljárásokkal is, de Grendel Lajos valamennyi művében megjelenik. Az életmű azonban egy belső fordulatot mutat, amely legerőteljesebben az Áttételek c. regényben mutatkozott meg, majd a Szakítások és a Thészeusz és a fekete özvegy c. regényének poétikája és az általuk demonstrált világítás válik egyre inkább inkonzisztenssé. Ezért Grendel Lajos prózája sokat veszített korábbi kommunikatív erejéből. Több szempontból visszafordul az ún. prózaforulat előtti eljárás-módhoz, különösen a Szakítások mutatja a generációs önelemzés és vallomásság határain álló ironia nélküli egyszólamúságot. "A korai művekben kialakított poétikai eljárások alkalmazása nagyon nagy felelősséggel járt együtt. Nagyon sok invenciót, ötletet kívánt meg ez a formszervezés; s főképpen bátorságot: a bizonytalanság elviselését. Elviselését annak, hogy a mű írja ön magát."

Grendel regényeinek egyik lényeges eleme a világnézeti koherenciaszpont keresése. A "leszámolás", a "leleplezés", a "harag napja" a korai művekben inkább metaforikus jelentésképző elem, amely nem válik domináns szervező erővé. Mindig minden és mindenki lelepleződik, mintha ez lenne az írás és így a létezés egyik törvénye. Az elbeszélő jelöletlen idézetei, ironikus megjegyzései állandóan kimozdítanak az "egynemű" olvasói stratégiából, arra figyelmeztetve, hogy a mindentudás nem lehetséges. A Böröndök tartalma (1987) novelláinak és a Galéri-nek fantasztikumba áttűnő írói eljárás módja szintén ezt a célt szolgálja. A koherenciaszpont kérdése az Áttételek c. regényében válik a jelentésszűkülés okává, mégpedig azért, mert nem a történetben való jelentéskeresés eredményeként tűnik fel, hanem "kívülről bevitt" garanciaként. Az első rész folytatja a jól ismert áttételező poétikát, a második és a harmadik rész azonban teljesen áthangolja a regényt, a múlt, a családtörténet pusztá illusztrációvá lesz. "A kisformák összefűzése arra utal, hogy nincs linearitás, hanem áttételek vannak, ahogy Grendel írja: a látszatra össze nem függő dolgokat rejtett folyosók köti össze a mélyben. A megjelenített kistörténetek nem állnak össze olyan elbeszéléssé, amelyből sorsszerűség olvasható ki, amelyből az elvesztett identitás támasztékai megteremthetők. Pontosabban szólva, nem úgy teremthetők meg, ahogy ez a regényben megjelenik. Egy zavaros és kusza világ, egy hiányállapot látszik csak..."

Az Áttételekben és a Szakításokban az ironia majdnem eltűnik, a regények hangneme tragikusabb, zártabb, egyneműbb lesz. Az erőteljes "kijelentő mód" a narráció legnagyobb terhe. Ez ellene hat annak az írói szándéknak, amely viszonylagosítva az elbeszélői perspektívákat, megnehezíteni kívánja az értelmezést.

A Szakításokban és a Thészeuszban a múlt lelepleződik, és a helyén semmi sem marad. Az eligazító bizonyosság keresése a jelenbeli kihívásokon át a jövő felé irányul, de szintén kudarcot vall.

"A Thészeusz és a fekete özvegy a Thészeusz monda parafrázisára, deformált és reflektált változatára épül." Szemben a magyar irodalomban is létező

példákkal (Határ Győző művei) azonban a "hétköznapi történet" és a mítosz mélyértelmű távolságát nem sikerül termékenyen szétválasztani, hanem egyetlen fókuszában, a meglehetősen súlytalan Szemere-Thészeuszban egyesül. Mivel a mítosz mint jelentésképző elem sem motívikus sem metaforikus szinten nem járja át a szöveget, ezért a regény nem más, mint több színű banalitás, keserű, de egyenetlen humorú paródia.

Grendel Lajos a szomorúan ismerős kelet-európai megvertség és tehetetlenség állapotát rögzítette. A thészeuszi élet nyilvánvaló adottsága, hogy Ariadné nem igazít el többé. Az életutak kifürkészhetetlenek, mert Ariadné fonala elszakadt. A nyugati gondolkodás egyik legfontosabb evidenciája, a zsinórmérték biztos birtoklásának tudata veszett oda.

Szirák Péter: Ariadné fonala elszakadt. (Grendel Lajos prózájáról.) = Alföld, 43. évf. 1992. 5. sz. 66-71. p.

K. O.

Népnyelvünk irodalmunkban

Varga Zoltán nem nyelvész, hanem író; ezért a vajdasági, illetve a jugoszláviai magyar nyelv romlásának jelenségeit elsősorban író szempontból közelíti meg.

A nyelv őrzőinek (íróknak, újságíróknak, lektoroknak) elbizonytalanodásában látja annak az okát, hogy a mind több szláv szót, szlávos szerkezeti elemet, tükröfordítást hordozó élő keveréknyelv egyre inkább az írásbeliséget is kikezdi (pl. hatékonytalan, léteziketlen, vegyiron, patika, ez utóbbi a "sportcipő, teniszcipő" helyett). Nem kevésbé veszélyesek az olyanféle "túljavítások", amelyek az "ambíciya-ambició") analógiára a "tendenciából" "tendenciót" csinálnak.

S mivel a mindennapok beszélt nyelve és az irodalmi nyelv között egyre nő a távolság, az irodalmi nyelv "lebegővé" válik. Mintha az irodalmár-értelmiség és a vajdasági magyarság külön-külön létét tükrözné ez valamiképpen. Varga Zoltán szerint nem létezik már tiszta népnyelv, mely az erdélyi - székely-magyar - népnyelvhez hasonlatosan "tisztá forrásul" is szolgálhatna, ihletője lehetne az irodalmi nyelvnek. Ilyenformán a jugoszláviai magyar irodalom nyelvi nyersanyaga inkább a magyar köznyelv, illetve a magyar irodalom nyelve általában, ami a papírízűség és a vajdasági beszélt nyelvtől való eltávolodás veszélyét hordozza magával.

A népnyelv és az irodalmi nyelv közötti szakadék nemcsak egyre több olvasó elvesztésével jár, hanem sajátos módon adja fel a leckét az irodalomnak is. Vajon alkalmas-e a "kormányeltörésben" lévő nyelv a kifejezőeszköz szerepére, s ha igen, nem szegődik-e ezzel maga is a nyelvrontás szolgálatába? Végel László Egy makró emlékirata i. c. régénye vagy Domonkos István Kormányeltörésben című verse nevezhető ilyesfajta irodalmi-nyelvi kísérletének. Ezek a művek tuda-

tos vagy kevésbé tudatos keveréknyelvükkel, suta mondatszerkesztésükkel, nyelvi pongyolaságukkal, motyogó infinitívuszaikkal úgy szólaltatnak meg - nem akármilyen kifejező erővel - bizonyos sivár léthelyzeteket, hogy a valóságos népnyelvet teljes egészében mellőzik. Pedig ha valamely közösség irodalma feladatának a maga világának megmutatását tekinti, a népnyelv megszólaltatása nehezen kerülhető meg. Különösen igaznak kellene lennie ennek valamely nemzeti kisebbség irodalma esetében.

Varga Zoltán: Népnyelvünk irodalmunkban. = Híd, 1992. 4. sz. 302-307. p.

K. O.

Kisebbségek nyelvhasználata

Kolozsvár népel és nyelvel (1453-1988)

A szerző a város ötszáznegyven esztendejének nyelvi, etnikai vonatkozásait, mindenekelőtt a magyar nyelv kolozsvári élettörténetét próbálja felvázolni.

Teszi ezt elsődrenden édesapja, Szabó T. Attila alapvető munkája, a Kolozsvár települése a XIX. század végéig címet viselő, 1946-ban megjelent forrásértékű kötetére támaszkodva. Bőségesen merít azonban szász és román vonatkozású művekből is.

Rögtön a tanulmány elején valószínűsíti Erdély neves temetőjének, a Házsongárdnak a német Haselgarten szóból való eredeztetését, csakúgy, mint a Hóstát-Hofstadt szavak rokonságát.

Szabó T. Ádám Konrad G. Gündisch németül nemrég megjelent tanulmányára hivatkozik, amely szerint "1458-tól, mivel a magyar és a szász nemzetiség fele-fele alapon való képviselője a városi Tanácsban előírt és bemutatott tény volt, 32 vezető család volt a 140 vezető városi civis-családok közül magyar, 21 német. A 28 legrangosabb kolozsvári családot illetőleg ez az arány 13 német, 9 magyar és 6 olyan család, akik nemzetiségét teljes bizonyossággal nem lehetett megállapítani".

Szabó T. Ádám a továbbiakban a kincses város adófizetőinek 1453-as, első fennmaradt jegyzékéből azon magyar polgárok neveit sorolja fel, amelyek viselőjük vagy azok elődeinek foglalkozásáról, mesterségéről vallanak: ács, bíró, fazekas, gyékényes, kádár, katona, nyerges, pohárnok, szabó, szakács, szíjgyártó, vajda, vámos, varga és így tovább, összesen 70 kolozsvári magyar mesterség- és foglalkozásnév. A tekintélyes névsor egyfelől tükrözi az akkori európai város megszervezéséhez szükséges valamennyi fontosabb fogalmat, másfelől jó bizonyosság arra, hogy Erdélyben milyen fejlettségű volt a magyar társadalom nyelvi mindennapjai, műveltsége tekintetében. Az ilyen gazdasági erő természetesen vonzza a másnyelvűeket is - teszi hozzá a tanulmányíró.

A dolgozat második részének eleje 1453-ból a korábbi nemzetiségi hovatartozásra vagy magyar-másajkú emberi kapcsolatokra, kommunikációra utaló kolozsvári magyar nevet sorol fel. Köztük: Bolgár, Horvát, Kún, Moldvai, Tatár, Tót . . . A szerző közbevetőleg megjegyzi, hogy Mátyás király korában egész Erdélyt, sőt Moldvát is jellemzi a szász-magyar szimbózis.

Szabó T. Ádám a továbbiakban a város magyar lakosságának ajkán ma is élő, de már 1453-ban is megvolt utcanévvel foglalkozik. Így például a Magyar, a Közép, a Király utca nevével.

A fennmaradt összeírás alapján határozottan állítja, hogy a köznyelviesülés folyamata az 1400-as évek derekán már megindult. Noha a szövegben román kölcsönszó nem szerepel, az Erdély egyéb részeiben adatolt ficsor, cserge, kalugyer, katrinca szavak nyilvánvalóan beszivárogtak már a Kolozsvárott beszélt nyelvbe is. Annál is inkább, mert a városhoz közeli Erdőfelek román pásztorai - egy, az 1500-as évek végéről való tanácsi jegyzőkönyv szerint - be-betévedtek nyájjaikkal Kolozsvár vetéseibe.

Az 1750-es kolozsvári adóösszeírásban a város etnikai összetétele ekként alakult: 85 százalékban magyar, 11 százalékban német, 2 százalékban szláv, 1 százalékban román és 1 százalékban más eredetű.

A szerző befejezésül a magyar-szász szimbózist dokumentálja a német etimológiájú vezetéknevek tetemes mennyiségével. Szót ejt a zsidó-magyar szimbiozisiról, valamint egy-egy nagyobb társadalmi megmozdulás - forradalom, szabadságharc, hatalomváltás - kolozsvári nyelvre gyakorolt hatásáról. A kissé rapszódikusan megírt és "féloldalasra" sikeredett tanulmányt (hiszen a címben ígért hatodfélszáz esztendő háromszázra zsugorodott, az 1750-től a napjainkig terjedő időre már csak fél oldal összefoglaló jutott) a szakirodalom és a rövidítések jegyzéke egészíti ki.

Szabó T. Ádám: Kolozsvár népei és nyelvei (1453-1988). 1-2. r. - Új Erdélyi Múzeum, 1. évf. 1990. 1-2. sz. 32-41. p.; Magyar Múzeum, 1991. 1-4. sz. 73-80. p.

Cs. A.

Nyelvhatárok

Referátumunk a Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik 1991. évi tematikus különszámának bevezetőjét ismerteti. A különszámból ezen felül önállóan referáljuk még a Svájc - a nyelvhatárok országa c. tanulmányt.

"Határ": felségterületek, adminisztratív hatókörök választóvonalai, sorompó, kerítés . . . - innen és túl gyakran egy más világ. És "határ" - a kultúrák, a nyelvek többé-kevésbé széles keveredő sávjával. Voltaképp mi is a "határ"? Mit jelent a szó ma, és mit jelentett az idők mélyén a különböző nyelvek szóalkotásában, etimológiájában? Ismerjük-e "határainkat"?

Sajátos, hogy a határok kérdése, fogalma napjainkban kap egyre nagyobb súlyt, éppen napjainkban, amikor az európai politika a gazdasági, politikai határok leépítésén munkálkodik. Ennek oka: ezzel egyidőben megszűnt a Jáltában megtervezett közép- és keleteurópai határok stabilitása, biztonsága.

A határok stabilitása és egyszersmind átjárhatóvá tétele: ez egzisztenciális jelentőségű téma az "európai ház" tervezőasztalánál. A politikusok szerepén túl a különböző tudományterületek előtt is ott a kihívás, hogy megvilágítsák a határok mibenlétét, anatómiáját. Ehhez képest a kérdéskör vizsgálata eddig igen szerény előrehaladást ért el. Néhány régebbi jeles publikáción (pl. Lucien Febvre-n még s 20-as évekből) kívül csak a legutóbbi években tapasztalható e vonatkozásban intenzívebb aktivitás pl. az ókortörténészek stuttgarti konferenciáján (1990), a passauai településföldrajzi kollokviumon (1990) vagy az 1991-es saarbrückeni interdiszciplináris szimpóziumon, továbbá néhány elindított kutatás keretében (Trier stb.). A különszám tanulmánsora most a kérdéskör különlegesen kényes szeletéhez, a nyelvhatárok kérdéséhez szól hozzá.

Első pillantásra Nyugat- és Kelet-Európa a nyelvhatárok dolgában eléggé eltérő képet mutat: ott a nyelvhatárok általában és nagyjában fedik a politikai határokat, itt meg csupa egymásbaékelődés, túlnyúlás és keveredés. "Nyugati perspektívából ösztönösen a vegyes nyelvi tér egynyelvűvé tisztulása érződik a kikerülhetetlen haladás irányának. Ám még Nyugat-Európában sem teljesen egyértelmű a helyzet. Egyes újabban létesített enklávék (Dél-Tirol, Elzász, Lotaringia) mellett ismerünk hagyományosan meglevő régiókat is "strikt" nyelvi "Hátzár" nélkül (Katalónia stb.). Nyugati viszonylatban sem jutott végső nyugvópontjára az a "nemzetállami" kategória, amely elsősorban keresgéli a történeti nyelvter érveit, nem egyszer a tudományt is felhasználva. De itt, Nyugat-Európában van példa arra is, hogy a nyelvükben külön-, a kultúrában egyébként közelálló népek nemzetté kovácsolódtak össze, vagy legalább megférnek egymással egy közös politikai keretben.

A konkrét nyelvföldrajzi vizsgálatok nyomán a kutatás egyre felkészültebb az általános kérdések megvilágítására is (nyelvhatárok tipológiája, változástörvényei stb.)

Az általánosító igény szempontjából talán legfontosabb Stefan Sonderegger vizsgálódása Svájcra, a nyelvhatárok országáról (ld. külön referátum). De érdekesek a továbbiak is: a koraközépkori Salzburg újlatin-szláv-német csomósodásáról (Ingo Reiffenstain) az Elba-Saale régió - egészen a 17. századig fennmaradt - német-szláv együttéléséről (Ernst Eichler), Lotaringia mai francia-német bilingvizmusáról (Wolfgang Bufe) stb. Az egyes írások bizonyos régiók letűnt történeti nyelvi-etnikai állapotának megvilágításával felidéznek azt az időt, aminek már emléke sincs (ill. ez az, hogy van! - a hely és egyéb földrajzi nevek garadájában), vagy aminek egykori tágasabb dimenziója mára kicsivé zsugorodott (az Elba-Saale-vidéki szlávok és a mai vendek, más néven szobrok), vagy éppen a jelenben élő nyelvhatárövezetek gyakorlati gondjait, tapasztalatait taglalják (Svájc, Lotaringia). Így Lotaringiában -évszázadok áldatlan, csak a nemzeti

előjelet váltogató nyelvelnyomása után - kialakult és megszokottá vált a bilingvizmus (nyelvjárási frank-német és köznyelvi francia), amelynek viszonyai épenséggel attraktív módon tanúsítják, hogy a más nyelvű államkötelék nem csak sújthatja a kisebbséget, de megfelelő nyelvpolitikával gazdagíthatja is. A két-nyelvű Lotaringia ui. eleven, tudatos és ma már büszkén vállalt hídszerepet tud magáénak Franciaország és Németország között, ami a gazdaságfejlődés és az életviszonyok terén is eltagadhatatlan többletet hoz, olyannyira, hogy kívánatos-sá teszi ugyanezen viszonyok létrehívását a határ másik oldalán (Saarland) és a német-francia határvidékek más szakaszain (Elzász) is. (Az utóbbi szférára vonatkozóan a folyóirat közli André Weckmann elzászi német nyelvű író 1991-ben franciául megjelentetett, esszé-színvonalú programírását.)

Sprachgrenzen. Hrsg. Wolfgang Haubrichs. = Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik. 21. Jg. 1991. 83. H. 7-12. p.

K. S.

Svájc - a nyelvhatárok országa. Történeti-tipológiai modellvázlat

Svájc azzal, hogy négy nemzeti nyelvből háromnak (francia, német, olasz) csatlakozása van a politikai határon túl, a nyelvhatár-kérdések vizsgálatának valószínű mintapéldája. Az a mód, ahogy a nyelvi terek egymás mellett kialakultak, ahogyan történeti mozgásokon mentek át, s mindenekelőtt az, hogy a nyelvek egymás mellett élése máig megőrződött, illetve, hogy korán megtalálta azt a stabil államkeretet, sőt nemzeti formát, amelyben ma a nyelvhasználattal kapcsolatos jogi szabályozás az egyre magasabb szintű demokratizmus igényével küzd a soknyelvűség szerteágazó problematikájával, igencsak messzemenő tanulságokkal szolgál.

A mai ismert nyelvi helyzet kialakulása, a nyelvhatárok beállása történetileg így alakult: az ókor végén a keltával átítatott latin és újlatin nyelvi egységet a germán előzőnlés kétirányú hatással bontotta meg. A burgundok és a longobardok (nyugaton és délen) romanizálódtak, miközben az alemannok közéjük beékelődve és mind délebbre nyomulva, germanizálták a területet. A nyelvhatárok - a domborzati viszonyoktól függően - részben gyorsan és szilárdan rögződtek, részben megőrizték mozgásukat (az alemann javára, máig), és mind szélesebb vegyes nyelvű ill. bilingvis sávokat hoztak létre.

A terület természetes összetartozása az összetetalálkozó nyugati-keleti alpesi masszívum terében mindenkor gyakorlati ténynek számított, a politikai történet menete ezt - lassú lépésekben - csupán legalizálta Svájc mai államterületének megformálásával: a három német nyelvű őskanton szövetségével, ennek folyamatos kiegészülésével, a Német Birodalomból történő kiválás lépésének megtételével stb. Mindenesetre a nyelvi-etnikai helyzet már a politikai integrálódás kezdete előtt kialakult. Az integrációnak az adott értelmet, hajtóerőt, hogy a

nyelvében differenciálódott, tágasabb kultúrában azonban harmonizáló népeséget gazdaságilag összefogja, népiségében megtartsa, sokszínűségében megőrizzé az együvé tartozás egyensúlyán belül. A germán honfoglalás során végbement nyelvi váltás kettősségének egyensúlya ezt a területet mintegy predestinálta az egyensúlyelv visszavonhatatlan érvényesítésére a későbbiekben is. Ez kötelezi a mai Svájcot is, az 1991-ben megült hétszázéves államalapítási évforduló után.

A svájci nyelvhatárok mai és történeti elhelyezkedését a névkutatás, a történeti-dialektológiai nyelvöldrajz és a településkutatás mára eléggé megbízhatóan tisztázza. A demográfiai minősített nyelvi helyzetről egyre kifinomultabb statisztikai képpel is rendelkezünk. A történeti kutatás egyébként kb. tíz szemponttal dolgozik: a földrajzi és település- ill. személynevek etimológiája, a jövevénynevek hangváltása (ez a német nyelvtörténet síkján időmeghatározást tesz lehetővé), a névfordítások esetei, az etnikumra utaló nevek köre, az ősi táj-, írtás- és határnevek köre stb. (az eredeti tanulmány e vonatkozásban sok példát mutat be).

A nyelvvelhelyezkedés biztonságos képe és a fejlődési előzmények minél pontosabb ismerete alapvető politikai jelentőséggel is bír a kantononkénti nyelvhasználatot illető, mind differenciáltabb igényű (egyszersmind a történeti előzmények hangsúlyát is lehetőleg érvényesítő) jogalkotás szempontjából. A gyakorlat - persze - nem mindenütt éri el az optimális szintet. A nyelvi demokratizmusnak még számos részlehetősége adódik, ha figyelembe vesszük, hogy a kantonoknak több mint a fele belső nyelvhatárokat foglal magába, olykor többszörösen is. És ekkor még nem vettük tekintetbe a nyelvi sokrétűség duplázódását a nyelvjárási dimenzióban.

Lássuk csak, milyen érzékeny, rejtett ütközés van az ország "nemzeti nyelvi" és "hivatalos államnyelvi" rendszere között! Ez az utóbbi a német, a francia és az olasz nyelvi sztenderdet jelenti (a rétoromán egyelőre nem tartozik bele a sorba, de beemelése napirenden van). Az előbbi viszont mind a négy nyelvet magába foglalja, e nyelvek teljeskörű kulturális és regionális dinamikájában (köznyelv, beszélt nyelv, tájnyelv). Mindez a járatlanok számára meglepő jelenségeket produkál. Ilyen például: a német Svájc kétidiomás nyelvhasználatát az egyes dialektusok erős különbözősége okán, amikor a helyi idioma mellett a modern érintkezéssel kifejlődött közös köznyelv is szerepet kap (és ez nem azonos a hivatalos sztenderddel). Még ennél is bonyolultabb a (nem egybefüggő) rétoromán övezetek nyelvhelyzete, melyeket német dialektusok fednek át, miközben maga a rétoromán is dialektusokra tagolódik. A német közös köznyelvet illetően tulajdonképpen még a határon túli nyelvterület felé is kialakult a (német-német) nyelvhatár, miután a délnémetek egyes svájci dialektusokon ugyan osztoznak Svájccal, ám a köznyelvben nem.

Svájcban a nyelvhatárok tehát általában nem az országhatárok mentén helyezkednek el, hanem az országon belül "fodrozódnak" és aprózódnak, mint azt az 1980-as népszámláláson alapuló nyelvtérkép is színesen szemlélteti (ábrája

az eredeti cikkhez mellékelve). A térképen élénken ugranak ki azoknak a területeknek a foltjai, amelyeken valamelyik nemzeti nyelv eléri az 50 %-os elterjedtséget, vagy amelyeken ez nem áll fent. (Ez utóbbi helyzet jellemző mindenneke-lőtt a rátoromán nyelv szakadozott övezetére: Graubünden, Engadin.) A térkép, ill. a statisztika elmondja, hogy bár a nyelvhatárszakaszok többsége (főleg a francia-német vonatkozásban) több száz éve stabil, a legújabbkori és a jelenbeli migráció (főként a németek részéről) lassan, de biztosan szélesíti, szaporítja a vegyes nyelvű sávokat, ahol a két- vagy többnyelvűség a 15 %-os arányt már biztosan eléri, de esetenként 50 %-ra is felmegy. Konkrétan elmondhatók a következők:

- a területileg és lélekszámban amúgyis túlnyomó német nyelvi jelenlét (73,5 %) kisebbségben, ill. szórványként ma már Svájc egész területén megvalósult;
- a francia (20 %) is erőteljesen lépi át tulajdonképpeni nyelvhatárait mindhárom másik nemzeti nyelv területének irányában;
- az olasz (4,5 %) áthatásban a francia területekre szintén eléggé szembeötlő, miközben saját határain belül (Tessin, Dél-Graubünden) nem tökéletesen zárt láncot képvisel;
- a rétoromán (0,9 %) is felmutat csekélyke szórványokat a legkülönbözőbb irányokban;
- Svájc összalakosságán belül a felsoroltakon kívül 6 %-ra rúg az olyan más nyelvű vagy az olyan német, francia, olasz nyelvű egyének száma, akik lényegében külföldiek, és elszórtan élnek szerte az országban.

A fentiek ismeretében elmondhatjuk, hogy Svájc tipikusan az az ország, ahol a nyelvek hatóköre harmonikusan átöleli egymást, és mindenfajta hemegonizmustól mentes emberi természetességgel érinthetik egymással. Ennek az állapotnak a megőrzése így is kíván bizonyos erőfeszítéseket: a jogi-adminisztratív szabályozáson túlmenően a nyelvközösségek egymás iránti tudatos szolidaritását, a társnemzeti nyelvek elsajátításának készségét.

A három nagy európai nyelv birtokán osztozó, egyben egy kis nyelvi létta-pasztalattal is rendelkező ország nyelvhatárrendszerében egy "határtalan" európai nyelvtudat csírázik, ami, csak ha "lingvisztikai" síkon is, mégis bátorító reménységgel tölt el egy emberi Európa lehetősége iránt.

Sonderegger, Stefan: Die Schweiz als Sprachgrenzland. Eine historisch-typologische Standortbestimmung. = Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik, 21. Jg. 1991. 83. H. 13-39. p.

K. S.

Kisebbségek kultúrája

A moldvai csángó magyarok vallási néprajza és szociológiája

Az utóbbi évtizedek néprajzi és szociológiai vizsgálataiban egyre nagyobb hangsúlyt kap az idegen környezetben élő nyelvi, vallási, etnikai kisebbségek szokás- és hitvilágának alakulása. Mit őriztek meg a régi közösség hagyományából, mit vettek át az új környezetből, a közösségi normák hogyan változtak?

Detrichné Török Zsuzsa Kultúra és szakralitás a moldvai csángóknál című tanulmányában a romániai magyar Moldva négy magyar falujában 1984-1988 közt végzett kutatásairól ad számot. A négy falu: Pusztina, Klézse, Luizikalagor (helyesen: Luizikalugar) és Lészped. A kutatás tanulságait a szerző röviden így összegzi cikke elején: "... körvonalazódott a népi vallásosság struktúrája, ami mind tudásszociológiailag, mind kultúrszociológiailag releváns lehet. A megfigyelt dimenziók: az otthon és a lakóhely; az étkezési szokások; a munka világa; a házasság, a család és a gyermeknevelés - mindezek a szakralitás vonatkozásában -, valamint az ünnepek, a szentségek és szentelmények."

A mindennapi élet fentjelzett területein végzett vizsgálatok egybehangzóan azt mutatják, hogy a négy falu közösségében a családi élet minden megnyilvánulását, kötelező "liturgiáját" át- meg átszövik a római katolikus vallásból merített szakrális vonások. A szoba falán, főhelyen, elmaradhatatlan a feszület, körülötte szentképek, a sarokban nem ritkán kis házi oltár, amely előtt letérdelve imádkoznak. Az étkezés imádsággal kezdődik, amely sok helyen még ma is a családfő által fennhangon elmondott közös ima. A falusi munka beosztása a régi hagyomány szerint az egyházi ünnepek szakrális rendjébe illeszkedik. Az állami ünnepek nem számítanak ünnepnek, ezek csak kötelező szabadnapok, szakrális jellegük nincsen. Szakrális alapon nyugszik viszont a házasság, melynek összetartója nem két ember megegyezése, hanem a templomban kötött szerződés szent volna, az hogy az Isten pecsétje felbonthatatlanná teszi. A gyermek Isten ajándéka, melynek elfogadása kötelező, s a család feladata úgy nevelni a gyermekeket, hogy azok magukévá tegyék a vallási hagyományokon nyugvó közösségi normákat. Az esküvő nélküli együttélés, a házasságon kívüli szexuális élet ebben a szemléletben elfogadhatatlan, ez a közösségből való kizárást vonja maga után. Visszatérés a közösségbe csak súlyos és hosszan tartó vezeklés révén lehetséges. Az ünnepek mind valamely vallásos eseménnyel, egyes szentek tiszteletével függenek össze, ezeket közösségben ülik meg, hagyományos ceremóniákkal és vigasságokkal.

Külön szól a szerző a búcsújárásokról, melyek célja, hogy egy-egy különösen tisztelt szent, többnyire valamelyik falu templomának védőszentje, közbenjárását nyilvános vezekléssel, zarándoklással kérjék, hogy bűnbocsánatot nyerjenek. Végül az élet nagy állomásait - születés, házasság, halál -, az egyházi közösségbe való befogadás stációit - keresztelés, első áldozás, bérálás -, megpecsételő szentségekről, a körük rakodó és hozzájuk kapcsolódó népszo-

kásokról olvashatunk (húsvéti ételszentelés, vízszentelés Vízkeresztkor, virág-szentelés stb.). Ez utóbbiak szakrális szempontból való lényege, hogy biztonságot adnak az embernek a hétköznapi életben, hiszen mindennapi életét csupa megszentelt tárgy közt tölti.

A Detrichné Török Zsuzsa által megfigyelt és lejegyzett jelenségek egy a szekularizáció által még alig megérintett katolikus közösségi életet tükröznek, mely őrzi a hagyományos szokásokat, amelyek a messzi múltba nyúlnak vissza. Ahogy a nyelvészeti kutatások azt állapították meg, hogy a moldvai magyarok nyelve megőrizte azt a szintet és állapotot, amely kitelepedésük korára volt jellemző, ugyanúgy őrzi - minden jel szerint - közösségi életük szakrális vonásai-ban is a Moldvába vándorlás korának jegyeit.

Tudjuk, hogy a moldvai csángók korántsem alkotnak egységes társadalmat. Különbségek vannak közöttük nyelvi fejlettségük, vallási és néprajzi hagyományaik terén egyaránt, aszerint, hogy Magyarország és Erdély mely részéből és mikor költöztek mai lakóhelyükre. Éppen a néprajzi jegyek alapján sikerült megállapítani, hogy legősibb rétegük (az, amelyik ma is vállalja a csángó nevet) még a középkorban került Moldvába, mégpedig minden valószínűség szerint az Erdélytől északra fekvő vidékről, a Szamosok mentéről. (Lükő Gábor: A moldvai csángók. 2. kiadás. Bp. 1936.) A későbbiekben a kivándorlók elsősorban a Székelyföld katolikus vidékeiről kerültek ki, köztük a Detrichné Török Zsuzsa által vizsgált négy falu lakossága, amely Mária Terézia korában települt be a XVIII. század közepén, s ma is öntudatosan székelynek vallja magát. Csak sajnálhatjuk, hogy a szerző nem terjesztette ki kutatásait korábban kivándorolt, más magyar falvakra is. Ez ugyanis lehetővé tette volna, hogy összehasonlítsuk vallási néprajzat, annak szakrális jellegzetességeit és egész hitvilágukat.

A XVI-XVII. századi misszionáriusi jelentések gyakran szólnak a moldvai csángók vallásosságának és vallási életének a hivatalos egyházi felfogással nem mindig egyező jellegzetességeiről, ma úgy mondanánk: a csángók vallásosságának népi vonásairól. Elmondják, hogy mivel évekig, sőt előfordult, hogy több évtizedig nem volt papjuk, "eretnek" tanok szívárogtak be hitükbe, s a környező görögkeleti román lakosságtól "különböző babonákat" vettek át. Csodás jelenségeket véltek látni ott, ahol a misszionáriusok szerint ilyenek nem voltak, s a Rómából küldött ferences barátok (akik egyébként a magyar nyelvet nem értették, így híveikkel alig tudtak érintkezni) megdöbbenését váltották ki az egyházi tanítással semmiképpen nem egyeztethető közösségi normáik. Így a leányrablás, a megúnt asszony eltaszítása és új házasság kötése, vagy temetéskor a sír körüli táncolás. (A jelentések községi helye: Moldovai csángó-magyar okmánytár. Szerk. Benda Kálmán. Kiadta a Magyarságkutató Intézet. 1467-1706. I-II. Bp. 1989.)

Detrichné Török Zsuzsa az általa vizsgált moldvai falvakban a népi vallásosság ilyen vagy ehhez hasonló jelenségeivel nem találkozott. Lehetséges, hogy ilyenek már nincsenek is, bár a néprajzi kutatások hébe-hóba említést tesznek róluk. Csak egyetlen példa: Csoma Gergely 1988-ban megjelent munkájában

(Moldvai csángók magyarok. Bp. 1988, Corvina) fényképeken is bemutatja, hogy a halottat - görög-keleti egyházi szokás szerint - nyitott koporsóban viszik végig a falun. Nagyon valószínű, hogy a több évszázados együttélés során a csángó népi vallásosságban más ortodox egyházi hatások is bekerülhettek.

Ismeretetésünket azzal indítottuk, hogy a néprajzi és szociológiai kutatásoktól az idegen környezetben élő kisebbségek esetében azt reméljük, választ tudnak adni arra a kérdésre: a kisebbség mit őrzött meg eredeti szokás- és hitvilágából, mit vett át a többségi környezettől, s a régihez való ragaszkodás és az új hatások ötvöződése következtében hogyan formálódott mai világnézete és vallásossága. A Detrichné Török Zsuzsa és mások által végzett, csak egyes településekre fgyelmező vizsgálatok hasznos adalékokat adnak, átfogó képet azonban csupán a moldvai magyarság egészére vonatkozó összehasonlító vizsgálatok hozhatnak. Kíváncsok volna, ha erre is mihamarább sor kerülhetne.

Detrichné Török Zsuzsa: Kultúra és szakralitás a moldvai csángóknál. = Szociológia, 1990. 3-4. sz. 223-236. p.

B. K.

Pozsony és a két világháború közötti csehszlovákiai magyar sajtó

Ismeretes, hogy a magyar nyelvű sajtó a mai Szlovákia területén született meg. A 18. század utolsó negyedében történt ez, másfél évszázaddal a nagy nyugati nemzetek anyanyelvű sajtójának megszületése után.

Egy pozsonyi nyomdatulajdonos: Patzkó Ferenc Ágoston kérte és kapta meg az első magyar nyelvű újság kiadásának jogát és privilégiumát. Az 1780-ban indult első magyar nyelvű újság, a pozsonyi Magyar Hírmondó kitűnő orgánium volt, a tragikusan elmaradt ország egyik kivételes szellemi produktuma. Az Európához mérhető korszerű színvonalát első szerkesztője, Rát Mátyás alapozta meg.

Az első magyar nyelvű folyóirat kassai megjelenésének lehetősége meg abból adódott, hogy abban a városban székel a magyarországi gazdasági élet központi szerve: a pénzügyi kamara, valamint tíz megyének az iskolai oktatását irányító és felügyelő tankörületi igazgatóság. Ezekben az országos intézményekben akkor két olyan nagy tehetségű és Európában gondolkodó író működött, mint Batsányi János és Kazinczy Ferenc, akik az első magyar nyelvű folyóiratot, az 1788-ban induló Magyar Museumot korszerű formában tudták megvalósítani.

A Magyar Hírmondó és a Magyar Museum megszűnése után következő 125 esztendőben, azaz 1793 és 1918 között az akkori Felső-Magyarországon és annak két legjelentősebb városában, Pozsonyban és Kassán sok magyar nyelvű újság és lap jelent meg, de nem volt köztük olyan, amely elérte volna a két úttörő orgánium színvonalát.

A központi állami és szellemi intézmények Budára való helyezésével Pozsony és Kassa központi szerepe megszűnt.

1918-ban az Osztrák-Magyar Monarchia romjain megalakult Csehszlovákiában Pozsony Szlovákia fővárosa, a szlovák nemzeti élet központja lett, s neve hivatalosan Bratislavára változott.

A teljesen szlovák vagy nagy szlovák többségű városokban létező és a magyarosítást segítő újságokat, folyóiratokat megszüntették, s az irrendentizmus szertelenül alkalmazott vádjának emlegetésével a magyar lakta területek sok lapjával is így jártak el. Elvileg nem álltak útjában új lapok létesítésének, s így a két háború közti időben is kibontakozott a többértű és rendkívül sok lapegység-ből álló kisebbségi sajtó.

1920-ban az akkori hat szlovák napilappal szemben kilenc magyar napilap jelent meg, s az 1918 és 1945 közt keletkezett magyar lapok száma meghaladta a hatszázötvenet. Ám a szabadverseny és a kisebbségi diszkrimináció feltételei között keletkezett lapok többsége rövid ideig, sokszor csak néhány szám erejéig tudta magát fenntartani.

A húszas évek közepére kialakult kisebbségi magyar sajtóstruktúra meglepően sokrétű volt, jóformán csak a természettudományi és az exkluzívabb társadalomtudományi folyóiratok hiányoztak belőle.

A pozsonyi sajtó a sokrétűség, összetettség viszonylatában az élen járt.

A szerző a korszak sajtóját úgy mutatja be, hogy a sajtókultúra összetevőiről, rétegeiről általános képet ad, s azon belül a pozsonyi újságokat, lapokat kiemeli.

A kisebbségi sajtó alapvető rétegét a politikai újságok (napilapok és heti-, s havilapok) alkották. A politikai pluralizmus náluk nem érvényesült olyan intenzíven, mint a cseh és szlovák lapoknál. Az első Köztársaságban a legjelentősebb napilap az ellenzéki Prágai Magyar Hírlap volt. Profilja szakmai szempontból a nagy magyarországi lapokéhoz volt hasonlatos, de színező elemként fokozatosan beleötvöződött a cseh sajtóra jellemző józan racionalizmus.

Az egyház-felekezeti sajtót nem lehet egybemosni, közös nevezőre hozni a politikai sajtóval, de a világnézeti exponáltság közös vonásuk, így a szerző másodikként ezt a sajtónemet tekinti át.

A világnézeti exponáltság az ifjúsági sajtó nagy részére is igen jellemző volt; ezért ezt a sajtónemet is a politikai sajtó közelében veszi szemügyre.

A kialakult sajtóstruktúrában gazdasági, gazdaságpolitikai és pénzügyi lapok is találhatók. Ezek - bizonyára az ottani országos gazdasági szervek miatt - mind Pozsonyban jelentek meg.

Az irodalmi, kritikai, kulturpolitikai lapok száma az első Köztársaság idején meghaladta a harmincat, de a többségük - a szerző megítélése szerint - dilettáns vagy rövid életű volt.

Az irodalmi sajtóhoz közel állnak a tudományos, ismeretterjesztő és humoros lapok, s melléjük sorolhatók a sportlapok is.

A Szlovák Állam idején a szabad sajtórendszer megszűnt, s az engedélyezett magyar lapok száma összezsugorodott.

1944 utolsó napjainkban Esterházy János kezdeményezésére a magyar sajtó beszüntetését működését.

A kisebbségi sajtó szüneteltetése a magyar lakosság átmeneti jogfosztottsága miatt hosszúra nyúlt, s az első normális terjesztésű lap, az Új Szó csak 1948 végén indult meg.

Turczel Lajos: Pozsony és a két világháború közötti csehszlovákiai magyar sajtó. = Regio, 3. évf. 1992. 1. sz. 120-133. p.

H. Z.

Párhuzamok a végeken: a dunántúli és a székelyföldi négykaréjos kápolnákról

Vannak olyan jelenségek-tények a magyar művelődéstörténetben, amelyek kizárólag a középkori Magyarország határai mentén bukkannak fel. Ilyen pl. a Szent László kultusz, amely főként László Gyula kutatásai nyomán vált közismertté. Ilyen a négykaréjos kápolnák kérdése is, bár vonatkozásukban még sok a kutatnivaló.

E 13. századtól kezdve épült kápolnáknak két csoportja van, ún. a dunántúli és a székelyföldi. A dolgozat konkrétan egyfelől a pápóci, a jáki és a romjaiban feltárt bercsei, másfelől pedig a székelyudvarhelyi, a gyergyószentmiklósi, a kézdiszentléleki és a maradványosan fennmaradt székelyszáldobosi kápolnákat ismerteti részletesebben (fő jellemzők, építési idő, ellátott funkciók stb.). E kápolnákon túlmenően vannak még olyan továbbiak is (Székesfehérvárott, a Szepes megyei Haraszton, a Hunyad megyei Guraszádán és a Nagykőrös melletti Ludaspusztán), amelyek hasonlósága inkább csak látszólagos, s más "előképek" voltak, mind a dolgozat tárgyát képező kápolnáknak, amelyekkel kapcsolatban két kérdés vethető fel. Az első: honnan, hogyan és mikor került a vizsgált alaprajztípus Magyarországra. A második: miért csak a középkori Magyarország "végein" fordul elő.

Az eredet kérdésében felmerült, hogy ezek a kápolnák dalmát típusúak, a cella trichora továbbfejlesztett változatai, esetleg Kaukázus vidéki hatás is megfigyelhető rajtuk. Legvalószínűbb azonban, hogy a pannóniai "cella trichorák" továbbfejlődéséről van e kápolnák esetében szó. Az, hogy ez a dunántúli fejlemény miként jut el a Székelyföldre, Gerevich Tibor okfejtésével magyarázható meg. Nevezetesen: "A török hódoltság idejéig, illetve a török szultán által 1541-ben életrehívott erdélyi fejedelemség megalakulásáig nem volt külön erdélyi művészet. Az erdélyi részek éppúgy beletartoztak a magyar művészet egészébe, mint az ország más vidékei . . . Ennek az egységnek centripetális központja az Árpád-korban a legklasszikusabb hagyományokkal rendelkező magyar kultúrterület, egykor Pannónia földje, a Dunántúl. Innen ágaznak szét a Kárpátok övezte ország különböző vidékeire, sőt, mint Ják esetében, a szomszédos országokba

is" ösztönzések és a hatások. (Ez az okfejtés legalábbis kétségesse teszi azokat a magyarázatokat, hogy a székelyföldi négykaréjos alaprajzú kápolnák bizánci-havasalföldi-román hatásra keletkeztek volna.)

Még mindig kérdés maradt: miért épültek ezek a dunántúli ösztönzésű kápolnák csak a Székelyföldön, s nem - mondjuk - az Alföldön és Közép-Erdélyben is? A szerző válasza a következő: "Ez a térbeli megoszlás - bár a székelyek a határvidékeken történő feltételezett elhelyezésénél jóval későbbi emlékről van szó - talán számításba jöhet egy régóta szükséges, végre összhangban lebonyolított, a székelyek korai története kapcsán felmerülő kérdések megoldását célzó interdiszciplináris kutatás mérlegében. A középkori Magyarország négykaréjos kápolnáinak kutatása még a kezdetén tart, jelenlegi állása alapján bármilyen elmélet felállítása legalább kockázatos, e rövid értekezés célja csupán az érdeklődés felkeltése, és néhány, a vizsgálódás közben felmerült gondolat, töprengés megosztása az olvasóval."

Hermann Gusztáv Mihály: Párhuzamok a végeken. = Ablak, 23. évf. 1992. 1. sz. 60-69. p.

F. T.

A Magyarországi Néprajzi Társaság Román Szakosztálya (Életrajzi vázlatok)

Az 1889-ben megalakult Magyarországi Néprajzi Társaságnak szervezeti felépítése szerint 8 szakosztálya volt. Az első, az egyes népekkel foglalkozó szakosztályhoz tartozott a román, akkori írásmóddal rumén szakosztály, melynek elnöke Marienescu Athanáz (Atanasie Marian Marienescu) és három előadója Alexics György (Georghe Alexici), Moldován Gergely és Mailand Oszkár volt. Valamennyiük tevékenysége a századfordulóra esik. Ahhoz az első generációhoz tartoztak, akik a román nyelv és kultúra kiváló ismerői lévén felismerték a néprajz jelentőségét, és különösen a folklórkutatásban jeleskedtek.

Marienescu Athanáz Lippán született 1830-ban. Jogi tanulmányokat folytatott a budapesti egyetemen, de már az 1850-es évektől nemcsak lelkes gyűjtője volt a román néprajznak, hanem főljegyzéseit-tanulmányait rendszeresen publikálta a román és magyar nyelvű egyházi és világi lapokban. Jogász hivatásával járó áthelyezések határozták meg néprajzi gyűjtésének területét is (Arad, Temesvár, Lugos, Karánsebes, Nagyszeben és vidéke). Sok városi és falusi lelkész és tanító segítségével hihetetlen mennyiségű anyagot gyűjtött. Ezek egy része elkallódott. Néprajzi kötetei: Colinde (Karácsonyi kolindák) és a Poezia populară 1859, Pest. Még ez évben a Balade c. kötete is elhagyta a nyomdát. 1867-ben jelent meg a balladák második kötete Bécsben. Poezii populare din Transilvania c. köteteit 1971-ben adták ki Ovidiu Birlea értő előszavával.

Marienescut tarthatjuk az első jelentős erdélyi román folklórgyűjtőnek. Gyűjtéseinek tudományos igényessége és metodológiai útmutatásai ma is érvényesek. Fölismerte az adatközlők fontosságát is. Ő szerkesztette az első adatgyűjtő lapot, ajánlotta 3-6 fős csoportok munkáját, mely metodológiailag teljesen új volt a román folklórkutatásban. Jól ismerte Erdélyi János, Kriza János és Vasile Alecsandri módszereit és munkásságát.

Alexics György 1864-ben született Aradon. Román-magyar-latin szakos nyelvész tanár volt 1920-ig, amikor szociáldemokrata nézetei miatt mint a budapesti egyetem román nyelv és irodalom professzorát nyugdíjazták.

A Kisfaludy Társaság felkérésére Herrmann Antallal együtt népdalokat gyűjtött Arad, Krassó, Bihar és Hunyad megyében. E gyűjtés termése a Texte din literatura poporană 1889-ből, melynek második kötete rejtélyes okok miatt csak 1966-ban jelent meg a Román Akadémiai Kiadónál. A kötet balladákat, meséket, ráolvasásokat és néhány fonográfval rögzített szöveget is tartalmaz. Alexics György az első, aki egy sajátos jelrendszer kialakításával fonetikusán jegyezte le a gyűjtött szövegeket. Igen figyelemreméltó összehasonlításokat tesz a magyar, román és székely szövegek között.

Moldován Gergely 1845-ben született Szamosújváron. Kolozsváron végzett mint jogász, de 1886-tól a kolozsvári egyetem román nyelv és irodalomtanára volt. Népszokásokat, népdalokat, népi prózát gyűjtött. Számos néprajzi közleménye jelent meg a Magyar Nyelvőr, a Századok, az Ethnographia c. lapokban. Munkái közül jelentősek: Román népdalok és népballadák 1872, Román közmondások 1882., Koszorú a román népköltészet virágaiból 1913. Moldován Gergely érdemei közé sorolható, hogy a román-magyar közeledés eszméjét szolgálta több kötetnyi fordításával is.

Mailand Oszkár az első magyar folklórlista, aki a román népi kultúrát tanulmányozta és gyűjtötte. 1858-ban született Algyógyon (Vajdahunyad megye), Kolozsváron végzett német-magyar nyelv és irodalom szakon. Gyűjtési területe Vajdahunyad környéke. Gyűjtésének jelentős része kéziratban maradt. A kutatástörténet csupán az utóbbi években méltatta munkásságát (Faragó József: Mailand O. és a román folklór. = Ethnographia, 92. évf. 1981. 487-489. p.)

A Magyar Néprajzi Társaság Román Szakosztályának munkatársai valamennyien a néprajztudomány későbbi fejlődését meghatározó és megalapozó gyűjtő-, feltáró-, kutatómunkát végeztek. A néprajztudományt úgy művelték, hogy az a magyar és a román nép közeledését is szolgálta.

Csobai Lászlóné: A Magyarországi Néprajzi Társaság Román Szakosztálya. (Életrajzi vázlatok.) = Ethnographia, 101. évf. 1990. 1. sz. 90-95. p.

K. O.

A Nationalities Papers 1992. tavaszi különszámát a fenti kérdéseknek szenteli, öt hosszabb cikkben elemezve az ortodox egyház, az ukrainai görög katolikus egyház, az örmény katolikus egyház, valamint a muzulmán és zsidó közösségek és egyházak helyzetét. Huttenbach főszerkesztő rövid előszava a Hit és azonosságtudat címet viseli. Véleménye szerint Gorbacsovnek a peresztrojka meghirdetésekor sem a nemzetiségi kérdések megoldására, sem pedig a vallási kérdések kezelésére nem volt kész stratégiája. A Párt és a Komszomol által korábban hirdetett ideológia a szovjet ember hitéről, ami a kommunizmus felépítése érdekében gyakorlandó mindennapos áldozatot állította előtérbe, hitelét veszítette, kiüresedett. A különszám társ-szerkesztőjének Erika Dailynak szavaival: "egy olyan mohó úr támadt, amit most minden valószínűség szerint a vallások fognak kitölteni". Ugyancsak ő hangsúlyozza, hogy a vallások a nemzetiségi szolidaritáshoz hasonló szervező erővé válnak, még ha az egyes vallások területi elterjedése nem is mindig esik egészen egybe sem az etnikai, sem pedig a korábban mesterségesen kialakított köztársasági, vagy egyéb területi határokkal.

A különszám cikkei egyébként a Columbia Egyetem nemzetiségi és szibériai tanulmányi és kutatási programja keretében, 1990 novemberében szervezett konferencián elhangzott előadásokra támaszkodnak.

Az ortodox egyház társadalmi és politikai szerepe

Paul Valliere, az indianapolisi Butler University munkatársa bevezetőjében felhívja a figyelmet, hogy rendkívül nehéz az ortodox egyház politikai szerepét felmérni a posztkommunista Oroszországban, mivel az egyház és az állam kapcsolata mindig is tele volt, ma is tele van ellentmondásokkal.

Korábban nemcsak az állami egyházügyi hatóságok felügyeletéhez volt kötve minden szinten az egyház működése, hanem - szövevényes és nehezen azonosítható indítékokkal - a biztonsági apparátus is folyamatosan és nagy súllyal volt jelen az egyházi életben. Az egyházügyi hatóságok 1988 előtt az egyházi élet visszaszorítását tekintették fő feladatuknak. Azóta azonban mind az országos, mind pedig a helyi politikai, társadalmi (így pl. a szakszervezeti) és gazdasági szervezetek és intézmények a legkülönbözőbb módokon próbálnak bekapcsolódni az egyház életébe, elsősorban az újjáépítések területén. "Oroszország - szerzőnk szerint - hatalmas felvonulási tereppé vált, ahol az építkezésbe mindenki szeretne belenyúlni. "Nem ritka, hogy a bezárt vagy a már egyáltalán nem is létező templomok helyett kultúrházakban tartanak egyházi szertartásokat. Úgy tűnik, az uralkodó elit a rossz helyzetben úgy kíván szert tenni némi előnyre, hogy minél több pozíciót próbál megszerezni a megújuló egyházi szervezetekben. A kezdeményezés azonban továbbra is az egyház kezében van, amit az

is jelez hogy pénzügyeiket igyekeznek az állami hatóságoktól mindjobban elkülöníteni.

A tárgyi és szervezeti feltételeken kívül (templomok megnyitása, új püspökségek, egyházkerületek létesítése) az egyházhoz és a vallásossághoz való viszony gyökeres átalakulása jellemezte az utóbbi három évet. Nemcsak Gorbacsovnak 1989-ben a Pápa előtt tett kijelentése ("Lekicsinyeltük többek közt a vallás jelentőségét") mutatja a teljes szemléletváltást, hanem például azok az események is, hogy a glasztnoszty kezdetekor az egyik legsikeresebb film a "Vezeklés" címet viselte.

Sokan kérdezik csodálkozva, hogy ha immár lehetősége van az egyháznak a teljes önállóságra, miért választja mégis a hatalmi szervekkel való együttműködés útját? Szerzőnk ennek három okát látja:

1. A pragmatizmus. Így tudnak a visszakapott egyházi épületek felújításához az összeomlott gazdasági életben építőanyagot és munkaerőt kapni.

2. Az állam és az egyház hagyományos összefonódása, aminek a IV. századig visszanyúló gyökerei vannak, s ami az utóbbi 70 év ateista állam-pártjának működése idején sem szűnt meg teljes egészében.

3. Az orosz ortodox egyháznak mindig is fő elveként hangsúlyozott hazafisága, ami például a II. Világháború idején abban mutatkozott meg, hogy az egyház egy teljes tankhadosztályt szerelt fel saját költségén a Vörös Hadseregnek.

Az egyház egyes papjai és vezető személyiségei választott képviselőként is részt vesznek a politikai életben. Szélsőséges nézetek helyett a kivezető út keresésében, és abban igyekeznek együttműködni a reform állami továbbvivőivel, hogy fölrázzák a tehetetlen, a peresztrojkába belefáradt, közömbös tömegeket. Az ortodox egyház jelenlegi politikai befolyásának korlátait jelzi azonban például az a tény, hogy 1990 szeptemberében a Legfelsőbb Szovjetben még leszavazták azt az egyházi indítványt, amely a fakultatív iskolai vallásoktatást szorgalmazta.

Az ortodox egyháznak igen nagy szerepe van a jótékonsági intézményekben, a kórházak és a börtönök ápolói és lelki segélyező tevékenységében. Óriási méretekben indult meg újra a kolostori élet; s a szerzetesek és apácák olcsó és áldozatkész szociális gondozói tömeget szolgáltattak.

Újabb fontos fejlemény a teológiai oktatás kiszélesedése. Felújítják és bővítik a régi szemináriumokat, új, kétéves egyházi iskolák nyílnak a világi kórusvezetők és egyéb, az egyház körül szolgálatot teljesítő laikusok részére. A keresztény erkölcs tanítása azonban bizonyára töréseket okoz majd az orosz társadalomban. A Lityeraturmaja Gazeta egyik idézett cikke szerint: "Polgárháborút indítunk saját gyermekeink ellen." Hit nélkül azonban nincsen morál - mondják a hitoktatás szorgalmazói.

Az orosz ortodox egyház új színrelépése nem konfliktusok nélküli, mivel szigorú kánonjog és a hagyományokhoz való ragaszkodás szervezi tevékenységét. Ezért a glasztnoszty időszakában azonban nemcsak a párt és az állam, hanem az ortodox egyház mindenenek fölött valóságát is megkérdőjelezi. Előlepett pél-

dául az eddigi illegalitásból a keleti rítusú ukrainai katolikusok közössége, s mind Ukrajnában, mint másutt autokefalikus, nemzetileg önálló ortodox egyházak élednek. Még az 1920-as évekre megy vissza a Külföldi Orosz Ortodox Egyház különállósága. Nem szabad megfeledkeznünk az Óhitűek még mindig létező mozgalmáról sem, amely évszázados ellenzéke a patriarkális ortodox egyháznak, ahol ősi hagyományú és jelenleg is élő aspiráció a soknemzetiségű, öku-menikus egyházként való működés. Sok jel mutat arra, hogy a Szolzszenyicin által is támogatott többnemzetiségű, nagyszláv egyház nem minden hívőnek ideálja. De az, hogy a történetét a bizánci időkig visszavezető Ortodox Egyház valójában milyen szerepet fog játszani, majd csak ezután dől el.

Az ukrán görögkatolikus egyház szerepe a mai Szovjetunióban

Amikor 1944-ben a szovjet hadsereg elfoglalta Galíciát és a Kárpátokon túli területeket, az ukrán görögkatolikus egyház teljesen szovjet befolyás alá került; függetlensége megszűnt, s a még 1596-ban született Breszti Uniót (ez volt a katolikus egyházzal kötött egyezés) semmisnek tekintve, az orosz ortodox egyház bekebelezte az ukrán görögkatolikusokat. Az erőszakos "újraegyesítés" ellenére Nyugat-Ukrajnában mégis a görögkatolikus egyház maradt a nemzeti identitás legfontosabb menedéke.

A hruscsovi időszaktól kezdődően, a tovább folytatódó rendőri zaklatások ellenére az ukrán görögkatolikusok folyamatosan harcoltak bezárt templomaik ki-nyittatásáért. 1986 előtt azonban eredménytelenül. Ekkor került sor a korábban bebörtönzött aktivisták, köztük Ivan Hel, az ukrán katolikus egyház védelmére alakult bizottság vezetőjének szabadon bocsátására. A görögkatolikus egyház ekkor "előjött a föld alól", újságot kezdett kiadni, szabadtéri istentiszteleteket tartott a szent helyeken stb. Az ukrán katolikusok a pápa közbenjárására számítottak. A lengyel származású II. János Pál kezdeményezéseit azonban a szovjet hatóságok elutasították azzal, hogy itt nem vallási, hanem kifejezetten nacionalista, szeparatista politikai mozgalomról van szó. A szovjet kormányzat ugyanezzel az indokkal utasította el többször is az ukrán egyház bejegyzését.

A vallás szabadságról szóló 1989-es törvény sem eredményezte az ukrán egyház önállósulását. Ellene leginkább a kijevi Filaret metropolita volt. Moszkvában sem fogadták az ukrán görögkatolikusok képviselőit. Ezt az eseményt négy hónapig tartó éhségsztrájk-sorozat követte.

A további tömegmegmozdulások, a szovjet hatóságok adminisztratív szankciókkal való fenyegetőzései, a szabadelvű értelmiségi köröknek az egyházi mozgalom melletti szimpátiája ellenére magában a kiszélesedő mozgalomban is kiéleződtek a belső konfliktusok, az ún. autokefalisták és unitusok régesrégii ellentétei. Ezek a fejlemények teszik érthetővé azt, hogy az önállulás későbbi erőfeszítései során előbb három, majd négyoldalú tárgyalások kezdődtek, melyekben az ukrán, illetve az orosz egyházak képviselőin kívül először Moszkva, majd a Vatikán képviselői is bekapcsolódtak. Mindez egy olyan időszakban tör-

tént, amikor a gorbacsovi időszak egyik jelentős eseménye, a pápával való találkozás volt azon, s miközben a többlépcsős választási menetben éppen Ukrajna önállósulása is zajlott.

A négyoldalú találkozók hosszú, kompromisszumos tárgyalás-sorozatát végül a gyors politikai fejlemények tették, ha nem is egészen fölöslegessé, de immár idejüket múlttá. Az egyre szuverénebb Ukrajna politikai életének alakulása, a Vatikán és az orosz ortodox egyház javuló viszonya, s legvégül 1990. július 16-án az ukrán függetlenség kikiáltása alapvetően megváltoztatta az ukrán görögkatolikus egyház függetlenségének esélyeit. 1991 márciusában Miroslav Ivan kardinális hazatért Lvovba, s nem sokkal később felvette a hivatalos kapcsolatokat az új ukrán köztársaság vezetőivel. Ez év áprilisától negyvenöt évnyi tiltás és üldöztetés után ismét hivatalosan működik az ukrán görögkatolikus egyház.

Hit, egyház és nacionalizmus Örményországban

Az örmény nemzet és az örmény egyház mélységes és régi összefonódására utal, hogy 1990 augusztusában Gorbacsov a transzkaukázusi etnikai összefűzések megszüntetése érdekében őszentsége I. Vazken, Minden Örmények Katholikosza gyors és hathatós közbenjárását kérte. Ez a kérés azonban nemcsak az örmény egyháznak hazájában játszott vezető szerepére utal, hanem a korábbi szovjet szervezetekkel való erős kapcsolataira is. Cikkünk szerzője, Vigen Guroian, a baltimore-i Loyola College munkatársa szerint: "Az utóbbi hetven évben az örmény egyházi vezetés azon munkálkodott, hogy összekapcsolja a bolsevik forradalom kommunista mítoszait és a szovjet népekkel való barátságot az örmény népnek azzal a vallásos-nemzeti mítoszával, amely szerint ez a nép az Egyház méhéből született, és Krisztus kebelén nevelkedett. Az örmény nép valóban már a IV. században államvallásként fogadta el a kereszténységet".

Az örmény egyház, s az 1955 óta vezetőjeként működő I. Vazken pragmatikusan alkalmazkodó álláspontot foglalt el, egyrészt teljes engedelmességet mutatva az állami hatóságok irányát, másrészt teljes engedelmisséget mutatva az állami hatóságok irányát, másrészt a kormányt csak a legszükségesebb mértékig támogatva; így próbálta megőrizni a hagyományos nemzeti morált egyfelől, és saját fontosságát másfelől. Mindez a teológiai problémák vitatásától való tartózkodást, meglehetősen elvilágiasodást eredményezett, de ugyanakkor a nemzeti eszmény fenntartását is sikerült elérni.

1988-tól, amikor mintha még a szörnyű földrengés is a változásokat jelezte volna, a nemzetiségi feszültségek növekedésével, felszínre kerülésével egyidőben vallási megújulás vette kezdetét Örményországban. Az örmény ortodox egyházon kívül azonban a katolikusok, a protestánsok, sőt még az egyes Krisnahrívó szekták is felbukkantak. Szerzőnk az Örmény Egyház álláspontját této-vázóként jellemzi. Vazken és az általa irányított egyház szerint nem tudta eldönteni, hogy az új nemzeti mozgalmak élére álljon-e, vagy fenntartsa jó kapcsolatait a korábbi központi szovjet vezetésével. Vazken még a 1988 júliusi,

szovjet csapatokkal történt véres jereváni összecsapás után is a törvényes esz-
közök igénybevételére és a józan önmérsékletre bízott. 1990 közepe óta
azonban már ő sem képviselheti a régi vonalat.

Szerzőnk 1990 tavaszi személyes tapasztalatai alapján írja meg, hogy Örményországban is mekkora mértékben mondtak le a szabad egyház elképzeléseiről, s hogy ehelyett mennyire erősödött meg a köztudatban a nemzeti egyház fontosságának szerepe. Igaz, az újabban megerősödő valódi nemzeti intézmények a nemzeti lét ilyen egyedüli reprezentálásának terhére egyre jobban leveszik az egyház vállairól.

A hit és a nemzeti sors Örményországban szorosan összekapcsolódik. Újabban a fiatal, ateizmusban felnőtt nemzedékekben is. Szerzőnk eleven leírását adja egy fiatal házaspár hálószobájában felállított házioltárnak, ahol nemcsak a földrengéskor elpusztult kislány, hanem a nemzeti múlt és az örmény vallás emlékeit is kiállították. (Csak zárójelben: a közhitelmek szerint a földrengést is egy titkos orosz atomrobbantás következményének tartják.)

Mi várható Örményországban? - kérdezi szerzőnk. Ismét csak személyes élmények és beszámolók alapján idézi fel, hogy a közvélemény szerint az Örmény Ortodox egyház kompromittálta magát, bár ugyanez az élő közvélemény vallja azt is, hogy az egyház szerepe a nemzetépítés.

Vazken katolikosz metaforájával szemben, amelynek értelmében az egyház a kovász szerepét fogja játszani a szűk nacionalizmus megszüntetésének és egy új küldetés teljesítésének érdekében, szerzőnk szkeptikus. Szerinte, amiről cikke fő részében eddig nem tett említést, a diaszpórában élő örményeknek viselkedése lesz a döntő, mégpedig abban a tekintetben, hogy ők hogyan viszonyulnak a hazai egyház megújulásához.

Islám előtörés - hanyatló régi rend

AZ (egykori) Szovjetunió muzulmán népessége kb. azonos a Törökországban élő muzulmánok számával. A szovjet muzulmánok kifejezés azonban semmiképp sem jelent valamilyen monopolikus egységet, hiszen e mintegy 55 millió embernek a valláshoz való viszonyában, tradícióiban, nemzetiségekhez való tartozásában stb. rengeteg különbséget találunk. Igen nagy hiba volna, bár ezzel nagyon gyakran találkozunk, ha az iszlámhoz való bármilyen kötődést egyszerűen fundamentalizmusnak neveznénk. Legalább akkora tévedés volna ez, mondja szerzőnk, Murriel Atkin, a George Washington Egyetem munkatársa, mintha valaki a litvánok hagyományos Moszkva-ellenességét a római katolikus hithez való tartozásukkal magyarázná.

Szerzőnk nemcsak ezt a közkeletű félremagyarázást bírálja, hanem azt a korábbi Szovjetunióban általános hozzáállást is, amit ő "iszlámofóbiának" nevez. E muzulmán-gyűlölő retorika szerint "az iszlám a középkorhoz való visszatérést, a Korán tiszteletét s minden modern dolog elutasítását" jelentené. A KGB például Tadzsiszisztánban "fedezett fel" ilyen törekvéseket, megtévezve azzal, hogy

mindezt szerintük külső hatalmak ügynökei készítik elő. Még Jelcin egyik tanácsadója, Andrej A. Piontovszkij is azon a véleményen van, hogy az oroszokkal ellentétben a muzulmánok megrekedtek a fejlődésben. Mindenesetre Gorbacsov engedményei gyakran jártak együtt a valóságos helyzet félreértelmezésével vagy tájékozatlansággal. A vallás- és lelkiismereti szabadságról szóló 1990-es törvény kihirdetése után a legnagyobb áttörést egy még 1963-ban készült Korán-fordítás nagy példányszámban történt újrakiadása jelentette. 1989-ben Szaud-Arábia is küldhetett egy egyezmény alapján több mint másfél milliós példányt a Koránból, többségében arab nyelven, de részben azeri, illetve üzbég fordításban is.

Változások következtek be az iszlám közösségek vezetésében. A korábban a brezsnyevi adminisztrációval együttműködő muftit Taskentben egy népes tüntetés cserélte le új, megfelelőbb vallási vezetőre. Némileg meglepetésre, a szovjet vezetés is üdvözölte az egyházi vezető cseréjét. Víták és ellentétek kezdtek éledni nemcsak a központi (az ún. közép-ázsiai) muzulmán vezetésen belül, de az egyes köztársaságok önállósulási törekvéseivel egyidőben a különböző régiók muzulmán egyházi alakulatai között is. A szovjet vezetés taktikája az volt, hogy miközben reményeket ébreszt, a követeléseket nem teljesíti. A muzulmánok korlátozott jogai mellett az ortodoxoknak a közép-ázsiai régiókban is sokkal szélesebb jogokat igyekezett biztosítani a központi vezetés. A muzulmánok ezt úgy értékelték, hogy úgy látszik, a vallásszabadság főleg az ortodox hitűek kiváltsága lesz.

Persze: sokféle iszlám létezik. A legnagyobb csoport, úgy tűnik, nem kíván iszlám államalakulatokat, csak azt szeretné, ha hagyományai és tradíciói szabadon gyakorolhatók lennének. Nagy különbségek vannak az iszlám megítélésében a falusi és városi lakosok között, bár a nagyarányú munkanélküliség igen sok falusit a városokba űzött.

Az úgynevezett muzulmánok igen nagy része teljesen járatlan a vallásban, az iszlámot néhány felszínes beszédfordulatban, egy-két mindennapi apróságban valósítja meg. Ennél a laikus hozzáállásnál sokkal fontosabb az, hogy e bármennyire is felszínes muzulmán azonosságtudat a nemzeti identitás föléledésével párosul.

A 20-as évek óta mesterségesen meghúzott határok között élő közép-ázsiai népek közös muzulmán hitük ellenére újabban gyakran fordulnak egymás ellen. Az ilyen eseményeket, amelyekben a közeli Irán szerepe folyamatosan sejthető, mind Moszkva, mind pedig a Nyugat nagy aggodalommal szemléli.

Közben zavar és ellentmondás alakult ki politika és vallás között az érintett területeken. A taskenti főmufti minden politikai párt legimitását megkérdőjelezi azon az alapon, hogy az egységes iszlámon belül értelmetlen, sőt káros pártokra szakadni. Ennek ellenére Asztrahánban megalakult az Iszlám Megújulás Pártja. Ez viszont - különös módon - nem annyira politikai párt, hanem az ulemák, az iszlám jogtudósok egyesülése a vallási megújulás érdekében. Újabb ellentmondást jelent, hogy az alapvetően vallási megújulási párton belül az iszlám

egységtörekvéseket keresztező nemzeti ellentétek bontakoznak ki. Egy tadzsik vezető szerint túlsúlyba kerülnek a tatárok, akik egy pán-török szellem megvalósítására törekcsenek a Megújulás Pártjában.

Az iszlám értelmezésében egymással vitatkozó szúfik és vahabiták közti vitákról inkább feltételezések, mint valódi információk léteznek. Mindenesetre feltételezhető, hogy a harcos vahabitákat Szaud-Arábia támogatja. Ők a morál és a szigorúság jegyében támadják a nem eléggé hithű muftijákat. A szaudi befolyás mellett kialakuló iráni befolyás mértékéről ugyancsak megoszlanak a vélemények. Szerzőnk szerint a nagy iráni belső feszültségek s viták miatt kevésbé valószínű, hogy Irán jelenleg komolyabb befolyást tudna gyakorolni a közép-ázsiai muzulmán régiókban.

Atkin utolsó megjegyzése is igen figyelemre méltó. Azt állítja, hogy a szovjet vezetés korábban sehol sem tudott olyan erős központi befolyásra szert tenni, mint épp a közép-ázsiai muzulmán köztársaságokban. Végkövetkeztetésül pedig oda konkludál, hogy nem a vallás, tehát nem az iszlám, hanem az újjáéledő nacionalizmus az, ami szovjet rendszer elleni tömeges szembenállást vezérli. A Szovjetuniót nem a vallási megújulási mozgalmak, hanem a Gorbacsov saját reformjainak ügyetlenségei fogják szétbontani, ami azóta megvalósult jóslat lett.

Judalizmus és zsidóság: etnicitás és vallás

A cikk írója, Zvi Gitelman azzal kezdi fejtegetését, hogy összehasonlítja a zsidóság megítélését Amerikában és a Szovjetunióban. Az amerikai társadalom a zsidóságot egyszerre tekinti etnikai és vallási csoportnak. A Szovjetunióban másképpen kategorizálják a zsidóságot: ott zsidónak lenni nemzetiség.

A zsidóság Gitelman szerint nem vallás, hanem törzsiség. A szovjet regisztráció azonban az egykori Szovjetunióban a szovjet állampolgárság mellett a zsidóságot nem vallásként, hanem nemzetiségként jegyezte. Gitelman értelmezése szerint a zsidóság túlélését a judaizmus megsemmisítésének útján érhették el.

Teljesen megszűnt a teológiai képzés, s még ha el is küldhették rabbi-tanítványait Budapestre, ott neológ szellemben tanítottak, s a rövid képzés nem helyettesítette a megszüntetett jesivákban korábban megszerezhető alapos kiképzést.

A 70-es évek oroszországi zsidósága semmiképp nem volt vallásos indíttatású. Leginkább az alija, az Izraelbe való visszatérés foglalkoztatta a zsidó azonosságtudatra ébredt fiatalokat.

A szovjet zsidóság történetében új fázis kezdődött 1988-ban. Zsidó vallási főiskolák nyílhattak, köztük a Steinsalz jesiva, amelynek oktatói nagyobbreszt Izraelből érkezett hittudósok voltak. Újraéledt a lubavicsi chassid mozgalom a 20-as évek óta Amerikában működő leszármazottak irányításával. Akárcsak Azerbajdzsánban a Koránt, több tízezer példányban kezdték a zsidó vallási könyveket is terjeszteni. Megnyílt az út a külföldön tanulni vágyó fiataloknak, korábban bezárt zsinagógák megnyitására kerül sor.

Vita van azonban az új nagy szabadság közepette az ortodox, a reformista és a konzervatív zsidó közösségek között. Nagy veszélyt jelent, hogy a kivándorlás elvonja a legjobb erőket. 1979 óta 20 százalékkal, több, mint 600.000-rel csökkent a Szovjetunió-beli zsidóság létszáma. Csak 1992 januárja és szeptembere között több mint 120 000 zsidó hagyta el a Szovjetuniót.

* * *

A különszám Edward W. Walker, a Columbia University munkatársa által készített kronológiával zárul, amelyben 1985 és 1991 októbere között foglalja össze a szovjet élet eseményeit. Csak hogy a vizsgált téma társadalmi fontosságát bemérhessük, ennek a kronológiának idézzük utolsó tételét: az Arqumenty fakty c. lapban közölt közvéleménykutatási adatok szerint a szovjet emberek 28 %-a hitt Istenben, 59 % nem, 13 % pedig bizonytalan.

Valliere, Paul: The social and political Role of the Orthodox Church in post-communist Russia. - Bociurkiw, Bohdan R.: The Ukrainian Greek Catholic Church in the contemporary USSR. - Guroian, Vigen: Faith, Church and Nationalism in Armenia. - Atkin, Muriel: Islamic Assertiveness and the Waning of the old Soviet Order. - Gitelman, Zvi: Judaism and Jewishness: Religion and Nationality in the USSR. = Nationalities Papers. 20. vol. Spring 1992. 1. no. (Special Issue)

T. A.

Kelet-közép-európai együttműködés

A kisebbségi kérdés történeti aspektusai: 1900-1990. A dubrovniki konferencia (1991. április 8-13.) összefoglalója

A müncheni E. Hösch és G. Seewann szervezésében ötven kutató vizsgálta a konferencián Délkelet-Európa (azaz Közép- és Kelet-Európa) nemzetiségeinek eszázadi történetét.

Elméleti és terminológiai kérdésekkel foglalkozott F. Heckmann, F. Reiterer, S. Devetak, R. Kern és L. Auburger, P. Nelde. Az etnicitás értelmezése szempontjából megkülönböztethető az államfelfogás változata: a valódi etnikai nemzetállam, a francia értelmezésű osztatlan nemzetállam és a svájci mintára építő etnikailag pluralisztikus állam. Az etnicitás mint csoportszerveződésű fogalom voltaképpen a modern értelemben vett nemzetek létrejöttében is fontos szerepet játszott, mind nagyobb etnikai közösségek integrálódása felé mutatva. Ez a nemzeti integrálódás ugyanakkor mind kisebb teret hagyott a sajátos etnikai közösségek fennmaradásához. Ezért szükségesek ma jogi és intézményes feltevések a nemzeti kisebbségek megőrzéséhez. A legalapvetőbb kérdés a nemzetiségi nyelv megmaradásának esélye. Ezek eltűnése a társadalom patológikus állapotáról tanúskodik. Belgiumban úgy próbálják a kérdést gyakorlatilag

megoldani, hogy az egyes nyelvek használata területileg körülhatárolt, míg a többnyelvű városi körzetekben (Brüsszel stb.) mindegyik nyelv használata megengedett mind a hivatali, mind a munkahelyi, mind pedig az oktatási szervezetekben.

A konkrét nemzetiségi kérdések sorában több előadó foglalkozott a délkelet-európai török, illetőleg mohamedán kisebbség helyzetével (W. Höpken, J. Konsztantinov, T. Seyppel). A Bulgáriából Törökországba áttelepülők körében sikeresnek minősül az 1950-1951-es hullám, míg az 1989-es nagy munkanélküliségbe ütközött s gyakori csalódáshoz vezetett. Mindkét esetben a kivándorlás egyik oka a bulgáriai modernizáció volt, mely veszélyeztette a tradicionalista török közösségek fennmaradását. A görögországi nyugat-trákiai mohamedánok viszonytagságai arról tanúskodnak, hogy demokratikus berendezkedésű államban is hatnak a nemzeti sztereotípiák és a napi politikai érdekek. A mohamedánok egy részét a görög szakirodalom iszlamizált görögöknek tekinti, míg a többieket burkolt fajideológiai kategóriákkal minősíti le. 1945 óta e tekintetben alig észlelhető változás.

Jelentős vállalkozásnak minősíthető az a nyelvtudományi munka, amely a jugoszláviai roma (cigány) nyelvjárások feldolgozását és átfogó szótár megalkotását célozza.

Az etnikai identitás kialakulásának tényezőit taglalták a következő előadások (J. Stark, K. Zach, Szita L.; L. Siselina; Székely A. B.; I. Paparella). A területi identitástudat fogantatásakor az erdélyi szászok-svábok példája szerint főként a társadalmi kapcsolatrendszer és a kibocsátó társadalom kommunikációs hálójára játszik meghatározó szerepet. A befogadó ország /nemzet integrálódási lehetőségei nem kevésbé fontosak. Más megközelítésben a kulturális meghatározottság dominánsan érvényesül, különös tekintettel a vallási összetartozásra, ha a kisebbség más vallásúak környezetébe kerül.

Érthetően több dolgozat tárgyalta a magyarországi németiség történetét (G. Seewann, W. Aschauer, A. Sterbling). A múlt tekintetében elvben három identitástípusról beszélhetünk: 1. a német-magyarokról, amely az érkezéstől (betelepüléstől) a századfordulóig érvényesül, 2. a népi németiségről, amely a két világháború közötti időszakot jellemzte, végül 3. a magyar-német identitásról, mely a jelenben tekinthető tipikusnak. A két világháború közötti elkülönülésnek ma nincsenek meg az alapjai, minthogy az akkori katasztrófális következmények után egy ilyen szándékot közömbösség vagy egyértelmű elutasítás fogadna. A mai asszimilációt más oldalról akadályozza a magyarság hiányzó befogadási hajlandósága.

A baranyai németiség körében 1988-ban lefolytatott vizsgálat azt mutatta, hogy a hetvenes években a csoporttudat jelentősen meggyengült, minek következtében a származási kötődés az önmeghatározás kevésbé lényeges kritériumává halványult. Érdekes módon a fiatalabbak, a képzettebbek és a magasabb jövedelműek csoportjába tartozóknál jobban megnyilvánul a csoporttudat, ami-

ből az a következtetés vonható le, hogy az etnikai tudat elkülönülése napjainkban tudati forrásokból is táplálkozik.

A különböző etnikumok közti kölcsönhatások, az asszimiláció, illetve a nemzeti mobilizáció kérdéseit taglalták a következő témakör előadói (H. Fischer, S. Pázmándi, J. Calic, Varga É.). A magyarországi németeknél a fentebb említett felméréshez kapcsolódva megállapították, hogy annál nagyobb az asszimilációs veszteség, minél alacsonyabb az adott lakóhely közösségében a nemzetiségi részarány. Társadalmi-területi hatások színezik a nyelvváltás folyamatát is, ahogy ezt a vajdasági szlovákság 1900-1938 közti csökkenésének vizsgálata kimutatta. A magyar-szlovák határok változásának hatása is megmutatkozik a két nemzethez tartozók együttélési mechanizmusában.

A politikai, kulturális és jogi feltételek szerepét szintén többen vizsgálták, főként a magyar és német kisebbség helyzetét elemezve (P. Skorpil, J. Kucera, D. Biber) csehszlovákiai környezetben. A háború után a cseh értelmiségiek körében megnyilvánuló németellenesség nem függött pártállástól, sőt éppen az értelmiség vezette a leghangosabb propagandakampányokat. A kollektív felelősségrevonás elutasítása - igen óvatosan - csak a negyvenes évek lezárulta után jelentkezett. A németek elűzése tekintetében az 1948-as politikai események után érződött hangulatváltozás. Közben a kollektív felelősségrevonás jegyében teljeskörű vagyon- és jogfosztás érvényesült. A későbbi enyhülés sem vezetett Csehszlovákiában a kisebbség létének törvényes védelméhez.

Fontos szerephez jutott a tanácskozáson az etnikai érdekek érvényesítéséhez szükséges szerveződés-szervezettség kérdése (P. Haslinger, Lengyel Zs., R. Zach, Tilkovszky L., Szegedi E.). A század első évtizedében a jelentős számú magyarországi románság elitje az elkülönülés irányába vezette a nemzetiséget. A háború és hatalomváltozás után az erdélyi németek és magyarok körében több változat született a nagyromán állameszmével való szembenézésre. Közülük igen tartósan hatott a transzilvánizmus gondolata. Az első világháború olyan értelmében is elválasztóvonatal húzott e régióban, hogy megerősítette a nemzeti forrásokból táplálkozó ellenségképet német és román oldalról egyaránt. Az 1918-1940 közötti korszak számos változatot mutat a romániai etnikumok együttélésére illetve szembekerülésére.

Az egyes nemzetiségek szerepe megnyilvánul az államközi kapcsolatokban is, ahogy erre több dolgozat is rámutatott (Szarka L., J. Reuter). A magyar külpolitika 1920-1990 közt - minden jelentős változás ellenére is - gyakorlatilag folyamatosan előtérben tartotta a szomszéd országokhoz került magyar kisebbség helyzetét. Egy meglehetősen merész képzettársítás azt is feltételezheti, hogy a mai magyar revizionizmus a "Közép-Európa" fogalom előtérbe állításával akar előnyökhöz jutni. A koszovói szerb-albán konfliktus azért éles, mert az albán nemzetiség szeretne egyesülni Albániával, míg a szerbség nem tud lemondani e területről. I. Ruter záróelőadása a balkáni nemzetiségi konfliktusokat igyekezett tipológiailag elemezni. Csak az ilyen tárgyszerű elemzések segíthetik elő a politikai problémák túlideologizálásának megelőzését.

Kisebbségi politika

Az etnicitás politikai alapjai

A Regio című folyóirat 1992. évi 1. száma - a szerkesztőség előrejelzése szerint a következő is majd - összeállítást közöl a müncheni Südost-Institut és a Münchener Egyetem által irányított Német és magyar kisebbségek a dunai régióban című tudományos projekt munkálataiból.

A mostani első szám Albert F. Reiterer Az etnicitás politikai alapjai című dolgozatával indul. A szerző az etnikai szervezetek evolúcióját megragadó elmélet körvonalazására tesz kísérletet. Eszmefuttatása középpontjában az etnikum kialakulásának politikai kísérőjelenségei állnak.

Felfogása szerint: általában ha az etnicitásról beszélünk, a legszűkebb értelemben vett kultúrára gondolunk, holott az etnicitás fejlődéstendenciái között az egyik leglényegesebbnek éppen azt tekinthetjük, hogy a társadalmi valóságtól mint totalitás különül el, és a többi szimbólumrendszer mellett különálló rendszerként jelenik meg.

Az etnikai identitás elmélete az egymással versengő etnikai és nemzeti csoportok érdekkonfliktusainak elemzése nélkül óhatatlanul csonka marad. Ez azonban egyszersmind a politika ismérve is. Az érdekek egységesülése és integrációja az etnikai identitás révén történik. Így válik az etnicitás az érdekköztetés tulajdonképpeni eszközévé. Az etnicitás az adott etnikum tagjai részére olyan egységes viszonyrendszert alakít ki, amely híven tükrözi sajátosságait. A társadalmiasult individuumban cselekvési alternatívák között választ, és közösségében a politikai rendszer eszközeivel irányítja a társadalmat.

Minthogy azonban az adott cselekvési alternatívák közötti választást rendszerint az uralom képviselője irányítja, a lehetőség általában szükségszerűségeként jelenik meg: az uralom konfliktust vált ki. Az uralom alávetettjeinek érdekei általában eltérnek az uralkodóétól.

A nagyságát tekintve mind népesebb nagy csoportok lojalitása az "eredeti" rokoni viszonyokra épülő etnikumokat területi-regionális bázison szerveződő makro-etnikumokká olvasztotta egybe. Ezek még jó ideig megőrizték a genealógiai fikciókat, amelyek a rokoni, illetve származási kötelékekhez nyúltak vissza. De az etnikai szolidaritást többé közvetlenül nem szabályozza a társadalmi gazdasági rendszer, annál inkább befolyásolja viszont a szociális, még inkább a politikai rendszer.

A makroetnikumoknak egyetlen politikai alkotmányuk van. Kialakul az autonóm politikai rendszer, saját intézményeivel és önálló politikai személyzetével. Ezzel párhuzamosan kezd kialakulni, különválni az önálló jogrendszer is, amely ezután mind az erkölctől, mind pedig a vallástól egyaránt elkülönül.

A premodern társadalmakban a vallás jelenti az értékrend hagyományos formáját. Az etnikai egységek önmeghatározásában ezért játszik fontos szerepet. A 16-18. századi korai modernizáció (eredeti tőkefelhalmozódás) a totális érték-váltás jegyében a bellum omnium contra omnes korlátlan konkurenciaelvét emeli az új társadalmi ideálkép szintjére.

A hagyományokhoz kötődő társadalomban elképzelhető a korlátozott tulajdonjog hálózatának biztosítása szuverén központi hatalom nélkül. Ezzel szemben a piacgazdaságban, ahol a tulajdon korlátlan jogot jelent arra, hogy a földet és egyéb javakat más emberek kizárásával használják, adományozzák és bocsássák áruba, szükségessé vált a szuverén hatalom az egyéni tulajdonjog megindoklásához és megőrzéséhez. A modern állam az etnicitás felszámolása. Az etnicitás ebben az összefüggésben a modern állam logikája ellen irányuló magatartásnak számít. Az állammal szemben a társadalom az átalakított és makrotársadalmi szintre emelt etnicitásban keresi a védő mechanizmust. Ennek a folyamatnak a keretében alakul ki a nemzet, amely kezdetben valójában makroetnikum.

Ahhoz, hogy az etnikum vagy pontosabban az etnikumok adott csoportja nemzetté váljék, szükség volt a modern államra mind domináns politikai szerkezetre. Ennél fogva valójában csupán a francia forradalom óta beszélhetünk nemzetekről.

Az etnikai nemzet a nemzet korai formája, amint az eredeti tőkefelhalmozódás és az ipari forradalom idején kialakult. Az etnikai nemzet alapját a még gyengén integrált agrár- és ipari árutermelés adta. Eszmei és ideologiai szempontból az etnikai nemzet mint kultúrnemzet és nyelvnemzet jelenik meg. Az integrációt adminisztratív eszközök segítségével teremtik meg. Az etnicitás ezen a szinten mint társadalompolitikai védő elv rendszerint az államin kívüli szerződések segítségével egyfajta korrekciós mechanizmust, eszközt jelent, ami a konkurencia társadalmi-gazdasági szelekciós elve alapján működik.

A szerző dolgozata végén ismételi, illetve összegez és a jövő kilátásaira tekint.

Ha az eredeti etnikumok szövetségre lépnek, nélkülözhetetlenné válik a politikai szervezet kialakulása: létrejönnek a makroetnikumok. Mivel az így kialakuló variációk rendkívül széles skálán helyezkednek el, az etnikumok korábbihoz hasonló egységes kezelése többé már nem járható út. A törzsnek más politikai szervezetre van szüksége, mint a törzsi konföderációnak vagy az ennél is szorosabb szövetségre lépett népes etnikumcsoportnak. Közös tulajdonságuk ezeknek az újonnan kialakuló nagyszövetségeknek, hogy az individuum számára kezdettől fogva bizonyos mozgásteret kínáltak, amely (gyakran minden elméleti szabályt felrúgva) az etnikumból való kiválás esetén is túlélési esélyeket biztosított.

A fejlődési vonulat ezen a ponton szétválik: az egyik irány a korai magas kultúrák kialakulásán keresztül a hivatalnokállami szerkezethez vezet. A másik vonulat az etnikai-nemzetiségi fejlődés lehetőségeire épült, de ezen belül a magaskultúráknál is hamarabb eljuttottak lehetőségeik határaihoz. Nem voltak képesek nagyobb tömegű ember mobilizálására és megszervezésére. Mindezek alapján az egyes makroetnikumok a mezőgazdasági termelés, valamint a magaskultúrák kulturális és technikai örökségének bázisára építkezve olyan közösségeket tudtak létrehozni, amelyek Nyugat-Európában a lassú változások következtében új típusú társadalmak kialakulásához vezettek. A termékenység felgyorsult növekedésével és vele párhuzamosan a szükségszerű, széleskörű, majd általánossá váló részesedéssel olyan társadalmak jöttek létre, amelyek kultúrájukban nagyon hasonlók egymáshoz. Egymástól általános szimbólumrendszerek segítségével határolták el magukat, melyek közül az irodalmi nyelv vált a legáltalánosabbá. Túlnyomórészt ennek alapján határozták meg a nemzetek saját identitásukat.

A társadalmak egységesülése és kölcsönös függősége máig tartó folyamatok eredménye. E tekintetben napjainkban a nemzeti társadalmak világméretű és magasfokú interdependenciáját tekinthetjük a folyamat átmeneti végállomásának. Az identitás meghatározásában mind gyakrabban kerül a nemzet helyére az emberiség, mint az összes elhatárolódás fölött álló közösség. Az etnicitás integráló funkciója ezáltal tovább gyöngül, de nem veszíti el teljesen jelentőségét. Továbbra is megtartja védő funkcióit. Ennek következtében az etnicitás rendszerint válságtünetek formájában jelentkezik. Az etnikai-nemzeti identitásra vagy a ténylegesen hátrányos helyzetben lévők (a kisebbségek) hivatkoznak, vagy éppen azok, akik az új fejlődési irányok miatt fenyegetve érzik magukat (xenofób populisták).

Az állam a maga technokratikus döntéseinek meghozatalában és közvetítésében az etnicitást mint eszközt használja fel. Az etnikai szolidaritás emberközponturn azonban a politikai emancipációs stratégiák keretei között a jövőben is támaszkodni lehet.

Második szerzőnk Friedrich Heckmann az *Etnicitás, modern nemzetállam és etnikai kisebbségek* című dolgozatában ugyancsak a témakör egyfajta elméleti megközelítésére tesz kísérletet. Nem bocsátkozik terjedelmes fejtegetésekbe, szokatlanul tömören, tovább már alig rövidíthetően fogalmaz.

Az etnicitás jelenségét a társadalmi viszonyokban kimutatható alábbi jellegzetességekkel írja le meghatározásszerűen: közös származástudat, szociokulturális kölcsönösség, történelmi és aktuális tapasztalatok közössége, az öndefinícióra és a mások által való meghatározásra épülő kollektív azonosságtudat, valamint az ezen a bázison alapuló szolidaritásérzés. Emerich K. Francis megállapításaival egyetértve azt mondja, hogy az etnikai viszonyok lényegében a genealógiai viszonyoknak - mint a társadalmi szerveződés egyik alapvetőnek - a variánsát jelentik.

Az etnicitás univerzális jelenség, de konkrét jelentése figyelemre méltó változásokon ment keresztül, mégpedig mind az egyes társadalmakon belül, mind pedig a történelmi változások folyamán az egyes csoportok között.

Alapjában három nemzet-, illetve nemzetállamkonceptiót, három ideáltípust különböztet meg: 1. az etnikai nemzetállamot; 2. az egységes népből kiinduló nemzetállamot és 3. az etnikailag pluralisztikus nemzetállamot.

Az etnikai nacionalizmus mint politikai ideológia arra törekszik, hogy az etnikai és állami határokat közös nevezőre hozza, és ily módon az etnikai közösség jelentse az állam alapját. Az etnikai nemzet fogalma a nemzetet mind "saját" állammal rendelkező népet határozza meg. Az etnikai nemzetállam homogenitására törekszik, a nemzeti kultúra szempontjából heterogén csoportokat, amelyek az adott állam területén élnek, az etnikai kisebbség kategóriájába sorolja.

Az egységes népet feltételező nemzetkonceptió, amely Franciaországban alakult ki először, valójában a politikai nemzet koncepcióját jelenti. Az etnikai kisebbségekkel szemben érvényesülő asszimilációs törekvések és az intolerancia ebben a nemzetfelfogásban a legerősebb.

Az etnikailag pluralisztikus nemzetállam (mint például Svájc, Kanada) szintén egyfajta politikai nemzetkonceptión alapul. A nemzetet ebben az esetben azonban az intézmények, a történelem, az érdekek közössége, nem pedig az etnikai közösség alapján határozzák meg. Ehhez a nemzethez különböző etnikai csoportok tartoznak, miután közösen alkotják a nemzetet.

A szerző dolgozata végén éppen csak felvillantja azokat a politikai és jogi "ellenérőket", amelyek napjainkban is hatást gyakorolnak a nemzetállam és az etnicitás viszonyának alakulására. Címszavakban említi a feltartóztatatlan internacionalizálódást, a demokráciának mint az egyenjogúsítás és részvétel elvének jelenlétét, az emberi jogok, a kisebbségvédelmi jogok irányelveit és az "alkotmányos hazafiságot". Az erő és ellenérő párhuzamos működése eredményezi, hogy ezekben a nemzetállamokban megrendülhetnek az örökölt állameszmék, és a jövőben olyan konfliktusokra is sor kerülhet, amelyekben a tétet a nemzeti identitás és szuverenitás, a nemzeti hovatartozás és az állampolgárság, valamint az etnikai kisebbségek jogai jelentik majd.

Reiterer, Albert F.: Az etnicitás politikai alapjai. = Regio, 3. évf. 1992. 1. sz. 3-17. p.

Heckmann, Friedrich: Etnicitás, modern nemzetállam és etnikai kisebbségek. = Regio, 3. évf. 1992. 1. sz. 18-22. p.

H. Z.

Beszámoló az európai népcsoportokról rendezett villachi konferenciáról

A Villach-Warmbadban 1990. szeptember 27-29. közt tartott kisebbségi konferenciát Karintia tartomány szervezte a Friedrich Naumann Alapítvány és a bé-

csi Ludwig Boltzmann Institut für Internationale Kultur- und Wirtschaftsbeziehungen közreműködésével. A konferencián 19 nemzet szakértői vettek részt.

A neves francia kisebbségi szakember, G. Héraud a népek és régiók Európájának helyzetét taglalva megkülönböztetett törvényileg jól körülbástyázott kisebbségeket (pl. németek és olaszok Dél-Tirolban, dánok és németek Schleswig-Holsteinben), és olyan országokat - a paletta másik végleteként -, ahol a kisebbségek létét sem ismerik el (Franciaország). A kisebbségi helyzet létrejöttét tekintve vannak "történelmileg hibás döntés" következtében kialakult állapotok (ilyenekhez sorolhatók a spanyol- és franciaországi baszkok), ahol a határok megváltoztatása segíthet, illetve a "dolgoz hatalmának kényszerét" szenvedő állapotok (lásd az erdélyi németiséget), ahol viszont egyedül a kulturális autonómia mentheti meg a nemzetiséget. A népcsoportok jogait a következők alkotják: jog az öntételezésre, jog az elválasztódásra (a sajátos mivolt körülhatárolására), jog az önmeghatározásra, jog az önszerveződésre és végül jog az öngazdáltsra.

A neuchateli G. F. Bauer a svájci pluralizmus összetevőit elemezve, a közös gazdaságpolitikán belüli nyelvi, kulturális és etnikai artikuláció fontosságát húzta alá. A kisebbségek kollektív elismerésének jogi rendezése a legfontosabb, de számottevő maga a gyakorlat is, a más etnikum, más kulturális örökség kölcsönös el- és megismerése (példa volt erre az 1918 előtti dunai monarchia, továbbá most az észak-amerikai államok sokszínű világa). Az európai problémák rendszerezéséhez elsőrendűen az Európa Tanácsnak kell hozzájárulnia, mindenekelőtt az emberi jogok értelmezésének elmélyítésével és földrajzi értelemben vett elterjedésével (főként Kelet-Európában). A svájci példa azért érdekes, mert 26 kanton és "fél-kanton" 3000 közigazgatási egysége számtalan variációt tartalmaz (a 26-ból 17-ben a német, négyben a francia nyelv a meghatározó, három kanton kétnyelvű, s végül egy-egy három nyelvű, illetve olasz többségű). A nyelvi-kulturális-vallási különbségeket átszövik a kantonális és helyi közigazgatási változatok. Tolerancia, rugalmasság, türelem, tapintat, alkalmazkodási készség befolyásolja a mindennapi életet. A svájci föderalizmus egészes szimbólisban él a nyugat-európai integrációs tendenciával s csak remélni lehet, hogy például szolgál egy új föderalista tendenciához Kelet-Európa számára is. Meglepő demográfiai adatok is elhangzottak Svájcról: 1987-ben német-Svájc területén 13 %-ot tettek ki a külföldi illetőségűek, míg francia-Svájcban az arány 19 %, s végül az olasz kantonban 23 %. Hasonlóan magas az arányuk a nagyvárosokban (Genf: 30, Bazel: 19 és Zürich: 16 %).

H. Tichy az európai kisebbségi jog utóbbi évtizedekben fellendült művelésével foglalkozott. 1989-ben az Európa Tanács elé került egy szakértői javaslat a kérdés rendezésére. A kisebbségi Charta a regionális és kisebbségi nyelvek védelmét célozza, s elfogadása esetén remélhetőleg a gyakorlatban is hatékonyan fognak bizonyulni.

F. Ermacora a kisebbség fogalmának alakváltozásairól beszélt. A szélesebb értelmezés szempontjából az etnikai-kulturális kisebbségeken kívül ide sorolód-

nak a menekültek csoportjai stb. is. A jogi védelem elsősorban a több évszázada adott közösségben élők helyzetének erősítését célozza. Az utóbbi időszakban számos - párhuzamos - erőfeszítés történt a nemzetközi rendezésre is, ahogy erről az előző előadás is beszámolt (említést érdemel az ENSZ elé a 80-as évek végén beterjesztett jugoszláv tervezet is). A két világháború közti szemléletet az emberi jogi aspektus uralta, s ez csak az utóbbi két évtizedben változott meg a sajátos kisebbségjogi kérdések felismerése révén. Ez utóbbiak különösen az autonómia terén nyilvánulnak meg pregnánsan: van igazgatási - és a törvényhozást is magába foglaló - autonómia, van kulturális, van nyelvi és van gazdasági. Különösen termékeny gondolatokat termelt az ENSZ-szakértő Capotori vizsgálódása, aki megkülönböztetett valódi és látszatkisebbséget (előbbire lehet példa a karintiai szlovén kisebbség, utóbbira a dél-tiroli olasz népcsoport), s nem fogadja el egyedüli kritériumnak az identitástudatot (ilyennel rendelkeznek a menekültcsoportok, sőt a vándorló nomádok is . . .).

R. Weiersmüller a nyugat-európai menekültáradatról adott számot: 1970-1977 közt évente átlagban 18 ezer menekült-kérelem lett regisztrálva, ám ez a szám 1980-ban 160 ezerre ugrott (főleg török és lengyel menekültek okán), majd 1983-ban 70 ezerre csökkent, hogy aztán 1989-ben meghaladja a 300 ezret. A nyolcvanas évek második felében főként török, lengyel, perzsa, sri lankai, libanoni, ghanai és zairei menekültek kértek menedékjogot.

A budapesti Lábody László a reálisan létező szocializmus által egyként, de nem egyformán elnyomott nemzetiségekről beszélt. A különbségek több összetevőből erednek: a különböző kisebbségeket eltérő elnyomás érte, az "uralkodó" nemzet asszimilációs "dűhe" országonként különbözött, számottevő volt az adott kisebbség létszáma a megmaradási esélyt illetően, eltérően alakultak a különbözően strukturált - teljes vagy részleges társadalmi piramist felmutató - nemzetiségek lehetőségei, s végül az egyes kisebbségek eltérően reagáltak az asszimilációs nyomásra (behódolva vagy nyakasan ellenállva).

Nemzetiségek helyzete Európában

Meghatározó annak megkülönböztetése, hogy egy adott nemzetiség támaszkodhat-e anyanemzetre vagy sem. A kisebbségi népcsoport és anyanemzet kapcsolatának lehetséges konfliktusai: élvezi-e az anyanemzet a más országban élő kisebbség védelmezőjének a lehetőségét, ahogy az a dél-tiroli szerződés példásan biztosítja; nem tekintik-e e szerepet mások a "belügyekbe való beavatkozásnak"? Lábody szerint a kisebbségvédelem nem határkérdés, amennyiben a kisebbségek rendezett autonómiát élveznek, s az államok közti viszonyokat az átjárható határok (emberek, információk, tőke és áru szabad áramlása) jellemzik. A kisebbségvédelem terén nem lehet reciprocitásból kiindulni. Közép- és Kelet-Európa legkevésbé megoldott nemzetiségi kérdése a cigánysághoz kapcsolódik. Lábody a közeli jövőt meglehetősen pesszimistán szemléli a felgyülemlett nemzeti ellentétek és az egyre harsogóbb nacionalista

tendenciák okán (az ismertetés írója szerint 1991 keserű tapasztalatai megerősítették Lábody előrejelzését).

A belgrádi Sonja Licht a Vajdaság helyzetét elemezte közép-európai paradigmaként. A legnagyobb nemzetiség - a magyarság - 400 ezer embert számlál. Az elmúlt időszak számos előnyös körülményt kínált számukra (anyanyelvű felsőoktatás, folyóirat stb.). Az elnyomó állam időnkénti terrorcselekményeivel a magyarok még megpróbálták dacolni, de féltő, hogy tehetetlenek lesznek az erősödő szerb nacionalizmus gyűrűjében.

Fritz Frank szerint az erdélyi szászok példájából már csak végkövetkeztetéseket lehet levonni: az 1940-ben még 400 ezres kisebbség ma-holnap pár tízezes minoritássá olvad. A szászok 850 évet éltek e tájon és a legújabb időkig zárt egységet tudtak képezni. Ma ugyanúgy, ahogy a többi erdélyi nemzetiség, beleértve a 2,1 milliónyi magyarságot is, semmiféle nemzetiségvédelmi mechanizmussal nem rendelkeznek.

Rundel, Georg: Volksgruppen in Europa - Freiheit in Vielfalt. Kongress in Villach-Warmbad vom 27. bis 29. September 1990. Der Donauraum, 31. Jg. 1991. 4. H. 19-26. p.

S. P.

A magyar kisebbségek Magyarország szomszédországi kapcsolataiban

A szerző írása elején két olyan definíciót idéz (az egyiket Szabó Rezsőtől, a másikat Mirmics Károlytól), amely a közép-európai magyar kisebbségek jellemzői alapján készült. Nézete szerint: mindkét definícióból kitűnik, hogy a kelet-közép-európai nemzeti kisebbség 20. századi magyar típusánál a nemzeti közösségtudat továbbélése, megőrzésének akarata igen hangsúlyos tényező.

Aligha kétséges, hogy a négy magyar kisebbség (Erdély, Vajdaság, Szlovákia, Kárpátalja) esetében a jövőben a kulturális magyar nemzeti közösségtudat tovább fog erősödni. Ugyanakkor a szomszédos nemzetekkel való kiegyezés és jóviszony érdekében Magyarországnak a föderatív szerkezetű szomszédos politikai nemzetek részelt alkotó magyar kisebbségek állami kötődéseit is tiszteletben kell tartania.

Ahhoz, hogy a nemzeti és állami közösségtudat egymás csorbítása nélkül megélhető, ápolható és fejleszthető legyen, ma még - a szerző szerint - nagyon sok feltétel hiányzik. Szükségesnek látszik egyrészt mindenfajta hegemoniaigény kiiktatása, a határkérdések nyugat-európai típusú megoldása (azaz a határok korlátozó, elválasztó-elkülönítő erejének fokozatos felszámolása, a nacionalizmusnak mint politikai manipulációs eszköznek társadalmi, politikai és jogi diszkriminálása, a kisebbségi jogok értelmezésének és alkalmazásának egységesítése).

Az alapkérdés tehát annak tisztázása, hogy a két nagy közösségi entitás miképpen élhető meg egyszerre vállaltan és tudatosan, mégpedig úgy, hogy kettős

kötődése révén a kisebbség ne kerüljön halmozottan hátrányos helyzetbe, hanem éppen ellenkezőleg, többletlehetőségei révén a kisebbségek mindkét közösség számára hasznot hajtó többletérték hordozójává váljanak. A nemzeti kisebbségek ugyanis az etnikai jegyeik, származásuk, nagyjából kultúrájuk alapján is valójában más nemzet fagjai, nem az állampolgárok hovatartozásuk szerintié.

Az elmúlt hét évtized magyar kisebbségtörténete azt jelzi, hogy az államnemzeti és az anyanemzeti értékelések egymástól változatlanul igen távol állnak.

A trianoni határok által kisebbségi sorsba juttatott, három milliónál több magyarnak hozzávetőleg kétharmadnyi része a határmenti típusú kisebbség helyzetébe került. A két világháború közötti magyar irredenta stratégia az integrális revízió volt, miközben közbülső megoldásként az etnikai revízió igénye is megfogalmazódott. A második világháború után a határrevízió mint a kisebbségi kérdés megoldását célzó elképzelés kiiktatódott az alternatívák közül.

A nemzeti kisebbségek nemzetté válásának elméletileg elképzelhető három lehetősége (újraegyesülés; beolvadás; új önálló nemzet kialakulása) az elmúlt hetven esztendő balsikerű próbálkozásainak tanulságai szerint térségünkben nem bizonyult járhatónak: sem a határrevízió, sem a jogfosztással párosuló asszimiláció, sem pedig a többségi nemzet "nagyvonalúsága" révén felkínált külön nemzetté szerveződés perspektívája nem hozott maradandó megoldásokat.

A magyar kisebbségek kulturális, politikai, jogi veszélyeztetettsége országonként eltérő mértékben ma is fennmaradt, sőt Szlovákia és Szerbia (a két új, magyar kisebbségek szempontjából releváns nemzetállam) esetében tovább nőtt.

A mértéktartás és a bilaterális, illetve multilaterális szabályozás szükségesége nagyobb, mint a korábbi hetven évben bármikor. A magyar diplomácia ebben a térségben meglehetősen elárvult szerepben próbálja érvényesíteni azt az alapvető, hogy a magyar kisebbségek kulturális fejlődéséért, jogi helyzetének alakulásáért és az anyanemzettel való kapcsolatok fejlődéséért az anyanemzet állama szintén felelősséggel tartozik.

A magyar kisebbségek kérdése alapvetően továbbra is feszültség- és konfliktusforrás. Magyarország közép-európai regionális aktivitását szlovák és román részről a magyar revizionizmus európaizált változataként értékeli.

A romániai és kárpátaljai magyarság helyzetét alighanem a kétoldalú államközi kapcsolatok mielőbbi új alapokra fektetése biztosítaná a leghatékonyabban; Szlovákia és Szerbia esetében talán az új nemzetállamok európai ambícióira lehet elsősorban apellálni, s ebből kiindulva az európai kisebbségi előírások betartását lehet és kell majd számonkérni tőlük.

Szarka László: A magyar kisebbségek Magyarország szomszédországi kapcsolataiban. = Regio, 3. évf. 1992. 1. sz. 57-63. p.

H. Z.

Szküllák és Kharübdlszek közt . . . Beszélgetés Dr. Gáll Ernő nyugalmazott egyetemi tanárral, a Korunk volt főszerkesztőjével

Aniszi Kálmán Gáll Ernővel folytatott beszélgetése Elvin Toffler a "jövő sokkjá"-ról írt könyvének említésével indul, s a szocializmus bukásának páratlan történelmi eseményét vizsgálva a hitelét veszített jövőkutatás óhatatlan kudarcáról szól, amennyiben a jelenlegi távlatvesztés, az emberek tudatában lévő zavar egyelőre előreláthatatlan következményeit kívánná górcső alá venni.

Gáll Ernő a reményről és az utópiáról szóló - blochi ihletésű - könyvének már a hatvanas években leírt gondolatait továbbszöve, az utópiák kergetésében rejlő nagy veszélyekre figyelmeztet, mivel tapasztalatai szerint az utópia (ti. a tudományos szocializmusé) nemcsak elfedi, hanem fel is falja a valóságot. Kizárólagosságot, intoleranciát szül. Az utópiák halálát követő légüres térben "a perspektívátlanság, a különböző sérelmek, megoldásra váró égető problémák nyomán ordas indulatok, félelmetes elfogultságok, vendetták és szélsőségek uralkodhatnak el". Segíthet a kiutat jelentő jogállamiság, a többszólamiságot garantáló demokratikus rendszer, valamint annak a felismerése, hogy a kapitalizmusba való visszarohanás lendületét ma már nem A tőkében leírt tények, hanem egy olyan modell előnyei sarkallják, amelyek a különféle szocialista törekvések hatására jöttek létre. Ezért keresi Gáll Ernő - nemzetközi tekintetben is - egy ismét önmagára és korszerű funkciójára találó baloldal új szerepét.

Az államszocialista diktatúrák összeomlásával szinte mindenütt a vegetatív lét szintjére leszorított, sajátosságaik álcázására kényszerített identitások újjászületésének, önértékesítésének lehetünk a tanúi. A legerőteljesebben ez a folyamat a nemzetiségi, az etnikai, faji, vallási stb. kisebbségek reneszánszában nyilvánul meg. Gáll Ernő elég korán, a hatvanas évek elején felismerte a nemzetiségek növekvő jelentőségét, a benne lévő feszültségek potenciális robbanó erejét. Ez volt az egyik fő hajtóerő, amely a Korunk köré csoportosult egyetemi hallgatókat vonzotta. Gáll Ernő már abban az időben egy korszerű nemzetiség-tudomány kidolgozását kezdeményezte. E vállalkozásának ösztönző forrása részben a kettős kisebbségi helyzetből származó sokféle megpróbáltatás, részben a szakirodalomban világszerte kibontakozott "etnikai renszánsz" volt. A kultúrák közötti érintkezés termékeny kölcsönhatásának szellemében a román művelődés több kiemelkedő személyiségét bemutató kötetet állított össze (C. Dobrogeanu-Gherea, Vasile Goldiș, C. Radulescu-Motru).

"A nagy változás utáni testvériesülés eufóriája átmenetinek bizonyult, és a totalitarizmus romjai között a nacionalizmus démona kezdett mind gátlástalanabbul garázdálkodni." A tömegszenvedélyek felkorbácsolásával - a régi recept szerint - bűnbakokra lehet a súlyos gazdasági bajok miatt felgyülemlett elégedetlenségeket hárítani. Félelmetes - állapítja meg Gáll Ernő, - hogy a kelet-európai térséget elborító gyűlölethullámban egyrészt régi és új szociális igazságtalanságok is feszülnek, másrészt olyan elfogultságok, ellenségek, fanatizmus-

sok és bosszúvágyak törnek felszínre, amelyekről már azt hittük, hogy földrészünről réges régen eltűntek.

A magyar-román együttélés vonatkozásában újra sok szó esik a humanizmusról. Gáll Ernő hivatkozik A humanizmus viszontagságai, A prometheuszi eszmény (1970) és Az ezredforduló kihívása (1986) c. kötetére, majd a kisebbségi humanizmus tragikus változásait vázolja hangsúlyozza: "ma már szabadon vallhatjuk, hogy a nemzetiség, a kisebbség a nemzet részét alkotja. Ez azonban nem jelentheti a - különben is évszázados előzményekre támaszkodó - erdélyi művelődés sajátos arculatának a feladását. Bizonyos korszerű transzszilvanizmus vagy poszt-transzszilvanizmus továbbra is értékörzőnek és értékállóknak bizonyulhat".

Gáll Ernő egyetemi kurzusait egy adott közösség igazsága melletti kiállás felelőssége és dogmatizmus-ellenessége fűtötte, ugyanúgy, mint kezdeményezéseit. Mostani életérzéséről szólva felette negatívan befolyásolja, hogy "körkörös en egy mély erkölcsi válságtól megromlott környezetben" kénytelen létezni. Valamilyen erkölcsi fordulat nélkül az ország, sőt az egész régió katasztrófa felé tart. Ebben a fenyegető perspektívában az egyházakra kivételes szerep vár, mivel a válság előzményei és következményei jelentős mértékben lelki természetűek. Fontosak azonban az erkölcsi megközelítésekkel összefonódó pszichológiai elemzések is. Eszmei támaszra Bibó István műveiben talált Gáll Ernő, aki a szűnni nem akaró etnikai torzalkodások kiváltó okainak boncolgatásában a kollektív neurózisokat, alacsonyabbrendűségi komplexusokat messzemenően figyelembe vette.

Az erdélyi román-magyar viszony mostani romlását csak etnopszichológiai és nemzetkarakterológiai, valamint imagológiai kutatások eredményeinek megvilágításában lehetne értelmezni.

Az értelmiség feladatának - a térségben bekövetkezett változások előkészítésében-feszegetésében a kritikai funkciót emeli ki. Egyrészt méltatja a magyarországi Demokratikus Ellenzék, a csehszlovákiai Charta '77, a lengyel KOR írástudóinak érdemeit, de a törvényesség határain belül bíráló, reformokat szorgalmazó, a hatalmi struktúrát lazító értelmiségiek szerepének fontosságát is hangsúlyozza. Az 1989-es decemberi események után az értelmiség vezető pozícióba került, mely szükségszerűen következett abból, hogy többnyire ők rendelkeztek azzal a képességgel is, hogy mások vágyainak és céljainak meggyőző módon hangot adjanak (Sütő András, Tőkés László, Domokos Géza, Szócs Géza és mások). Kérdés persze, hogy milyen feladatokat lát majd el ez az elit, és meddig hajlandó alkotó erejét politikai csatározásokra fordítani. Megjósolni ezt persze Gáll Ernő sem kívánja, de nem ért egyet Jean-Francois Lyotard posztmodern követőivel, akik nem elégszenek meg a szakértői státus kizárólagos igazolásával, hanem visszamenő hatállyal a nemzetiségi elkötelezettséget is kérdésessé teszik.

Befejezésül a romániai magyarság szellemi önéletrajzát vázolja Gáll Ernő igen röviden. A trianoni határokon kívül rekedt magyarság tudata 1918 után sok-

kolt állapotba került. A kisebbségi lét kényszerűségével szembesülve, sokáig nem tudta a tényeket tudomásul venni. A drámai módon megváltozott valóság tudomásulvételét, s egy új identitás keresését fejezte ki a transzszilvanizmus megjelenése, melynek képviselői a kisebbségi sorsot szellemi hivatássá, erkölcsi küldetéssé igyekeztek átműsíteni. Ez a gondolat azonban a magyarságon kívül nemigen kapott visszhangot.

A két világháború között kialakult kisebbségi tudat jórészt sérelmi tudat volt, de képviselői révén mindig a román demokratikus erőkkal való együttműködést kereste. A tragikum ennek a mozgalomnak a kísérőjévé szegődött és sokan fordultak el tőle, mert úgy érezték, a kisebbségi lét már nem emberhez méltó.

1940-1944 között csak a dél-erdélyi magyarságnak kellett kisebbségi tudattal élnie. Ugyanakkor az észak-erdélyi románság találta magát ismét kisebbségi helyzetben. Ily módon a történelem különös tapasztalatcserét tett lehetővé, ám úgy tűnik, az egymást felváltó kisebbségi tapasztalatokból nem sokan és nem sokat tanultak.

Külön említendő a magyar zsidóság tragédiája, melyet a kettős kisebbség terhe végül is pusztulásba sodort.

A II. világháború után a népek testvériségét hirdető új rend kezdetben ígéretesnek mutatkozott, de a beléje vetett bizalom ismét csak illúzióknak bizonyult. A romániai magyarság léte veszélyeztetettebb volt, mint 1940 előtt. A népszolgálat, az önösszeszedés és a szociográfiai-szociológiai fogantatású önismeret hagyatéka feltámadt. A homogenizálás gőzhengerét azonban ez nem lett volna képes megállítani.

Ma a romániai magyarság ragaszkodik önazonosításához, meg akarja szilárdítani kapcsolatait az egyetemes magyarsággal, s mindezt a román állam lojális polgáraként kívánja tenni.

Az 1989-es változások után az egyneműsítés lekerült a napirendről, ami persze nem jelenti azt, hogy ezek az erők nem működnek. A nemzetiségi tudat válása, amely tömeges kivándorlásban nyilvánul meg, még mindig nem szűnt meg. A tömegszenvedélyként jelentkező román nacionalizmus, egyes magyar szélsőséges megnyilvánulások miatt még mindig fenn áll az újabb incidensek lappangó veszélye.

"A romániai magyarságnak körkörös anómiás közegben kibontakozó küzdelme - a demokratizálódás és az európai integrálódás távlatában - hatalmas alkotó energiákat is felszabadított . . . Reményteljes kezdeményezések születtek . . . a jövő biztatónak mutatkozik."

Aniszi Kálmán: Szküllák és Kharübdiszek közt . . . Beszélgetés Dr. Gáll Ernő nyugalmazott egyetemi tanárral, a Korunk volt főszerkesztőjével. = Tiszatáj, 46. évf. 1992. 4. sz. 26-37. p.

K. O.

A Szerb Ortodox Egyház a jugoszláviai politikai életben a nyolcvanas évek végétől

A szerb egyház nem élt olyan alávetett szerepben az elmúlt negyven évben, mint például a román vagy a bolgár. Vikentije (1950-1958), majd German (1958-1990) patriarcha idején állandó, bár lojálisnak minősíthető ellenzéki szerepet játszott. Ez az ellenzéki szerep hagyományosnak is tekinthető, hisz már a múlt században is az állami érdekekkel szemben a nemzetet tartotta az egyház meghatározónak.

A XIII. században élt Szent Szávának - Nemanja István fejedelem fiának, egyben a megkoronázott István király testvérének - sikerült a bizánci császártól elnyernie a teljes körű önállóságot. Száva már röviddel halála után szentnek kijáró tiszteletnek örvendett, majd a későbbiekben a nemzeti függetlenség egyik szimbólumává magasodott. A törökök elleni egyik sikertelen lázadás után a nagyvezír a Belgrád melletti Vracsáron 1594-ben elégettette Szent Száva földi maradványait, - ezért a szerb függetlenség elnyerését követően már 1879-ben felmerült egy emléktemplom építésének gondolata a nevezetes helyen. A történelmi viszontagságok következtében azonban csak 1941-ben került sor az alapkövételére, s csak 1985-ben ezen alapköv felszentelésére a teljes klérus celebrálta misén, 30 ezer ember jelenlétében, s további 100 ezer embernek a belgrádi istentiszteleten való részvételével. Az esemény akár fordulópontnak is minősíthető: ekkor indult meg az a folyamat, amely az egyházat a titói korszak marginalizált helyzetéből a centrum felé indította el.

A szerb nemzeti tudat szempontjából hasonlóan lényeges elem a Koszovó-mítosz. 1389-ben Szent Vítus napján (szerbül: Vidovdan) a Lázár fejedelem vezette seregek vereséget szenvedtek Rigómezőnél, s a fejedelmet kíséretével együtt Murád szultán kivégeztette.

Vidovdan minden évben nemcsak Lázáréknak, de minden hazájáért elesett szerb hősnek az emlékünnepe. Félt, hogy ilyen háttérrel nehéz lesz a többségbe került koszovói albánokkal a kiegyezés, hisz a szerb tudatban az oszmán török hódítók helyét jószerével a muzulmán vallású albánok foglalták el.

AZ 1969-es alkotmánymódosítás az autonómia-lehetőséggel az albán többség irányában hatott pozitívan, s már 1971-1981 közt százezer szerb és montenegrói hagyta el Koszovót. 1968-ig az albánok mintegy háromszoros többségben voltak. Azóta ez az arány még végletesebb lett. E téma akkor még tabunak számított, s csak néhány értelmiségi (D. Čosić stb.) valamint a szerb egyház nyilvánított véleményt e fontos nemzeti kérdésben. 1981-ben a szerb püspökök a parlamentnek dokumentációt juttattak el a szerb egyháznak Koszovóban elszenvedett sérelmeiről.

1986-ban került Milošević a szerb kommunisták szövetségének élére, s hamarosan érezni lehetett, hogy a korábbi titóista-internacionalista stílus átvált szerb nacionalistába, s maga a pártfőnök a nemzeti problematikát alárendeli saját hatalmi törekvéseinek. Jól példázza ezt az újszerű paradox szituációt, hogy

az 1988-as nagy tüntetésen együtt szerepelt a pártfőnök, az egyházfő és Szent Száva képe. A háború óta először mutatkozott egyetértés állam és egyház közt. 1989-ben, a rigómezei harctéren ünnepelték Vidovdant, majd hamarosan - az egyház támogatásával - korlátozták az autonóm terület alkotmányos jogait, hogy aztán Milošević rendőrei brutálisan szétverjék a megmutatkozó albán ellenállást.

Az egyház nemzeti értékmentésének része volt a nyolcvanas években a környezetvédelem is. Víztárolót és vízierőművet tervezett az állami megalománia a Studenica és a Moraca folyókra, létében veszélyeztetve ezzel nyolcszáz éves kolostorokat, de egyben egyedülálló növény- és állatrezervátumokat is. Az egyház ellenállását számos társadalmi szervezet is messzemenően támogatta. A rugovói hegyszorosba tervezett további erőmű elleni egyházi tiltakozást a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia is erősítette.

1990. január 27-én ünnepelhette 45 év után először az egyház a teljes nyilvánosság részvételével Szent Száva emléknapját. Az egyház fő követelésévé vált annak hangoztatása, hogy a "társadalom szellemi és erkölcsi újjászületésére" van szükség. Az 1990 végén megválasztott új patriarcha, Pavle a társadalmi köztudatban a legfőbb morális tekintélynek számított.

Nem könnyű jellemezni az egyház és az állam viszonyát, mióta Milosevic gyakorolja a hatalmat. Milošević minden igyekezete ellenére az ideológiai eltérés lényegesen nagyobb, mint például a horvát kormánypárt és a katolikus egyház közt. A szerb kormányzat még mindig nem járult hozzá, hogy karácsony munkaszüneti nap legyen (1991-ben ebben egész Európában már csak az albán vezetés döntött hasonlóképpen).

1991 tavaszán a szerb parlament törvényt alkotott a korábban államosított egyházi ingatlanok visszaszolgáltatására, ám Milošević alkotmányos okra hivatkozva megtagadta aláírását, magára vonva emiatt az egyház energikus tiltakozását. A koszovói albánok elleni brutális politikára azonban a szerb egyház egyelőre még szemet húny.

Az egyház pártok feletti szerepet szán magának, megnyilatkozásaiból azonban egyértelműen kiolvasható az a törekvés, hogy az ország demokratikus útonmódon jusson el egy európai jogállam állapotába. Az 1990. decemberi választások előtt az egyház Pravoslavlje című lapja óvott attól, hogy a nép a leszerepelt rezsimnek bizalmat szavazzon, minthogy a titoizmus és bolsevizmus támogatása egyet jelent az egész világgal való szakítással, izolálódással. Az egyház is szembetűnően elfogadta azt a megközelítést, hogy a horvát-szlovén származású Titó idején éppen a szerb nemzet szenvedett a legjobban, hogy a több száz éves török uralom nem okozott annyi veszteséget számára, mint a titoista rendszer.

Egyes jelek arra engednek következtetni, hogy az egyház igen komoly szerepet szán a monarchista hagyományoknak (1991 elején az egyházi lap publikálta a Karagyorgyevics-dinasztiából származó Aleksandar trónörökös karácsonyi üdvözlését, 1991 szeptemberében megünnepelték az első Nagy-Szerbiát megmentő Péter király eredményeit).

Az emlékünnepek jelentős helyet kaptak az egyház társadalompolitikájában. 1991-ben ünnepségeket rendeztek a "szerb nemzet szenvedései"-nek 50. évfordulójára, a horvát usztusa állam által elpusztítottak emlékezetére (a német Lőhr tábornok 1943 elején már 400 ezer áldozatról tudott).

A tabutémák sorához tartozott korábban a titoista hadsereg felelőssége a háború végén végrehajtott kényszersorozás után elpusztultakért (Títót újkori Herodesnek minősítve, aki egyedül felel a "szerb ifjúság virágának" elhullásáért).

A montenegrói egyház sokkal többet veszített a harcos egyházellenesség évtizedeiben, mint a szerb. Itt 1989-1990-ben vállalkozott arra az egyház, hogy nemzeti emlékünnepeket szervezzon (az utolsó király tetemének hazahozatala San Remoból stb.). Egyes erők - támogatóik közt sejteni lehet a kommunistákat is - az egyház önállóságának zászlaját igyekeznek magasra emelni, velük szemben Amfilohije püspök a szerbekkel közösen vállalt sorsot tekinti elsődlegesnek.

A horvátországi ortodox egyház helyzete nem javult a demokratikus átalakulást követően. Az usztasa rezsim által korábban lerombolt szerb templomok újjraépítésére nincs remény. A nagypolitikai viharokban, a polgárháború rémének közeledtével mind a horvátországi ortodox, mind a horvát katolikus egyház a fékezhető szerepét választotta, lehetőségeik szerint óva az erőszakos módszerektől. Szlovéniában nincsenek történelmi teherterhek a kapcsolatokban.

1991 viharában a szerb egyház ragaszkodik ahhoz, hogy az erőszak semmit sem old meg. Elutasítja azt a nézetet is, hogy minden szerbnek szerb államban kellene élnie. Pavle patriarcha több ízben békéltető politikai összejöveteleket igyekezett szervezni a szembenálló felek képviselői számára. Konkrét esetekben a szerb egyházi vezetők megértést tanúsítanak a polgárháború másik oldalán állók iránt: Lukijan szlavón püspök elítéli a pakráci katolikus templom lerombolását, s arra kéri híveit, segítsék a helyreállításban horvát szomszédait; Pavle pátriarcha augusztusban találkozott a horvát katolikus vezetőkkel, majd a moszlim közösség képviselőjével is. Megállapítható tehát, hogy az egyház nem ad szellemi támogatást Milošević gátlástalan nagyszerb politikájához. Az egyház hajlandó elismerni, hogy ha a többi nép ki akar válni Jugoszláviából, akkor ezt nem lehet megakadályozni.

Kraft, Ekkehart: Kirche und Politik in Jugoslawien seit dem Ende der 80er Jahre: die Serbische Orthodoxe Kirche. = Südosteuropa, 41, Jg. 1992. 1. H. 53-74. p.

S. P.

"Nemzeti" és "etnikus" az archaikus bolgár társadalomban

A szerző a "mellesleg" még kommunista, iszlám és pravoszláv primitivizmussal is dúsfított balkáni archaikus nacionalizmust vizsgálva, tanulmányának jelentős részében a marxista-leninista tézisek dogmatizált áltudományosságáról szól, mondván: az ezen elemzés módok és a belőlük származó következtetések iránti

bizalmatlanság a pontosítatlan és felelőtlenül használt terminológiai rendszerből fakad. Az emberi közösségek (osztály, nép, nemzet, etnosz) fogalomtárát sem mellőzhetve, a szerző az elegendő kritériumok minimumát is meghatározza.

Oračev, miközben E. Durckheimnek az archaikus közösségről (társadalomról) alkotott fogalmait - a mechanikus és az organikus szociális (kollektív) szolidaritást - elemzi és alkalmazza, arra a megállapításra jut, hogy a bolgár társadalom még mindig az archaikus típusuak közé tartozik, s ezen belül rá a kollektív mechanikus szolidaritás jellemző. Ezért is hiábavalóak a pártok "egységre" szólító felhívásai, mert a bolgár társadalom szüntelenül polarizálódik. Ami alapvetően hiányzik bármiféle egységhez (beleértve a "nemzeti kérdés" ügyét is), az a "szociális organikus szolidaritás". A bolgár társadalom egészében továbbra is szociálisan amorf (nem-sztratifikált) maradt, s ma "anti" alapon szolidarizál polárisan: antikommunista, antiszedeszeista (SZDSZ = DESZ = Demokratikus Erők Szövetsége - Sz. Gy.) antitörök, antinacionalista, antimonarchista stb. - így jellemezhetők érzelmi állásfoglalásai. Az archaikus társadalmakban a mechanikus szolidaritás az ellentéteket legszívesebben az erő alkalmazásával "oldja fel". Egyébként éppen az etnikai folyamatok és a velük szemben megnyilvánuló reakciók és viszonyulások bizonyítják többek között a legnyilvánvalóbban a bolgár társadalmi struktúra archaikus voltát és megítélési, végiggondolási módjainak kollektív jellegét.

Ám nem csupán a társadalom egésze archaikus, de a gondolkodása is az. Ez a társadalom nemcsak gazdasági és politikai szabadságát veszítette el, de a gondolkodását is. Így igazolni látszik Konfuciusz szavait: "Amikor a szavak elvesztik jelentésüket, az emberek elvesztik szabadságukat".

A történelemtudomány s a társadalom is súlyos adót fizet ma a kommunista időben tabuként kezelt fogalmakért: nemzet, nemzeti kérdés, nemzetiségi ügyek, nemzetbiztonság, melyek helyett az "örök barátság", a "szocialista közösség", a "proletár internacionalizmus" stb. lözungjai, "fényeskedtek". Bulgária továbbra is olyan ország, amelynek nincs kidolgozott s a társadalmi tudat számára elfogadhatóvá tett demokratikus koncepciója a nemzeti-nemzetiségi kérdésekre. Ehelyett számtalan (nemzeti) párt, állampolgári szervezet, alapítvány próbálja a paradigmába nem vonható ún. nemzeti kérdést, nemzeti érdekeket, etnikai viszonyokat stb. nem csupán szűk pártérdekű, de orosz, német, amerikai, török, "macedón", "európai közös" időben és módon ragozni, miközben mindenek fölött még mindig a "szocialista" (idő és mód) dominál.

A szerző a nemzeti kérdés kezelésében a "nemzetiszocialista" eszme erősödésétől tart, mely gyökereiben a nevet változtatott kommunista párt irányvonala. Mint minden másban, a kisebbségi kérdések fájdalommentes megoldásának ésszerű lehetőségei tekintetében is reménytelenül elmaradottnak lástik a bolgár társadalom, a szó szoros értelmében csak is két végletben képes gondolkodni. Ez részben marxista örökség, amely ideológiai alapon a világot etnikai vonatkozásban is barátra és ellenségre osztja. A bolgár történészek és szociológusok új fogalmakat és megközelítéseket még nem nyújtanak a társadalomnak.

Amikor a bolgár ember azt hallja; "török", fejében azonnal archaikus fogalmak támadnak fel. Ezek nagy része avított ideológiától terhes (elsősorban 1984 utáni) tankönyvekből, végtelenül átpolitizált propagandaanyagokból és bizonyos szervezetek szélsőséges nacionalista jelszavaiból maradtak meg benne változatlanul. Sajátos módon az utóbbi évekre nézvést sem állapítható meg más, mint hogy még a tudományosságra törekvő kutatóknál is hiányzik a lezajlott és zajló etnikai folyamatok biztos ismerete, s ez a fogyatékosság ráadásul még naitivitással és leegyszerűsítő megállapításokkal párosul. A bolgár tudomány a "török ügyekben" reális információkkal sem rendelkezik: nem tudja a török nemzeti tudatú lakosság számát, pontos területi megoszlását, demográfiai szerkezetét, gazdasági tevékenységének alapterületeit stb. Egyszerűen elméleti téveszmékből fakadóan még nem nyilvánvaló az a felfogás, hogy nem "etnoszokat" kell kutatni, hanem dinamikus etnikai öntudattal rendelkező konkrét közösségeket azok valamennyi alcsoport-változataival. A politikától befolyásolt szakértők nem elemeznek, hanem pusztán eszméket állítanak kétpólusúan egymással szemben. Messze azonban így nem lehet eljutni.

A szerző felvázolja új elméleti modelljét és fogalomtárát, amelynek alapelemei az etnicitás, majd az etnikai kategória, az etnikai csoport és az etnonemzet. Az etnikai közösség ezen altípusai terminológiai szempontból elsődleges etnikai "egységeket" jelentenek. A különböző etnomarkerek társadalmilag meghatározottak, szociális jellemző mivoltukban dinamikus jellegű etnikai határokat jelölnek ki. Az általuk kijelölt etnikai közösség a gyakorlatban olyan érdekekből állt, akik egy vagy több szociális jellemzőt (etnomarkert) vallanak. Éppen az erőszakkal eltiport kisebbségi jogok védelmének szükségessége határozta meg a DPSZ (Mozgalom a jogokért és szabadságért, az ún. török párt - Sz. Gy.) 1990-es választási sikereit, s ez tette lehetővé, hogy a párt a harmadik politikai erővé váljék Bulgáriában. Ezeket a tényeket elsősorban már az etnikai egymásrahatások jövőbeni alakulását szem előtt tartva kell végiggondolni: a folyamatok pedig nemcsak a török etnikumú, de egyáltalán a muzulmán tudatú lakosság etnikai kategóriájából etnikai csoporttá, majd etnonemzetté történő fejlődésétől mint átmeneti szakaszoktól függenek.

A török etnikai csoport fejlődésének alapvető szakaszai:

- 1878-1944: a török etnikai tudatú lakosság lélekszámának viszonylagos csökkenése; török etnomarkerektől elütő jellegű etnikai közösségek megléte a muzulmán lakosság körében. (E szakaszon belül néhány alszakasz is elkülöníthető, pl. 1925 és 1944 között, amikor Bulgáriában "semmi probléma nincs a muzulmán népességgel").

- 1944-1968: 1948-ban szabályba foglalják a "török kisebbség" eljogait, s viszonylagos kulturális autonómiát kapnak (kiadványok, sajtó, oktatás); 1949-1951 a tévesztési kampány idején mintegy 150 ezer töröknek engedélyezték Törökországba emigrálását.

- 1968-1977: A második emigrációs hullám a "családegyesítés" nevében - kb. 50 ezer török települ át Törökországba. "Töröknek nyilvánítás" fejében a mu-

zulmán lakosság néhány etnikai kategóriájának végleges "eltűnése"; a török etnikai csoporthoz tartozás új etnomarkerei alakulnak ki.

- 1978-1984: A muzulmánellenes politika további szigorítása: először a török cigányokat, majd a pomákokat (kb. bolgár mohamedánok - Sz. Gy.) kényszerítették nevük bolgárosítására; fokozatosan korlátozzák a török etnikai csoport (Bulgáriában a legnagyobb, a lakosság 10 százaléka) kulturális privilégiumait. Az etnikai hovatartozást törlik az igazolványokból. Ugyanebben az időben fokozódik a törökországi vallási-fundamentalista erők aktivitása; jelentkeznek a Nemzeti Megmentés Pártjának és a Muzulmán Testvérek jelszavai; extremista erők feltűnése a muzulmán lakosság között, s a két alapjelszó - "Iszlám vallás és állam" és "Nincs (más) alkotmány, csak a Korán" - népszerűsítése. A folyamatokra befolyással van a muzulmán országok vezetőinek 1981. januári, El-Taifban tartott értekezletén elkészített dokumentum, az Iszlám emberi jogok chartája, amelyet az UNESCO 1981. szeptember 19-én az Iszlám emberi jogok általános nyilatkozata cím alatt fogadott el Párizsban.

- 1984/85-1989. november 10.: A kommunista rezsim erőszakos, brutális lépéseinek sorozata (ezekről ld. Minorities in the Balkans. The Minority Rights Group. Report No. 82.), melyek a török etnikai csoport rendkívüli nagy mobilizációjához vezettek; eközben új etnomarkerek keletkeztek, új mitológémák születtek.

1989. november 10. után: Ahmed Dogannal az élen létrejön a DPSZ: erősödő etnikai mobilizáció s konszolidáció ezen etnikai jellegű szervezet körül; új etnomarkerek "öntudatosodásának" fokozódó folyamata; a bolgár államon belül egy etnonemzet létrejöttének formálódó lehetőségei.

Oracev, Atanas: "Nacionalnoto" i "etnicnoto" v arhaicnoto balgrasko obsestvo. (Iz-tok-iztok, 1991. 2. br. 55-62. p.

Sz. Gy.

Létezik-e monacói nacionalizmus?

Monaco nevének hallatán az ember azonnal Monte Carlóra, Grace Kellyre, luxusra és dekadenciára asszociál. Egy alaposabb vizsgálat kiindulópontja az a tény lehet, hogy Monaco független ország, s bármilyen furcsának is tűnik, ez az ország manapság nemzeti ébredését éli.

A mindössze két négyzetkilométernyi területen közel négy és fél ezer monacói állampolgárságú ember él (az összlakosság kb. 1/7-e). Az odalátogató turistának feltűnnek a kétnyelvű - francia és monacói - utcanév-táblák, amelyek csak egyik jelét repezentálják az utóbbi évtizedekben folytatott céltudatos kultúrpolitikának, aminek középpontjában az eredeti monacói nyelv reneszánsza került.

De vajon nem túlzás-e monacói nacionalizmusról beszélni, lévén egy, a XIII. század óta gyakorlatilag független államról szó.

A miniállam azt példázza, hogy a politikai függetlenség megteremtése nem mindig jár szervesen együtt a nemzeti identitástudat kialakulásával.

A szerző itt két tipikus nacionalizmusváltozat ismertetésére tér ki. Ezek a XIX. századi Európában kaptak teret. A Nagy Francia Forradalom eszméiben gyökerező nemzeti önrendelkezést, a politikai-ideológiai nacionalizmust eszerint vagy egy kislétszámú haladó értelmiségi juttatta érvényre (pl. az ukránok, frízek, írek stb. esetében), vagy a meglévő állam - leginkább a közoktatás átszervezésével, az anyanyelviség tudatos terjesztésével - mintegy fölülről plántálta a kialakuló nemzet testébe (pl. a britek vagy franciák esetében).

Ami Monacót illeti, ma éppúgy tapasztalható az állampolgárok igénye a múlt századi, "egy nyelv, egy nemzet" eszméjének megvalósítására, mint a hazafias érzelmű értelmiségieknek a társadalmi tradíciók továbbvitelére tett erőfeszítés sorozata.

A nemzeti újjászületési mozgalom mindenekelőtt történelmileg kívánja létjogosultságát igazolni. Az állam 1191-ben alakult, mikor is kiszakadt a Római Birodalom fennhatósága alól, és Génovához került. A rivális genovai családok közül győztesként kikerült Grimaldiak 1297-től gyakorlatilag folyamatosan uralják az országot, nem számítva a Francia Forradalom és az ezt követő évek időszakát. Az állam függetlenségének ma is az uralkodó család a záloga, hiszen ha valamilyen okból megszűnnének regnálni, úgy Monaco autonóm államként francia protektorátus alá kerülne.

Az eddigiekben elmondottak alapján nem csoda hát, hogy az 1977 óta megjelenő történelmi szakfolyóirat, az *Annales Monégasques* szívesen ad helyet mindazon írásoknak, amelyek a kereszténység előtti időkhöz, a ligur-főnóciai jelenlétig vezetnek vissza a helyi civilizáció kialakulását.

A patriotizmus látványos jele az is, hogy az 1986 óta használt reprezentatív kiállítású történelem tankönyvben az országot éppolyan hangsúllyal szerepeltetik, mint a többi "nagy" európai államot, azaz külön-külön fejezet foglalkozik mind a "monacói nemzet"-tel, mind a "monacói nyelv"-vel.

A nemzeti irodalom legnagyobbja kétségkívül Louis Notari (1897-1961), ki-nek polihisztori munkásságából kiemelkedik a monacói hagyományok ápolására létrehozott Nemzeti Bizottság alapítása (1924), illetve az általa népszerűsített *A legenda de Santa Devota* (1927), az ország védőszentjének nemzeti eposzként tisztelt élettörténete. A hálás utókor könyvtárát, utcát nevezett el Notariról, és pazarul megünnepelte születésének századik évfordulóját. A monacói irodalom jelei egyébként valamennyien nyelvészeknek is tekinthetők, hiszen egységesen Herder hatása alatt állva, igyekeztek minél több nemzeti nyelvű műalkotást írni. Szükségesnek ítélték ezt azért is, mert az ország hivatalos nyelve 1860 óta a francia.

Mivel a szárd befolyást a múlt század második felében a francia jelenlét váltotta fel, az őslakosság fokozatosan kisebbségi helyzetbe szorult. Jellemző, hogy ma mindössze 200 állampolgár tudja beszélni a monacóit, s az ő átlagéletkoruk is ötven év fölött jár. Ráadásul ők már egy 1860 óta provanszál és ligur

elemekkel keveredett dialektust használnak. Az eredeti nyelv fokozatosan kihalt, de éppen ennek felélesztésére tesz ma kísérletet a nemzeti megújulási mozgalom (ld. Louis Frolla: *Grammaire monégasque*; *Dictionnaire monégasque - français*. 1963.; Louis Barral: *Dictionnaire français - monégasque*. 1983.).

Frolla és Raymond Arveiller nyelvészeti kutatásai szerint az ősi monacói nyelv nem annyira a provanszállal tart rokonságot, mint inkább nyelvi sziget, és a genovai ligur dialektusokhoz kapcsolódik szerveesebben. A Nemzeti Bizottság 1974 óta rendszeresen nyelvészeti kollokviumot szervez, s maga a herceg, aki már elsajátította az ősi nyelvet, buzgón támogatja az újabb kutatásokat. Nemrégiben Eliane Mollo professzor kimutatta, hogy a nem egészen 2 km hosszú tengerparti államban két dialektus különböztethető meg. Ebből azt az ironikusnak tűnő következtetést is le lehet vonni, hogy a monacóiak végül többségi helyzetbe kerülnek országukon belül.

A nyelvi újjászületési program tudományos hátterét az 1982 óta működő Académie des Langues Dialectales biztosítja. Az alap- és középfokú oktatásban 1976 óta kötelező, majd pedig választható a monacói nyelv tanulása. Az eredmény nem is maradt el, sokan választják érettségi tárgyként, sőt mivel az oktatási rendszer ezt lehetővé teszi, akad olyan tanuló, aki ma már minden tárgyból monacóiuul kíván érettségi vizsgát tenni.

Tény, hogy a minimállamnak nincsenek anyagi gondjai egy bármilyen igényes kulturális-oktatási program finanszírozására, de az is igaz, hogy hozzáértő pedagógusokra, nyelvészekre, írókra nagyon nagy szükség van, ha a nemzeti nyelvi megújulás útját végig akarja járni. A tervekben szerepel egy angol-, francia-, olasz-monacói turista szótár kiadása, egy méltó Louis Notari életrajz, valamint egy reprezentatív irodalmi antológia megjelentetése is.

Nem érdektelen, hogy a nyelvi reneszánszot a katolikus egyház is támogatja. Franczi atya már lefordította az ősi nyelvre a Szent Liturgia szövegét, s alkalmanként használja is hívei legnagyobb örömére.

A szinte laboratóriumi méretekben folyó nemzeti megújulási mozgalom részletes ismertetésének a szerző által kijelölt célja, hogy modellt kínáljon más, most önmagát kereső európai és harmadik világbeli nemzetiség számára a lehetséges és szükséges lépések megtételére.

Magocsi, Paul Robert: Le nationalisme monégasque: contradiction terminologique ou réalité pratique? = Europa Ethnica, 48. Jg. 1991. 4. H. 187-197. p.

K. J.

Kisebbségi jog

Kisebbségek Európában és a kisebbségi jogok

A szerző - a brüsszeli Európai Katolikus Titkárság munkatársa - becslése szerint az Európai Közösség országaiban 30 millió polgár anyanyelve különféle tájnyelv. Ezeket azonban mégsem beszélhetik olyan gyakran, mint az államnyelveket.

A kisebbségek léte csaknem mindig feszültségekhez vezetett, miközben az Európa Parlament Arfe-beszámolója már 1981-ben megállapította, hogy felerősödtek azok a nyelvi és etnikai kisebbségi mozgalmak, "... amelyek történelmi azonosságtudatuk elmélyítését és elismerését szeretnék elérni". S ez a reneszánsz nemcsak a diktatórikus rendszerekben bontakozott ki, hanem a hagyományosan demokratikus országokban is. A mozgalmat viszont még az utóbbi államokban is anakronizmusnak, a nacionalizmus újjászületésének tekintik.

Palacios három okra vezeti vissza a kisebbségek hátrányos megkülönböztetését: a/ a demokráciát a többség szabályai szerint értelmezik, s ily módon megtagadják a kisebbség részesedését a nemzeti hatalomból; b/ az egyetlen nyelven nyugvó állami egység gondolata, amelyet - csalárd módon - nemzetközi elterjedtségével indokolnak; c/ a restség, amely az állami struktúrákra ható tényezők java részét figyelmen kívül hagyja (feltehetőleg a kulturális, nyelvi, életmódbéli stb. sokszínűségre gondol a szerző - a szerk.).

Az említett Arfe-beszámoló fontosabb gondolatai:

- Európa eredetisége gyökereinek egyöntetűségében és egyben kultúráinak sokféleségében rejlik;

- a különböző kultúrákat nemcsak védelmezni, hanem támogatni és fejleszteni kell;

- a kulturális azonosságtudatot, - mint az egyén létfeltételét - pszichológiai szempontból minden eddiginél erősebben kell hangsúlyozni.

Az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata az emberi jogokat nyomatékosabban és összefüggőbben kezeli, mint nemzeti "felmenői" (az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat és az Ember és Polgár Jogainak Deklarációja a francia forradalom idejéből): az egyén méltósága és értéke konkrét létezésre tesz szert az intézményekkel és hatóságokkal szemben.

Sokan leírták már, s a szerző is kifejti, hogy a személyiséghez fűződő jogok kodifikációjával nem tart lépést a csak közösségben gyakorolható jogok deklarációja. Annyi történt pusztán, hogy néhány rész-szabályozás a "nemzetközi szokásjog" kategóriájába került.

A gyarmatok felszabadításának időszakában kezdődtek el a viták az ENSZ fórumain - nemzetközi közjogi értelemben - a nép fogalmának meghatározásáról, s ezzel szoros összefüggésében a kisebbség értelmezéséről. A probléma azért sarkalatos, mert a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egységokmánya - többször hivatkozott - 27. cikkelye garantálja a kisebbségek jogait, viszont (s ez a szerző eredeti gondolata) az 1. cikkely nemzetközi jogról beszél (melynek a

népek az alanyai - a szerk.). A kérdés tehát az, hogy vajon a kisebbségeknek ugyanazon jogai vannak-e, mint a népeknek.

Igazából az ENSZ nem tartotta nélkülözhetetlennek a kisebbségek fogalmának meghatározását, éppen úgy, mint a nemzetközi jogban is eltekintettek a nép definíciójától. Sikertült viszont leírni a kisebbségi csoport jellegzetességeit, úm:

- ez egy nem domináns csoport az adott államon belül;
- amely differenciált bánásmód révén a többséggel egyenrangú helyzetet igyekszik elérni;
- amely különbözik a többségtől nyelvében, kultúrájában, etnikumában vagy vallásában;
- amelyiknek - legalábbis burkoltan - az az érzése, hogy kisebbségi csoport (!).

A fenti laza meghatározással szemben a szerző sokkal pontosabbnak - ám egyre korlátozóbbnak - tartja a Stauffenberg-beszámoló definícióját a népcsoportról, mert kitér a szülőhely, a lakóhely, a generációk, a csoporthoz való tartozás eldöntésével kapcsolatos jogokra, többször hangsúlyozva a közösségi jogokat.

A nép és a nemzetiség fogalmi kapcsolatot elemezve tér rá az önrendelkezés kérdéskörére a szerző. Megismételve a nemzetközi jog e kérdéskörében (a kollektív jogok tisztázatlanságából adódóan) tanúsított bizonytalanságát, lehetséges politikai modellként Arendt Lijphart - megosztott társadalmakra vonatkozó - "koasszociatív (együttes, társulások) demokrácia" elméletét mutatja be. A modell lényeges vonásai: a/ Koalíció révén részvétel a hatalomban. b/ Autonómia, c/ Választójog a kisebbségeknek. A modellben az önállóságot (ti. a kisebbségeket) a föderális politikai rendszer biztosítja, az arányosság pedig megkérdőjelezi a "többségi szabály" uralta rendszer igazságosságát. Ez utóbbi a westminsteri szisztéma, amelyet a nem területi csoportokra alkalmaznak.

Az egyéni (saját nyelv használata a bíróságok előtt, az oktatás minden szintjén és a tömegtájékoztatásban stb.) és a közösségi (léttük hivatalos elismerése, igény a saját területre, saját politika alakítása, állami segítség saját kultúrájuk megőrzésében és terjesztésében, saját nyelvű helységnévtáblák stb.) jogok taxatív felsorolását követően az Európa Tanács CLARAE-bizottságának alapokmányát ismerteti a szerző. A charta csupán "a kisebbségi és regionális nyelvekre" vonatkozik, és nem tesz különbséget a tájszólás és a nyelv között. Noha tervbe vették a saját nyelv használatához fűződő egyéni jog kifejtését, a dokumentum mégsem szól a különböző politikai-szociális vagy etnikai nyelvi megfontolásokról, továbbá gondosan kerüli a kisebbségi csoportok jogainak meghatározását, s így fel sem merül a kisebbségek függetlenségének mérték-meghatározása. A charta a nemzeti nyelvek mellett létező egyéb nyelveket nem ellentmondó, kizáró tényezőknak tekinti, hanem kiegészítő elemeknek. A dokumentum újdonsága: a nyelvek gyakorlati védelmének és támogatásának munkájába bevonja a helyi vagy területi hatóságokat is.

Palacios, Rafael Muñoz: Kisebbségek Európában I-II. Ford. Khim Antal. = Erdélyi Magyar-ság, 3. évf. 9. sz. 36-43. p.; 10. sz. 46-49. p.

Ch. Gy.

Az 1991 tavaszán Dubrovnikban rendezett kisebbségtudományi konferencián (ld. a kisebbségi kérdés történeti aspektusai: 1900-1990 c. referátumunkat e számban) tartott előadás elsősorban az Európa Tanács (ET) és az Európai Közösség (EK) nemzetiségpolitikai állásfoglalásait elemezte, kitérve az ENSZ és az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) tárgyba vágó megnyilvánulásaira is.

AZ ENSZ 1948. december 10-én fogadta el közgyűlési határozattal az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát, amely mindenfajta - faji, nemi, nyelvi, vallási stb. - megkülönböztetést, diszkriminációt elítél. Jelentős hiánya e deklarációnak, hogy megvalósítására nem született hatékony mechanizmus, vagyis jogi vagy más kötelezettségek híján valójában csak erkölcsi hatást fejthet ki. A kisebbségi jogok témája az általános emberi jogok körében fel sem bukkan: egyesek szerint ez implicit úgyszólván beleértődik a szabályokba, mások szerint a kisebbségi kérdés rendkívüli bonyolultsága miatt külön tárgyalást igényel (erre utalt a 217 C jelzetet viselő határozat, amelynek megvalósítása csak jó két évtized múltán lett tárgyalási téma, amikor F. Capotori igen alapos vizsgálódásba kezdett, s 1977-re azóta is gyakran idézett jelentését elkészítette, lásd: *Étude des droits des personnes appartenant aux minorités ethniques, religieuses et linguistiques*, ENSZ, 1979.). AZ 1949 májusában 15 ország által létrehozott ET miniszteri rangú képviselői 1950. november 4-én írták alá Rómában az emberi és alapvető szabadságjogok védelméről szóló konvenciót. Tartalmilag néhány vonatkozásban e dokumentum mögötte marad az ENSZ-nyilatkozatnak, ugyanakkor itt gondoskodnak a megvalósítást támogató intézményről, létrehozva Strassburgban az európai emberjogi bíróságot. A konvenció lényegében fokozatosan átment az egyes országok jogrendjébe, ám azt a kiegészítő jegyzőkönyvet, amely egyének számára is lehetővé teszi jogvitás esetben a nemzetközi bírósághoz való fellebbezést, több állam, így az NSZK sem írta alá.

Az európai megállapodás sem beszél kisebbségi jogokról. E tekintetben a 60-70-es évek hoznak fordulópontot. Az ENSZ 1966. december 16-án megállapodást hagy jóvá a polgári és politikai jogokról, s e dokumentum 1976-tól jogerős. Ennek nevezetessé vált 27. paragrafusa először fogalmazza meg - ha negatív megközelítésből is - a kisebbségi jogokat ("a kisebbségekhez tartozó személyektől nem szabad megvonni arra vonatkozó jogukat, hogy kultúrájukat ápolják, vallásukat gyakorolják és nyelvüket használják. Valódi védelmet az jelentene, ha egyrészt ennek pozitív oldala lenne leszögezve ("a kisebbségeket támogatni kell . . ."), továbbá meghatározás kísérése a szóban forgó szakaszt, mi is tekinthető kisebbségnek. Ez annál is inkább fontos lenne, mivel egyes államok, így Franciaország is, úgy értelmezik a helyzetet, hogy náluk nincs kisebbség.

Az ET-ban felismerték, hogy hatékony kisebbségvédelemhez "pozitív diszkrimináció" szükséges, s e felismerés vezetett el 1981 októberében a kisebbségi

nyelvek és nyelvjárások oktatásával foglalkozó ajánlások elfogadásához. Ugyanekkor állapodtak meg arról is, hogy közös chartát kell kidolgozni a regionális nyelvek és kultúrák és az etnikai kisebbségek jogainak tárgyában. Végül az 1988-as ülésszak hagyta jóvá a 192. számú határozattal a charta tervezetét. Az még kérdéses, hogy a legmagasabb döntési szintet képviselő miniszteri tanács a chartát megállapodásként avagy csak ajánlásként fogadja majd el.

AZ ET parlamenti közgyűlése jogi bizottságának felkérésére készítette el 1988 júniusában E. Grisel, a lausanne-i egyetemi jogi szakértője jelentését az ET országaiban tapasztalható kisebbségi helyzetről, a kisebbségek létének jogi feltételeiről. Gisel szerint lehetőséget kell teremteni arra, hogy maguk a kisebbségek kifejezhessék érdekeiket, kívánságait. Erre vagy az országon belüli törvényhozás teremthet alkalmat, vagy egy újabb nemzetközi megállapodás válhat szükségessé, az 1950-ben elfogadott konvenció kiegészítésére.

AZ ET miniszteri bizottsága 1990 májusában úgy döntött, hogy létre kell hozni a demokráciával és jogállamisággal foglalkozó bizottságot, s ennek legyen feladata a kisebbségvédelem tárgyának gondozása. A bizottság által kidolgozott elvek öt csoportra oszlanak (általános elvek, a kisebbségek jogai, az államok ill. a kisebbségek kötelezettségei, végül kisebbségvédelmi intézkedések). Ezen elveket - mint minimálisnak minősíthetőket - előterjesztették az 1990 júniusában tartott koppenhágai EBEÉ tanácskozáson. A fogadtatás meglehetősen ellentmondásos volt, akárcsak a Pentagonálé országainak a kollektív kisebbségvédelemmel kapcsolatos javaslataié, melyek beleütköztek Franciaország, Románia, Bulgária és Görögország ellenállásába.

Az ET jogi bizottságának másik jelentését a máltai Brincat terjesztette elő 1990 szeptemberében. A jelentéstevő egyetértett Griselnak a nemzetközi megállapodás kiegészítésére vonatkozó javaslatával, de alternatívaként el tudta képzelni azt is, hogy az ET külön egyezményt hoz tető alá a kisebbségek védelméről. A Tanács parlamenti közgyűlése 1990 decemberében fogadta el az 1134. számot viselő ajánlásait, melyek lényeges pontjai a következők: az emberjogi konvenciót ki kell egészíteni a kisebbségekkel szembeni diszkrimináció elutasítását tartalmazó ponttal: az egyes nemzetiségek speciális helyzetéről speciális állásfoglalásokat kell hozni; el kell ismerni a nemzeti kisebbségek azon jogát, hogy korlátozásoktól mentes kapcsolatokat ápolhassanak az anyanemzettel.

Az EK, közelebbről az Európa Parlament 1981-től foglalkozik a kisebbségek kérdéskörével. Az olasz nemzetközi jogász, G. Arfe jelentését ez a Parlament október 16-án fogadta el. A döntés először sorolja fel a kisebbségek védelme érdekében különösen fontos területeket (oktatás, tömegkommunikáció, közélet; azaz közigazgatás és bírászkodás, nem hivatalos társadalmi kapcsolatok). A további konkrét tennivalók kidolgozásában való elmaradást a Parlament 1983 februárjában sajnálkozással állapította meg. Az etnikai kisebbségek nyelvének és kultúrájának védelmével foglalkozó nyilatkozat végül 1987 októberében fogadtatik el. A dokumentum a kezdeményező belga W. Kuijpers nevét viseli. Alapjául az Arfe-jelentés (a jelentés ismertetését ld. Palacios: Kisebbségek Európában c.

-e számban szemlézett- dolgozatában. - a szerk.) szolgált, de benne is fellelhető újabb dokumentumok (a tagországok kötelességévé teszi, hogy pénzügyi eszközökkel segítsék elő a célok megvalósítását; az Európai Kisebbségek Nyelvével foglalkozó Iroda hivatalos tanácsadói szerepet és ezzel járó anyagi támogatást kapott stb.).

Ez az Iroda 1982-től fejlődött ki, székhelye Dublin. A kisebbségi nyelvek képviselője egyáltalán nem könnyű feladat, hisz az EK 340 millió lakosából 50 számítható kisebbségnek s ezek több mint harminc nyelvet beszélnek. Az Iroda tanácskozó testületét tíz nemzeti képviselő támogatja. Három fő munkaterületen tevékenykedik: kapcsolattartás az európai szintű egyéb szervezetekkel (ET, stb.), különböző akciótervek megvalósítása, valamint információ- és tapasztalatcsere. Különösen változatos az akcióprogram (nemzetiségi találkozások, ifjúsági konferenciák, iskolás és iskolás kor előtti projektek, konferenciák stb.).

AZ EBEÉ keretében az 1990. november 21-én állam- és kormányfői szinten elfogadott Párizsi Charta az új Európáról leszögezi, hogy az aláírók támogatják a kisebbségeket. Részleteiben a kisebbségekkel kapcsolatos az 1990 június koppenhágai nyilatkozat tartalmazza: oktatási, vallási, tájékoztatási teendőket megfogalmazva, de kitérve arra is, hogy a történelmi-művelődéstörténelmi tantárgyak esetében a nemzetiségek történetét is oktatni kell.

A Charta ezen felül előírja, hogy 1991 júliusában Genfben szakértői tanácskozást kell összehívni, 1991 koraőszén pedig az emberi jogok dimenziókkal foglalkozó 3. - moszkvai - értekezleten is kellő hangsúlyt kapjon a téma.

A fenti áttekintés különösen az utolsó évtizedből számos fontos döntésről tudósított, - ezzel együtt még jócskán van tennivaló a kisebbségvédelem terén. Fontos lenne az is, hogy a különböző nemzetközi államközi szervezetek összehangolják erőfeszítéseiket.

Kern, Rudolf: Europäische Institutionen und Minderheiten. = Südosteuropa, 40. Jg. 1991. 7-8. H. 399-413. p.

S. P.

Kisebbségvédelem: koppenhágai dokumentum - Párizsi Charta - genfi tanácskozás

Hetvenegy évvel Versailles, St. Germain, Trianon, Sévres és Neuilly után jelentős kisebbségvédelmi kezdeményezések tanúi lehetünk. A ma még sok esetben koordinálatlan terepen számos nemzetközi erő tevékenykedik: foglalkozik a kérdéssel az ENSZ, az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ), az Európai Közösség (EK), nem beszélve a nem-hivatalos kezdeményezésekről, s épp csak említve az egyes országok (pl. Magyarország) saját erőfeszítéseit.

A helsinki folyamatból különösen a bécsi utóértekezlet tartotta fontosnak - 1988-1989 fordulóján - a kisebbségi kérdést, s az itt nagy nehézségek után elfogadott megfogalmazásokat a koppenhágai emberjogi konferencián sikerült tovább erősíteni.

Ennek legfontosabb megfogalmazásai a következők: a kisebbségi jogok csak a valódi jogállamiság körülményei közt érvényesülhetnek; a nemzetiségek jogainak tiszteletben tartása jelentős tényezője a békének, igazságosságnak, stabilitásnak és a demokráciának; a kisebbséghez való tartozás minden egyén személyes döntésén alapul, s ezért semmiféle hátrány nem érheti; a kisebbséghez tartozók elidegeníthetetlen joga, hogy etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásvégzésüket szabadon kifejezésre juttathassák; a tagállamok ezen identitást védelmezni fogják s támogatására kellő feltételeket teremtenek; a nemzetiségi identitás védelmezésére saját közigazgatást szerveznek.

A Párizsi Charta főbb gondolatai a következők kisebbségi téren: az aláírók elhatározzák, hogy a kisebbségek értékes hozzájárulását a társadalmi viszonyokhoz minden eszközzel támogatják, és kötelezik magukat, hogy a kisebbségek helyzetét javítani fogják. A népek közti baráti kapcsolatok erősítéséhez hozzátartozik a kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitástudatának védelme, e védelem feltételeinek javítása. Elhatározták, hogy szükséges egy szakértői tanácskozást összehívni Genfben 1991 július elején. A genfi tanácskozásnak három célkitűzést kellett szem előtt tartania: lehetőséget teremtenie a véleménycserére, gyakorlati tapasztalatok átadására, különösen az államokon belüli jogi szabályozás, továbbá a nemzeti összefogás kérdésében; megvizsgálnia az EBEÉ-kötelezettségek teljesítésének állapotát s egyben áttekintenie a normatív szabályozás további javításának lehetőségeit; új intézkedések megtételét vizsgálnia az új kötelezettségek végrehajtása érdekében.

Megállapítható, hogy a koppenhágai és a genfi összejövetel közti időben több érdemleges fejlemény ment végbe (Európa Tanács Luxemburgi Nyilatkozata az Emberi Jogokról stb.), mégsem lehetett arra számítani, hogy a genfi értekezleten előrevívő konszenzus alakulhat ki. Például Franciaország újra és újra csak azon nemzetiségi problémákkal kívánt foglalkozni, amelyek a XX. századi határváltozások következtében jelentkeztek. Az Egyesült Államok eddig meglévő kötelezettségei teljesítését is szeretné minél tovább elodáztatni. Ezek a "minimalisták" inkább arra törekedtek, hogy a koppenhágai színtől vissza, s ne előre lépjenek.

A genfi konferencián több állam - így Ausztria és mások - beszámolót terjesztettek elő a saját országukban élő kisebbségek helyzetéről. A vártnál kevésbé volt heves az egyes konfliktusokkal terhelt országok (koszovói albánok, nemzetiségek Romániában) állapotának megvitatása.

Több ország (Lengyel-, ill. Törökország) fellépett azért, hogy a vendégmunkásokra is kiterjesszék a kisebbségvédelmi intézkedéseket. A Hexagonálé országai olyan kötelezettségeket tartalmazó dokumentumot készítettek, amely több vonatkozásban új megvilágításba igyekezett helyezni a kisebbségvédelmet:

ide sorolható az a megfogalmazás, mely szerint a kisebbségek jogainak teljesítését célzó kötelezettségek végrehajtásának helyzete nem az adott állam belső ügye, hanem jogos nemzetközi törekvés; a kisebbségek képviselőinek részvétele a legfontosabb döntéshozó testületekben a nyilvánosság hatékony eszköze lehet; a határokon átnyúló kapcsolatok és együttműködés (kishatármenti forgalom, emlékművek gondozása, idegenforgalom, fiatalok cseremozgalma stb.) újabb megállapadásokat igényel stb. A Hexagonálé számos javaslata támogatás és visszhang nélkül maradt.

Az EK-országok csak a tanácskozás végéig tudtak közös javaslatban megegyezni. Benne alig található újabb kisebbségvédelmi intézkedési forma, inkább csak a korábbi, diszkrimináció-tiltó szemléletet ismétli meg.

Olyan javaslatok is születtek, amelyek a kisebbségi kérdés nemzetközi kezelési rendjét (megfigyelők küldését, EBEÉ-szintű megbízott státus létesítését az emberi dimenziójú kérdéskör tárgyában, olyan szakértői panelek szervezését, amely adott tagország felkérésére véleményt nyilvánít) igyekeztek elősegíteni.

Franciaország csak úgy járult hozzá a tanácskozás záródokumentumának elfogadásához, hogy belevettek egy olyan passzust, miszerint "nem minden etnikai, kulturális, nyelvi vagy vallási különbség vezet kényszerűen egy nemzeti kisebbség létrejöttéhez", ez viszont több állam képviselőjét (Ausztria, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország, Magyarország, Svédország) arra indította, hogy a zárulást követően nyilatkozatot bocsássanak ki, s ebben leszögezték, hogy ez a megfogalmazás nem vonja vissza azon Koppenhágában elfogadott elvet, hogy minden személy maga dönt kisebbségi hovatartozásáról.

Jugoszlávia viszont abbéli sajnálkozását fejezte ki, hogy megsérül az a korábban kristálytiszta elv, hogy önmeghatározásra csak a népek, míg a nemzeti kisebbségek nem jogosultak.

Emmacora, Felix: Neubesinnung auf Volksgruppen- und Minderheitenschutz im Donaauraum. = Der Donaauraum 31. Jg. 1991. 3. H. 5-10. p.;

Weiss, Edda: Das KSZE-Expertentreffen über nationale Minderheiten vom 1. bis 19. Juli 1991 in Genf. = Der Donaauraum, 31 Jg. 1991. 3. H. 11-17. p.

S. P.

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

A magyar-szláv érintkezések kezdetel és "Etelköz" múltja

Általában az efféle, konkrétan saját vállalkozásának nehézségeire a dolgozat szerzője a következőképpen figyelmeztet:

"Az a kérdés, hogy a magyarok és szlávok mikor kerültek közvetlen kapcsolatba egymással, olyan kevésbé tisztázott, mint általában Kelet-Európa etnikai

története az 5. és a 9. század között. Elterjedt nézet, hogy a szlávok őshazája . . . a Pripjet-mocsaraktól délre volt, míg az ugoroké az Urál vidékén, s így közvetlen érintkezés a korai időkben nem állott fenn.

Első közvetlen érintkezésről attól kezdve lehet beszélni, hogy az ant néven ismert keleti szlávok keletebbre húzódtak, a magyarok pedig a Don folyón átkeltek Nyugatra, ennek időpontja azonban ismeretlen. A közvetlen érintkezést . . . megelőzte az, hogy a szlávok valamilyen más nép közvetítésével megismerték a magyarokat, a magyarok pedig a szlávokat, de hogy milyen néven, az vitatható, mert a szlávok a magukra használt slavjan (sloven) neve ugyanolyan későn hatolt a magyarba, mint a szláv nyelvekben a magyar (mad'ar) népnév.

A magyarok saját nevükön 870 előtt, amikor tájt a mohamedán geográfusok a Don és az Al-Duna közti hazájukat Madzarija néven nevezik, nem szerepelnek, és más népek alatt kell keresni őket. E térség I. évezredbeli népeinek azonosítását több tényező nehezíti meg: 1. A népeket szomszédaik a múltban ritkán nevezték saját nevükön, hanem mások által használt, eredetileg más népeket is jelölő neveken. 2. E népek változást szenvedtek azáltal, hogy más nyelvek közvetítésével terjedtek, és a közvetítő nyelvek ritkán ismertek. 3. A nevek többnyire nem egykorú kéziratokban maradtak fenn, hanem késői, romlott másolatokban és fordításokban."

Így hát a továbbiakban a nyelvi, régészeti és történeti tények valójában mikrotények gondos elemzésével, belőlük következtetések levonásával, feltételezések képzésével alakul ki a szerző álláspontja a címben megadott kérdésekkel kapcsolatban.

Hogy milyen néven ismerték a szlávok a magyarok őseit, a szerző a következő feltételezést fogadja el (a több lehetséges közül): a szlávok többsége a magyarokat - a bolgár-török nyelvcsoporthoz tartozó onogurok nyomán - ongr néven ismerte, mely név a vengri, Ung(a)ri, Hongrois népnévben máig megőrződött. Mindemellett az ugrai forma mindmáig létezése feltételezhetővé teszi azt is, hogy az onogorokkal együtt vándorló ugorok is közrejátszottak a magyarság megjelenésének alakulásában.

"Mindent összevéve, a szlávoknak a magyarokra használt ogre, valamint kivételesen használt turcb és kozarb népnevei nem etnikumot jelentő megnevezések, hanem azokat a nomád birodalmakat jelölik, amelyekbe a magyarok a 6. és 9. század között beletartoztak."

A finn-ugor népek egy része a szlávokat venednek nevezte. A szerző szerint a keleti szlávok neve a magyar nyelvben vendég volt, amit "idegen" jelentésben is használtak.

"A magyarok és szlávok a mai Ukrajna erdős steppe zónájában érintkeztek egymással. A szlávokat életmódjuk főként az erdőkhöz, a magyarokat a steppéhez és erdős steppéhez kötötte. Egymás életterének áthágása a fölējük rétegződött uralmi apparátusok készítették őket: a magyarok fölé talán már a 6. század óta türk-kazár uralkodó réteg, a szlávokéra a 8. századtól a rusz-varég vezető réteg.

A keleti szlávok déli törzseit a 9. században az előbbieket, az északiakat az utóbbiak adóztatták. A "kazár" adóztatást a magyaroknak a Dontól nyugatra való előnyomulása tette lehetővé. Valószínű, hogy a kazár és avar nagyhatalom közötti érdekerület határa 800 tájáig a Dnyeper volt, a magyarok Don-Dnyeper közötti áttelepülésére a 8. században, alighanem 750 körül" került sor.

A magyarság két 9. századi szálláshelyének, Levedianak és Etelköznek tényleges "hollétét" illetően is eltérő nézetek vannak forgalomban. Az újabb kutatások (a szerző, Benkő L.; Harmatta J., Király P. és Ligeti L.) a két - Konstantinos Porphyrogenetosnak köszönhetően fennmaradt - földrajzi nevet a következőképpen értelmezik:

A Levedia magyar alakja Levedi kellett legyen (az -ia végű alak görög képzés), és eredetileg a fejedelem egyik szállásának, közelebbről téli szálláshelyének neve lehetett. (A magyar és török népek főembereinek nevét képzetlen alakban gyakran használták az adott főemberek szálláshelyeinek jelölésére is.)

Konstantinos Porphyrogenetos lokalizáló (folyónév) adatainak mai nevekre való azonosításával Levedit a Bug folyó jobb oldali mellékfolyója, a Kodyma és két bal oldali mellékfolyója, az Ingul és/vagy Ingulec környékén lehetett megtalálni.

Hol terült el a szóban forgó másik szálláshely, az Etelköz? ". . . valószínű, hogy időnként más területet értettek alatta." A török "etil" általában folyót jelent, s a magyarok a Dont és a Volgát egyaránt etilnek nevezhették. A szerző azt tartja jogosnak, hogy - 895-1050-re vonatkozóan - Etelköz (Etelközű) gyanánt a történeti térképeken a Dunától a Donig terjedő terület szerepeljen.

Feltehető, hogy a honfoglalás előtt a magyar vezérek Ukrajna területén is éppen úgy váltogatták (északabbra eső) nyári és (délebbre eső) téli folyóparti szálláshelyeiket, mint azt immár a Kárpát-medencében is gyakorolták (a szerző bizonyító példái Ond és Bors személy-, illetve a belőlük jött helynevek). Írott forrás ugyan nem maradt fenn arról, hogy Észak-Ukrajna egyes pontjain a magyarok a 9. században hosszabb ideig tartózkodtak volna, némely mindmáig fennmaradt földrajzi név ezt mégis valószínűsíti. (Kijev mellett van Ugor-hegy, Voronyesztől délre található Borsevo földvára, nem messze tőle pedig az Ond nevet denazalizált alakban őrző Udava patak, s talán Harkov is a magyarok harmadik méltóságviselőjének, a harkának nevére emlékeztet.) Feltehető, hogy a 9. századi magyar és kabar vezérek később feljegyzett neve más ukrán földrajzi nevekben is szerepel. Ennek felderítése módszeres kutatásokat kíván.

Györffy György: A magyar-szláv érintkezések kezdetei és "Etelköz" múltja. = Századok, 124. évf. 1990. 1. sz. 3-24. p.

F. T.

A Kárpát-medencei német és magyar kisebbségek fejlődésének tipológiai összehasonlítása 1918-1980

Az 1918-ban összeomlott soknemzetiségű Habsburg Monarchia helyén nemzetállamok létesültek. Az új nemzetállamok, Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia a legkevésbé sem akarták tudomásul venni államuk heterogén etnikai jellegét. A területükön élő nemzeti kisebbségeket mint államuk szuverenitását és integritását veszélyeztető elemet fogták fel. Ez leginkább a magyar kisebbségre vonatkozott, amely zömmel az anyaországgal határos területeken élt.

A teljesen eltérő kiinduló helyzet ellenére mindkét nemzetiség, a magyar és a német kisebbség végigjárt egy specifikus csoportképződési folyamatot. A csoportképződési folyamat meghatározó oka mindkét nemzetiség számára ugyanaz volt: az etnikailag idegen államnemzettel szembeni kiszolgáltatottság és a mindennemű önrendelkezés hiánya, ami egyben eddigi életfeltételeik megkérdőjelezését vonta maga után, és a fenyegetettség érzetét keltette bennük. A bizonytalanság érzését még fokozta, hogy a három újonnan alakult állam egyike sem rendelkezett tapasztalatokkal a nemzeti kisebbségekkel való együttélés terén.

Az alapvető egzisztenciális bizonytalanság, az államnemzet részére megnyilvánuló kirekesztés és diszkrimináció miatt mindkét kisebbség úgy érezte, hogy válaszként kénytelen az önfenntartás és önvédelem céljából különálló etnikai csoportként szerveződni.

Magyarok és németek a kiinduló helyzet tekintetében alapvetően különböztek. A politológus Emerich K. Francis kettős modelljének értelmében a magyar kisebbség mindhárom utódállamban mint elsődleges etnikai csoport, a német pedig - beleértve a magyarországi németeket is - mint másodlagos etnikai csoport formálódott.

A megkülönböztetés alapja a befogadó társadalom fontos tevékenységi köreiben való részvétel eltérő foka. Míg az elsődleges etnikai csoport struktúráisan egyezik az eredeti társadalommal (vagyis amelyből származtatható), a másodlagos etnikai csoport a befogadó társadalomhoz való alkalmazkodás terméke.

A némettség - a másodlagos etnikai csoport státusának megfelelően - a húszas évek végéig hajlandó volt a mindenkori államnemzetekkel együttműködni. Ugyanakkor - véli a szerző - éppen Magyarország példáján lehet jól bemutatni, hogy a Duna-medence nemzetállamának részéről a gazdasági világválság következtében érvényesített homogenizáció törekvések milyen gyorsan a radikálizálódás irányában terelték az államnemzetek és kisebbségek kapcsolatát. Megfigyelhető, hogy a némettség miként igyekezett a másodlagos etnikai közösséget elsődleges etnikai csoporttá alakítani. A német kisebbségeknek az "anyaországhoz", a Harmadik Birodalomhoz való egyre erősödő kapcsolataik pedig politikailag támogatták ezt a folyamatot. Következ-

ményeként az asszimiláció helyett disszimiláció, az együttműködés helyett pedig a konfrontáció jelei mutatkoztak.

A magyar kisebbségek politikai-társadalmi fejlődésmenetében meglepően hasonló tendenciák tapasztalhatók az eltérő kiinduló helyzet ellenére. A politikai radikalizálódás a harmincas években náluk is egybeesik a fokozott anyanemzeti orientációval. A határon túl élő magyar nemzetiségeket az "anyaország" a "mindent vissza"-követelő, integrális revíziós célkitűzéseinek készséges kiszolgálójává tették. A húszas évek elején még világosan láthatók azok a törekvések, amelyek a magyar kisebbségi társadalmat a politikai, társadalmi és kulturális területen igyekeztek plurálisan megszervezni. A harmincas évek közepére azonban már mindhárom utódállamban a kizárólagosság igényével egyedül egy egységes párt képviselte a magyar etnikumot a befogadó társadalommal, az államnemzettel szemben.

Összefoglalva a német és magyar kisebbség 1919-39 közötti fejlődését a Duna-medence négy államban, a szerző a következőket emeli ki: a nagyon eltérő kiinduló helyzet ellenére strukturálisan hasonló irányban fejlődtek, mégpedig egy elsődleges csoport irányában, amely ráadásul egyre erősödő totalitárius vonásokat mutatott, és amelynek háttérében az adott államnemzetek és a német, illetve a magyar kisebbségek kölcsönös viszonyának fokozódó szembenállása húzódott meg.

1945 után, a szocializmus 40 éve alatt a spontán, alulról indított csoportképződési folyamat lehetetlenné vált, mert ez a rendszer csak a felülről lefelé irányított és ellenőrzött csoportszerveződést és érdekmegjelenítést tűrte meg. A kisebbségek számára egy ilyen rendszerben nincs más alternatíva, mint társadalmi csoportként a teljes önmegszüntetés vagy a társadalmi érintkezésnek a primer területre, azaz a privát szférára való korlátozása.

Az 1990-es években a helyzet gyökeresen megváltozott, hiszen időközben ipari társadalmak jöttek létre, melyeket főként a témakör szempontjából éppen a kisebbségi lakosság társadalmi-gazdasági integrációja és a nyelvi asszimilációja közötti dialektikus viszony jellemez.

Az asszimiláció, illetve integráció nem kell hogy az etnikum, illetve az etnikai csoporthoz tartozás feladását jelentse. Sokkal inkább arról van szó, hogy kialakulóban van egy olyan kettős kötődés a kisebbségi társadalom tagjaiban, melyet pozitív értelemben mint két irányban nyitott, állandó cserekapcsolatban lévő és önmagát reprodukáló identitásként értelmezhetünk.

Napjaink fő kérdése az, hogy a meglévő hagyományokra építve létrejöhet-e az etnikai identitás hordozójaként önálló és egyénhez kötődő individualitás.

Seewann, Gerhard: A Kárpát-medencei német és magyar kisebbségek fejlődésének tipológiai összehasonlítása 1918-1980. = Regio, 3. évf. 1992. 1.sz. 23-31. p.

H. Z.

Adalékok a romániai etnikumok közötti párbeszéd történetéhez 1918-1940 között

Az állam és a kisebbségek közötti viszonyt három elem határozta meg: a kisebbségek magatartása az állammal, illetve az állam politikája a kisebbségekkel szemben, valamint az állam és az úgynevezett anyaországok viszonya. Gyakran ez az utolsó elem volt a valóban mérvadó; így például Magyarország és Románia két háború közötti viszonya a románokban oly nagyfokú bizalmatlanságot szült, hogy a magyar kisebbség politikai és szellemi elitjének minden öntudatos megmozdulását irredentizmusként minősítették. Magyarország revanspolitikája az első években jórészt a kisebbségi magyar társadalmat is megbénította, mint-hogy a romániai magyarság várakozó magatartásra rendezkedett be. A német kisebbség sokkal gyorsabban és könnyebben alkalmazkodott az új viszonyokhoz, mert helyzete nem változott: korábban is kisebbség volt, és az is maradt.

A két háború közötti időben csak egy akadozó, több oldalról akadályozott párbeszédről lehet beszélni: minden területen voltak ugyan kezdeményezések, de ezek jórészt csak a mindennapok gyakorlatában realizálódtak.

Az első és talán legreményteljesebb kezdeményezést az 1918. december 1-i gyulafehérvári határozat jelentette, amely később a kisebbségek követeléseinek jogi alapja lett. A liberalizmus és szociáldemokrácia keveréke, amely a szociális igazságosság, a szabadság, a politikai egyenjogúság és mások tiszteletének követelésével a kor szellemének teljesen megfelelt, biztosíthatta volna Romániának a fejlődés "angliai útját". Ezek a követelések azonban negatív tapasztalatokból származnak, és ennek következtében inkább azt a kíváncsiat erősítették fel, hogy a múlt hibái lehetőség szerint ne ismétlődjenek. Ennek ellenére a gyulafehérvári határozatot politikailag instrumentalizálták, vitatták, alábecsülték, és nem ismerték el.

Ilyen körülmények között a politikai párbeszéd nehéz volt. A parlamenti vitákra szintén a bizalmatlanság, a mindkét részcél hiányzó tolerancia, a meg nem értés és a területi dezintegrációtól való félelem nyomta rá bélyegét.

Különleges helyet foglalt el az interetnikus párbeszédben a romániai szociáldemokrácia, amelynek szervezetei hagyományosan az összes nemzetiségre kiterjedtek, és ezt az örökséget továbbra is ápolta.

A kultúra területén lényegesen könnyebb volt a dialógus, mint a politikában. Erdélyben, az ország messze legproblemátikusabb régiójában a kisebbségek részéről a transzszilvanizmus szelleme vitte előbbre a párbeszédet. A transzszilvanizmus az 1920-as években mindenekeftt toleranciát és kulturális pluralizmust jelentett.

A jó szándék azonban a kezdő lépéseknél elakadt. Ehhez járult hozzá az 1929-33. évi gazdasági világválság, amikor a román kormányzat olyan döntéseket hozott, amelyeket nem lehetett egyértelműen magyarázni. Így például 1933-ban törölték a felekezeti iskolák támogatását, mert az állam saját tanárait sem tudta fizetni. A konstruktív párbeszédet leginkább a radikális jobboldal előretörése zavarta meg.

Az 1928-as alkotmány a nemzetfogalom lényegét a kultúra helyett már a fajiságban jelölte meg, és a liberalizmus is a süllyesztőbe került.

A Nemzeti Újjászületési Front, amelybe a kisebbségek szövetségeseit is be-
lerángatták, nem nyújtott megoldást, mint ahogy a nemzetközi helyzet sem volt
kedvező az etnikumok közötti párbeszédre. Az 1940-es bécsi döntés pedig ép-
pen azt eredményezte, amittől Jászi Oszkár már 1923-ban óvott: a határok újra-
rajzolásával új kisebbségek jöttek létre.

1989 decembere után Románia poszttotalitárius fejlődése számára két kiin-
dulási pont adódott:

- az 1938, illetve 1945 előtti fejlődés folytatása hasonló intézményi, ideoló-
giai struktúrával a parlamentarizmus jegyében és erőteljes vonalú európaizáló-
dás között, azaz a megszakított fejlődés továbbvitele;

- az új Európa a parlamentarizmust, piacgazdaságot, toleranciát és az ellen-
ségkép megszüntetését jelenti, tehát Romániában mélyreható szellemi és erköl-
csi változások szükségesek.

A decembertől januárig tartó eufóriában készség mutatkozott a párbeszédre. Er-
ről tanúskodott a Nemzeti Megmentési Front Tanácsa, az akkori hatalom által ki-
adott határozatból kiindulva a kisebbségi kérdést igen nagyvonalúan kezelte.

*Szegedi Edit: Adalékok a romániai etnikumok közötti párbeszéd történetéhez 1918-
1940 között. = Regio, 3. évf. 1992. 1. sz. 48-56. p.*

H. Z.

Emigránsok, kivándorlók, letelepedők - Erdély migrációs veszteségei a századfordulótól napjainkig

A Korunk c. folyóirat 1991. évi 12. száma vezérlő témájául (főként az erdélyi)
vándorlás-kivándorlás kérdésének szubjektív (esszé, eszmecsere) és objektív
(definíciókat adó és adatokat közlő tanulmányok) bemutatását választotta.

A szubjektív megközelítések - éppen gondolatgazdaságuknál, gondolataik
gyors váltakozásánál és képi megjelenítésénél fogva ellenállnak a tömörítésnek.
Mi sem vállalkozunk erre. Ennek ellenére mind Fürei-Szántó Endre Vándorlás
és hitvallás című esszejéből, mind pedig a Cseke Péter publikálta (Tangagárdé-
ben lezajlott) beszélgetésből egy-egy gondolatot kívánunk idézni, mintegy a
szemle részeinek mottójaként.

Fürei-Szántó üzenete: "Ha elvándorolsz, nemcsak anyanyelved és kulturád
kerül veszélybe, hanem jól-rosszul kiépített hirtrendszered is."

A Cseke Péter publikálta beszélgetésből pedig hadd idézzük az ő hozzászó-
lásának egyik részletét: "Erdélyből nagyon távolra került barátaim mesélték,
hogy Amerikába érve döbbsentek rá arra, hogy ők mennyire - európaiak. Amikor
pedig Európába visszakérültek, akkor meg az volt a legfontosabb számukra,

hogy ők - magyarok. Magyarországon pedig az tudatosult bennük, hogy mennyire erdélyiek." Majd elmondja ennek az érzésnek román változatát is: "Beszéltem olyan riportalannyal - nem eggyel -, akit neve alapján romának véltem. Csak-hogy, amint belsőségesse vált kapcsolatunk, menten kiderült: ők nem románok, hanem - erdélyiek. Őseik között ugyanis magyarok, szászok, románok egyarán fellelhetők; és ők másként nem tudják meghatározni önazonosságukat, csakis - erdélyiként.

Noha ezek igaz mottók, a kivándorlási kényszer Erdélyben és Közép-Kelet-Európában hosszú ideje mégis jelen van. Sőt.

A szocialista ideológia és rendszer összeomlása miatt a nyugati országokban növekszik a félelem, "hogy a kivándorlási hullám több milliós tömegeket mozgat meg" - e gondolattal indítja dolgozatát Tófalvi Zoltán. Ezt követően mind a kibocsátó, mind pedig a befogadó ország szempontjából osztályozza a vándormozgalmat. A kibocsátó ország megkülönböztethet látogatókat, vendégmunkásokat, kivándoroltakat és politikai menekülteket. A befogadó országban a fenti kategóriáknak csupán az egyike változik meg: a kivándoroltból bevándorolt lesz. E kategóriák tartalma időről-időre módosuláson megy át, szinonimákkal bővül (pl. emigráns - politikai menekült - disszidens).

Második szerzőnk - Egyed Ákos - azt jegyzi meg, hogy "a pontosítás érdekében a kutatás egyre jobban elkülöníti a kivándorlás és az emigráció fogalmát. Kivándorlásnak azt a jelenséget tartja, amelyhez az önkéntesség fogalma társul, bár a háttérben rendszerint ott található a társadalmi-gazdasági kényszerűség. Emigráción az üldöztetés vagy attól való félelem, politikai és ideológiai okok miatt keletkező kiáramlást értjük".

Míg Egyed dolgozatának témája kizárólag a kivándorlás, addig Tófalvi a kiáramlás egyéb válfajával is foglalkozik. Mindketten erdélyi mozgásokról értekeznek.

Egyed azzal fordul rá a konkrétumokra, "hogy 1899-1913-ig a történeti Erdélyt 183 226 személy hagyta el kivándorlási útlevelemmel. A szélesebben, a mai értelemben vett Erdélyhez tartozó szilágyisági, máramarosi, szatmári, bihari, aradi és bánsági részekből pedig 127 000 fő kivándorlásról számol be a . . . statisztika. Nem lehet tehát vitás, hogy tömegjelenségről volt szó." A kivándorlási gócok Alsó-Fehér, Fogaras, Kis- és Nagy-Küküllő, Szeben, Temes és Udvarhely megyében voltak. A kivándorlás egyik oka a földhiány, ám arról sem szabad megfeledkezni, hogy a technikai fejlődés (pl. a vasúti szárnyvonalak vagy a cséplőgépek megjelenése) is növelte a munkaerőfelesleget. Másfelől: a kivándorlási célország kedvező vagy kedvezőnek látszó munkavállalási kínálata szintén vonzereje volt a mozgásnak.

A kivándorlók túlnyomó része a falvakból került ki, ám az idő előrehaladtával a városi iparosok és (ma így mondanánk) segédmunkások egy kisebb hányada is vándorbotot vett a kezébe. "Az erdélyiek fő kivándorlási iránya Amerikában volt, de nagy tömeg ment a régi Romániába, s Németország is vonzotta a kivándorlókat. A szűkebb Erdélyből 1899-1913 között 95 390 személy vándorolt ki

Amerikába, 87 838 Romániába és 9 554 Németországba." Az Amerikába és Németországba való kivándorlás minden további nélkül érthető. A Romániában történőnek az volt az indoka, hogy az ország kapitalizálódása "olyan munkaerő-szükségletet teremtett, amelyet a helyi lakosságból nem lehet fedezni".

"A századforduló kivándorlásával kapcsolatban nyomatékosan hangsúlyoznunk kell, hogy csak kevesen hagyták el a szülőföldet a végleges kitelepedés szándékával; a nagy többség azért ment, hogy megtakarított keresetéből itthon . . . egzisztenciát teremtsen családjá számára." A kivándorlás valamelyes enyhítette a belső antagonizmusokat. "A hazaküldött kereset jól jött, de kevés volt ahhoz, hogy jelentős fejlődés elindítója lehetett volna."

Az összes kivándorló fele román, 23 %-a magyar és 22 %-a szász és sváb volt. Ez arról tanúskodik, hogy a századforduló erdélyi kivándorlása nem nemzetiségi, hanem társadalmi jellegű mozgalom volt. (Ez nem zárja ki azt, hogy valamennyi román értelmiségi nem azért hagyta el az országot, mert a nemzetiségi politika olyan volt, amilyen.)

Tófalvi dolgozatában, bár valamivel tágabb időhatárok között, megerősíti Egyed megállapításait: "Az 1914 előtti vándormozgalom tömeges, önkéntes, gazdasági indíttatású volt; főszereplője szinte kizárólagosan a szegényparaszt-ság . . . A századfordulókig félmillió, az első világháborúig, összesen 1 963 592 fő vándorolt ki - elsősorban az Egyesült Államokba - az akkori Magyarország területéről. Közülük azonban csak 580 000 volt magyar anyanyelvű. A visszatérők száma: 150 000. A végleges veszteség mintegy 500 000 fő."

Összehasonlításként: az első világháború vége óta kb. 650 000 romániai magyar vett vándorbotot a kezébe. "Ehhez hasonló vérvesztést csak a másik két romániai kisebbség (a zsidó és a német) mondhat a magáénak" - hangsúlyozza Tófalvi. Nem véletlen, hogy a második világégés utáni - immár a kommunista beállítottságú - román nacionalizmust ez a három, az ország akkori lakosságának mintegy 15 százalékát kitevő kisebbség irritálta a leginkább. Mindent elkövettek, hogy minél előbb és minél kifizetődöbben szabaduljanak meg mindháromtól. A nemzetközi sajtó szélteiben és hosszában tárgyalta, hogy a román állam a zsidókat az ötvenes évek végétől, a német anyanyelvűeket pedig a hatvanas évektől valóságos túszként kezelte, Izraeltől és Németországtól keményvalutában fizetett fejpénzt követelt. Tehát nem természetes, hanem az utóbbi 71 év során váltakozó intenzitású kényszerű kivándorlásról és áttelepülésről van szó, s nem lehet egyenlőségjelet tenni a jelenlegi és az első világháborút megelőző kivándorlás közé."

A továbbiakban már mindvégig Tófalvi mondanivalójánál és adatainál maradva: "a romániai magyarság . . . 1918-tól négy hullámban indult az ország nyugati határai felé . . . 1918 és 1924 között 197 000 magyar menekült át Romániából Magyarországra. Az ezt követő 16 év során újabb 169 000-en hagyták el kényszerűségből szülőföldjüket." 1940-től 1941 februárjáig a (dél-erdélyi) veszteség 110 000 fő. A 650 ezerhez képesti "maradék" azóta "adódott". Míg 1918 után a köztisztviselők voltak a leginkább érintve, jelenleg minden réteg. "A romániai

magyarság összlétszáma az eltelt két esztendőben (1989-ben és 1990-ben) három százalékkal csökkent, minden ezer magyar anyanyelvű lakosra 30 kivándorló jut. A France Press felmérése szerint 1990-ben közel 100 000 magyar anyanyelvű állampolgár hagyta el az országot. A valóságos adatok szerényebbek, de így is pótolhatatlan veszteséget jelentenek."

További tények: "Gáll Ernő . . . jogosan kifogásolja, hogy az 1986-ban megjelent Erdély története című háromkötetes mű mindössze néhány sorban intézi el az észak-erdélyi, többségében magát magyarnak valló zsidóság mártírúját, de azt is, hogy oly keveset tudunk Románia "zsidótlánításáról". A Magyar Népi Szövetséggel együtt oszlatták fel a Zsidó Demokratikus Szövetséget is, amely a kivándorlás ellen, az új társadalomba való építő beilleszkedése és az átrétegződés mellett állt ki. A néhány ezerre zsugorodott szimbolikus zsidó közösséghez vált hasonlóvá a hazai németiség is. A France Press összesítő adatai szerint csak 1990-ben mintegy 110-115 000 német anyanyelvű román állampolgár hagyta el az országot. Az ittmaradt 40 000 közül is 20 000 távozni készül . . . A hivatalos források csak a legutóbbi időben számolnak be arról, hogy a kivándorlás tömegméretűvé vált a cigányság soraiban is . . . Egyes lengyelországi felmérések szerint 50-60 000 cigány kísérelte meg az időleges letelepedést Walesa országában."

Természetesen, a románok közül is akadnak kivándorlók, azonban az ő arányszámuk messze alatta marad a nemzetiségi kivándorlókénak.

Nemcsak a magyar, hanem a teljes romániai kivándorló halmazban átlagon felüli mind a képzettségi összetétel (31,18 % munkás, 6,58 % felsőoktatási végzettségű, 19,20 % egyetemi hallgató és tanuló, 25,21 % háztartásbeli és foglalkozás nélküli), mind a fiatal korosztályok képviselete (18 év alatt: 27,76 %; 18-25 év között: 11,52 %; 26-30 év között: 7,12 %; 31-40 év között 17,87 %; 41-50 év között 10,15 %). A kivándorlók többségének (77,7 %-ának) célországa Németország. Második helyen áll Magyarország a maga 8,27 %-os vonzásával.

A korábbi kivándorlásokkal szemben a legújabb hullám túlnyomórészt nem kíván szülőföldjére visszatérni. E tekintetben a Nemzetközi Transsylvania Alapítvány sem hozott "eddig szinte semmilyen kézzelfogható eredményt".

"Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a tömegméretűvé terebélyesedett kivándorlás csak következmény, amelynek gazdasági, politikai, társadalmi okait egy valóban demokratikus irányú, nem deklaratív, szólamokra épülő kibontakozás jelentős mértékben csökkentené. Európa és a nagyvilág számára sem lehet közömbös, hogy az egyetemes gazdaság-, szellem-, művelődés- és politikatörténet egyik sajátos régiójával, Erdéllyel mi történik. Századunk tragikus történelmi példái, a jugoszláviai polgárháború nyomán világgá lódult menekültáradatok is bizonyítják, hogy a kivándorlás nem csupán egyetlen ország belső ügye, nem csupán egy régió gondja, hanem az egész emberiségé."

Fülei-Szántó Endre: Vándorlás és hitvallás. = Korunk, 3. folyam 2. évf. 1991. 12. sz. 1460-1464. p.

Cseke Péter: Az azonosságtudat fokozatai. = Korunk, 3. folyam 2. évf. 1991. 12. sz. 1483-1490. p.

Egyed Ákos: Kivándorlás Erdélyből a századfordulón. = Korunk, 3. folyam 2. évf. 1991. 12. sz. 1495-1500. p.

Tófalvi Zoltán: Emigránsok, kivándorlók, letelepedők. = Korunk, 3. folyam 2. évf. 1991. 12. sz. 1444-1452. p.

F. T.

"Keleti Svájc" és Erdély 1918-1919. A nagyromán állameszme magyar alternatíváinak történetéhez

1918 októberében, még a Károlyi-kormányba való belépését megelőzőleg, Jászi Oszkár Erdély számára a nyelvi határokhoz igazított autonómiák kialakítását irányozta elő, hogy az összállami élet síkján felvethesse a "Dunai Egyesült Államok" perspektíváját. Egy hónappal később készen állt arra, hogy a párizsi békekonferencia végleges döntéséig Erdély román többségű területeinek közgazgatását egy kantonális szervezetű Magyarország határain belül átruházza a Román Nemzeti Tanácsra.

Jászi aradi tárgyalásai a román politikusok abbéli eltökéltsége miatt végződtek eredménytelenül, hogy a Monarchia romjain immár államalkotó igényekkel léptek fel. A kantonális autonómia többé nem volt elegendő számukra, mert az csupán román képviselőket jelentett volna a magyar kormányban.

Az aradi kudarcot követően a magyar kormány kitartott álláspontja mellett. November 25-e előtt Jászi minisztériumában elkészült a "keleti Svájc" vázlata. Ebben az új egységes Magyarországnak összesen 14 kantonja közül csupán egy-egy volt román, román-szász, illetve szász többségű. A vázlat minden pontja, minden lényeges pontja a magyar államközpont meghatározó álláspontjából indult ki.

Majd a kormány az Erdélyi Bizottság felügyelete alatt 1918. december 11-én létrehozta a régóta áhított Kelet-Magyarországi Főkormánybiztosságot. A Főkormánybiztosság nem erdélyi, hanem olyan intézmény volt, amely az erdélyi viszonyoknak megfelelően hajtotta végre az állami teendőket. Fő feladata az volt, hogy előmozdítsa azon megyék magyar lakosságának érdekérvényesítését, akiket Gyulafehérváron a román államhoz tartozókká nyilvánították.

A főkormánybiztosi kinevezést Károlyi a budapesti francia katonai parancsnoksággal kötött megegyezéssel igazolta, amelynek értelmében a magyar katonai és polgári hatóságok Kolozsváron maradhattak, és amely e városnak a románok általi megszállását - végsősoron stratégiai pontként - a belgrádi fegyverszüneti egyezmény értelmében engedte meg.

A pártok közötti konszenzus az új köztársasági államforma és a területileg egységes Magyarország dolgában decemberben is fennállt, jóllehet Kolozsváron az Apáthy-féle konzervatív irányzat és a helyi Nemzeti Tanács szociáldemokrata tagjai, valamint a Főkormánybiztosság tisztviselői között nemegyszer volt nézeteltérés.

Apáthy letartóztatása, a megszálló román katonaság és a Kormányzó Tanács túlkapásai miatt a Főköormánybiztosság nem tudta teljesen ellátni teendőit.

A magyar impérium utolsó maradványainak eltávolítása után, 1919 elején az erdélyi magyar körökben nem merült feledésbe a kantonokra épülő egységes Magyarország gondolata. Jóllehet a románok visszautasították a Jászi-féle alternatív modellt, ám ezek után számításba kellett venniük az erdélyi magyar értelmiségi középosztályt, valamint az egyházi köröket, amelyek a tisztviselői karhoz hasonlóan passzív ellenállásba vonultak az új államhatárral szemben.

A katonai ellenállás gondolatáig eljutó Károlynak és a Berinkey-kormánynak 1919 március végén bekövetkezett bukásával elveszett a nagyromán állameszme első alternatívájának polgári-radikális háttere. A Jászi-féle terv az továbbiakban a magyar nemzeti gondolat irányában módosult.

Ezt az elméleti átalakítást elsősorban Paál Árpád, Udvarhely megye alispánja, az egykori Erdélyi Szövetség tagja végezte el. Paál alapító tagja volt a Szellemi Frontnak. Hozzálatott egy olyan program kidolgozásához, amely egyaránt alkalmas lehetett volna a békekonferencia pozitív vagy negatív végkimenetelének fogadtatására. A program az összmagyar érdekek, törekvések jegyében fogant.

A társadalmi és nemzeti érvek egybefűzése a "félelmetes bolsevizmus"-sal szembeni idegenkedésen, valamint a román megszálló hatalom elutasításán alapult. Az egyetlen vezérfonal csakis a magyar állam területi integritása lehet, amely azonban nyelvi-kulturális alapon szervezett "nemzetiségi kantonokat" foglalna magában. Mértékadó központi hatalom, helyi sajátosságokkal - ezzel az előfeltételezéssel Paál Árpád a decentralizálás irányában terelte a "keleti Svájc" gondolatát.

Az erdélyi magyar sajtó felkarolta a Szellemi Front programját, miután túlcitálta elődeit, Jászit és Apáthyt, amennyiben hajlandónak mutatkozott arra, hogy Erdélyben mint egészben, önálló központ megteremtésére vállalkozzék.

Jóllehet az Erdélyi Szemle az erőteljes helyi irodalmi tradíciókra épített, Szabó Dezső művének bővületében élt.

Minden erdélyisége mellett, az Erdélyi Szemle a proletárforradalom tapasztalata alapján óvakodott attól, hogy "a bolsevizmus szálláscsinálójává" váljon. Ehelyett Paál és a Szellemi Front felfogása jegyében az "öntudatos, szenvedéseiben megújult magyarság" eszményeit propagálta.

Ilyenformán a "keleti Svájc" 1918 őszén baloldali színezetet nyert alternatívájának hatása jól kimutatható ugyan a Kelet-Magyarországi Főköormánybiztosság működésében, majd a Szellemi Front programjában és annak sajtójában, de időközben feltöltődött egy tartalmilag megváltozott régi elemmel. A demokratikus elv kevésbé irányult a politikai jogegyenlőségre és a társadalmi igazságosságra, hanem - kimondva vagy kimondatlanul - mindenekelőtt az átmenetileg még többségben lévő erdélyi magyarság önrendelkezési jogára

hívta fel a figyelmet. E súlypont eltolódással a helvetizálás Duna táji végcélja lassan elhalványult.

Lengyel Zsolt, K.: "Köletli Svájc" és Erdély 1918-1919. A nagyromán állameszme magyar alternatívájának történetéhez. = Regio, 3. évf. 1992. 1. sz. 77-89. p.

H. Z.

A székely kérdés mai állása egy régész-történész szemszögéből

A szerző a településtörténeti régészet oldaláról közelít a székely "eredetkérdés" két évszázados vitájához.

Rögtön az elején "leszámol" a hun és az avar ősök legendájával, mondván: "A hunok számára Erdély hegyes-dombos erdőkkel borított földje . . . alkalmatlan volt a megtelepedésre." Az avar ősöknek pedig az mond ellent, hogy az Aranyos-Maros-Küküllő találkozásának vidékén 895 után olyan sűrűn telepedtek le a magyarok, hogy "egy zárt avar 'továbbélés' a településtörténeti képtelenségek világába tartozik."

Tény viszont, hogy Kr. u. 600-tól kezdve a Szamos-völgyet, a Kis- és Nagy-Küküllő völgyeit, az Olt völgyét a lassan, szívósan előrenyomuló szláv telepesek népesítik be. Elhagyott korai telepeik egész sorát tárták fel a régészek a későbbi Udvarhelyszék és Háromszék területén. Folyó- és falunevek sokasága is őrzi emléküket. A kitűnő szlavista nyelvész, Kniezsa István szerint a Háromszéki-medencében olyan nagy számban fordultak elő szláv eredetű földrajzi nevek, mint sehol máshol Erdélyben. Lisznya, Kovászna, Zágon, Torja, Karatna helyneve mind bizonyíték erre.

Egyesek a török-kazár eredetű kabarokban vélik felfedezni a székelyek eredetét. Erre azonban sem régészeti, sem nyelvemlék nem utal.

A csatlakozott népként értelmezett székelyeket tehát a honfoglalást követő két évszázadban régészeti módszerrel sehol sem lehet kimutatni - szögezi le Bóna.

Nincs régészeti bizonyíték a X. századi korai magyar határőrség Háromszék és Csík területén való továbbélésére sem. A helyzet csak a XI. század végén változik meg, amikor Szent László és Kálmán királyaink idejében kiépül a legkorábbi, meglehetősen foghíjas külső erdősor. A várvonalon kívül, a gyepeülvén magyarok ebben az időben nem éltek.

Bizonyos szászföldi régészeti leletek (az ún. halotti obulusok) viszont arra utalnak, hogy az adott területen már a XII. század közepén éltek székelyek. Ez, valamint Székely Zoltán professzor két ásatása az Orbaiszék területén, megdönti a nyelvészek makacs ragaszkodását a székelyek keletre költözésének XIII. századi datálásához.

A mai Székelyföld területén feltárt XI-XIII. századi tárgyi emlékekben nincs olyan sajátság, amely eltérne az Árpád-kori Magyarországgal bármely más vidékei-

nek emlékeitől. Benkő Lóránd nyelvészprofesszor kutatásai szerint a székely nyelvjárások különböző magyar határterületek nyelvjárásaival rokonok (ld. Kisebbségkutatás 3. sz. 282-287. p.). Bóna csak az áttelepítés módjában nem ért egyet Benkővel, nevezetesen, hogy a nyugati és a déli végekre a keletiekkel egyidőben kerültek Magyarország más-más vidékeiről határőrök.

A tanulmány szerzője ezen állítását számos, a történeti Magyarország nyugati és déli végein végzett településrégészeti és nyelvészeti adattal támasztja alá. Szerinte Lővő helynevünk (Vas, Zala, Moson megyében) gyalogos íászt, Székely helynevünk inkább lovas íászt, mégpedig határőrt jelent. Az utóbbiak vezetőjét aligha véletlenül nevezik lófőnek.

Bóna István dolgozatának koncepciója - egyezően az Erdély I. kötetében megjelent soraival - azt szeretné igazolni, hogy a székelyek keletre telepítése nem a 13. században, hanem már a 12. század középső harmadában elkezdődött.

Györffy György történésznek azzal az 1941-ben vallott felfogásával ért egyet, amely a székelyeket a magyar királyi hatalom által szervezett határvédő népnek tartotta, s amely bár különféle keleti nomád elemekből szerveződött, mégis "olyan régen egyesült és elkeveredett a magyarsággal, nyelvét olyan régen felvette, hogy az eltelt évezred alatt teljesen magyarrá vált".

Engel Pál: Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig c. tavalyelőtt megjelent kítűnő munkája is, bár hangoztatja a székely különálló nép-voltát, a végén beismeri, hogy a különbség bizonyításának nincs elfogadható megoldása. Hozzá képest visszalépés a fiatal székely-kutató, Kordé Zoltán 1991-ben Szegeden megjelent, A székelyek a XII. századi elbeszélő forrásokban címet viselő tanulmánya. Kordé ugyanis magáévá teszi azt az elméletet, amely a székelyekben - a besenyőkhöz hasonlóan - egyfajta, a magyarsághoz csatlakozott segédnépet lát. Bóna ezzel szemben kiemeli: "A régészet már jó néhány éve elutasítja azt a történész szemléletet, amely valamely sajátos harcmodor és fegyverzet mögött csak idegeneket, 'csatlakozott keleti segédnépet' hajlandó látni." Mindezt cáfolják a régészeti által feltárt síremlékek (ld. az azonos kultúrát tükröző nyílvégeket, övcsatokat, gyűrűtípusokat), továbbá az a nyelvészeti tény, hogy az oklevelek megkülönböztetik a besenyő és a székely lovasíjász harci alakulat névadóit. "A besenyők első okleveles említésüktől kezdve mindvégig nyilvánvalóan idegenek. Besenyőnek nevezik a falujukat, a kútjukat, a földjüket, a sírjaikat, magukat az embereket."

Bóna professzor ezt a tényt, valamint azt, hogy az oklevelek kiállítói a székelyeket külön, a besenyőktől elkülönítve tüntették fel, ismételtén úgy tekinti, hogy a székelységet nem tartották idegen népnek és külön népnek sem.

Bóna István: A székely-kérdés mai állása egy régész-történész szemszögből. = Korunk, 3. folyam 2. évf. 1991. 12. sz. 1529-1536. p.

Cs. A.

A jugoszláviai válság etnikai és mentálitásbeli okai

A második világháború után jó ideig úgy tűnt, hogy a nemzetiségi-kisebbségi problémák csak az első világháborút követő békeszerződések következtében jelentkeznek, s ezeket is lehet helyi szinten kezelni, mindenesetre semmiképp nem válhatnak az európai rendet veszélyeztető kérdéssé. A Népszövetség kisebbségvédelmi intézkedései a második világháború után jószerével feledésbe merültek, egyedül az Öland-szigetekre vonatkozó megállapodásban maradtak fenn.

Az elmúlt években nyilvánvalóvá vált, hogy az európai nemzetiségi konfliktusok koránt sem csak a háborúk folyamánai. A baszk és katalán, a korzikai és breton kérdés sokkal mélyebb rétegeket érint és nyugtalanít.

Az első világháború után létrehozott délszláv állam nagy kísérlet volt: az alkotó elemeket sokkal több választotta el, mint amennyi összekapcsolta.

Az 1991. decemberi szlovén alkotmány a nemzetiségi jogok teljes körét garantálja, így itt azt lehet remélni, hogy a jövőben sem lesz akut a különben szerény számú nemzetiség helyzete. Már lényegesen összetettebb a horvát kép, ahol egyedül a keleti vidéken (Krajna) 200 ezernél is több szerb él. Az 1991. decemberi horvát kisebbségi törvény lényegében nem megy túl a "kulturális autonómia" megígérésén. Legfőbb hibája ennek a dokumentumnak mégsem a tartalmi problematikusság, hanem az, hogy későn született, mikor a szerbek már más eszközökhöz nyúltak. Az Európa Közösség békéltető konferenciája 1990. novemberében Lord Carrington irányításával olyan tervet dolgozott ki, amely az autonómiák számára messzemenő jogokat biztosítana (oktatás, nemzeti jelképek használata, saját törvényhozó testület, közigazgatás és rendőrség, igazságszolgáltatás, nemzetközi ellenőrzési lehetőség). A Badinter-bizottság e dokumentum alapján szólította fel 1992 januárjában a horvát vezetést, hogy a fentiek jegyében adjanak különleges státuszt a horvátországi szerbeknek, mire F. Tudjman horvát elnök azzal válaszolt, hogy az 1991. decemberi horvát kormány mindezen jogokkal felruhazza a nemzetiségeket.

Érdemes a horvát-szerb és szélesebben: a jugoszláviai ellentéteket történeti mivoltukban is áttekinteni. A balkáni ország a török uralom alatt igen nagy etnikai keveredést mutatott, ebből egyedül Szlovénia maradt ki. Az egyes etnikumok a hatalmas hódító ország nyomására kényszerűségből megváltoztatták lakóhelyüket. Később az osztrák birodalom úgynevezett határőrvidékei is megmozgatták az etnikumokat (ma 600 ezer szerb él Horvátország déli vidékein).

Ez a nagyméretű etnikai kevertség oda vezetett az elmúlt két évben, hogy nem csupán a köztársaságok küzdöttek az önállóságért, de az egyes megyék, régiók más etnikumú lakossága is népszavazásokat szervezett a nemzeti önrendelkezés jegyében, egyre kisebb darabokra szaggatva az országrészeket. Összességében 17 önálló vagy önállóságra törő terület szeretne magának szuverenitást vagy legalább minél messzebbmenő autonómiát. Mindez látványosan igazolja, hogy a titoista "testvériség és egység" csak a vékony felszíni réteget jelentette egy vulkanikusan fenyegető mélység fölött.

Az utolsó évek demokratikus választásai után is szembetűnő strukturális bajokról tanúskodik az, hogy gyakorlatilag minden utódországban elnöki túlsúly jött létre. Emögött a nagymértékben hiányzó demokratikus hagyományokat lehet felfedezni. A társadalmi gondolkodást ezzel párhuzamosan leegyszerűsített sémák uralják, olyan nacionalizmussal telítve, amely a másban szinte azonnal ellenséget sejt.

Az eltérések igen jól tetten érhetők a mentalitás különbözőségében. A szerbek és a horvátok eltérő kulturális hagyományokat mondhatnak magukénak. A horvátok múltjában ott él az olasz, illetőleg velencei kapcsolat, másrészt a "pan-non", közép-európai tradíció. Ezzel ellentétben a szerbség jó része egy társadalmi formákban szegény bizánci, kelet-balkáni kultúrkörből meríti kapcsolatait, s csak másodlagosan jelentkezik nála a közép-európai reláció. A szerb tradíció olyan mentalitás kifejlődését segítette elő, amely patetikus gesztusokkal szól a régmúlt dicsőségről, amely temperamentumos, érzelmi hullámhegyekkel és -völgyekkel tarkított. A szerbek által elszenvedett ötszáz éves török uralom fontos sajátossága, hogy a szerbek életviszonyaikban lényegében központi hatalom, "állam" nélkül éltek, a török közigazgatás lényegében abban merült ki, hogy az adott időpontokban behajtotta az adókat. A fegyveres rajtaütések kivédése, a mindennapi munka és minden életközeli konfliktus rendezése a nagycsalád, illetve a település "közéletére" tartozott. A település vezetője, a "kneze" így szinte meghatározatlan hatalommal rendelkezett. Az állam hiánya a helyi szokásrendet tette meghatározó elemmé, beleértve az igazságszolgáltatást is. Egészen 1830-ig teljesen természetesnek számított, hogy a település döntési kompetenciát gyakorolt az igazságszolgáltatás terén, ide értve a halálbüntetést és a száműzést is. Azt lehet mondani, hogy e törökkori viszonyok egy hajdani, törzsi társadalmi modell életrekelését eredményezték, annak minden atavisztikus vonásával egyetemben. A lakók állandóan fegyverben jártak, hisz bármikor lecsaphatott rájuk egy fegyveres banda. Ez a hétköznapi harciasság odáig vezetett, hogy még a XX. században se mehetett ki egy szerb paraszt a földjére fegyver nélkül.

Az igazságos harc etikai értéke pregnánsan megnyilvánult már azokban a hősi énekekben is, amelyeket Vuk Karadžić gyűjtött a múlt században. Ez az attitűd nem áll távol a múlt misztifikálástól vagy mitologizálásától. A halál és ölés nem számított negatív élménynek, ellenkezőleg, a török fejének lenyisszantása vagy akár egy vérrokon életének elvétele, ha már nem lehetett megmenteni a török rablócsapat támadása következtében, egyértelműen hősi tetté magasztosult. Az ilyen ölés tiszteletet ébresztett a szerb közvéleményben mind a tettes, mind az áldozat iránt.

A mai szerb - horvát összecsapások során előbukkannak ezek a régi beidegződések, régi minták. Ezen felül más a két nép vallása is, más a kognitív és az érzelmi elemek aránya a mentalitás formálódásában. Közös az, hogy mindkét oldalról egy nagymérvű túláltalánosítás a "Jó" és a "Gonosz" küzdelmét láttatja a mai konfliktusokban, ahol a "Bűn" az "Ártatlanság" elpusztítására tör. A harc ritu-

ális, csaknem szakrális értékke magasztosul. A szerbeknél különösen szembe-
tűnő, hogy a racionalitás, a felvilágosodással összefüggő kétely, az emberi és
nemzetközi jogrendszer elsajátítása igen kevésbé játszik befolyásoló szerepet.

A horvát háttér igen sok tekintetben más képet rajzol elénk. Az ország 1102
óta Magyarországgal, utóbb a Habsburg Birodalommal egyesült, majd a török
terjeszkedés folytán délebbi vidékeit elveszítette (területének közel kétharmá-
dát). A török megszállás azonban a szerbnél lényegesen rövidebb volt, a karlo-
váci békéig 160 évet számlált, s nem járt a horvát mentalitás balkanizálódásá-
val. A közép-európai befolyás domináns maradt. Az északabbi Dalmácia a vi-
szonylag rövid kora-középkori bizánci befolyás után sokáig a
római-latin-katolikus civilizációhoz tartozott, 1420-tól 1797-ig velencei fennható-
ság alatt.

A horvát területek lakosságát tehát nem vonta évszázados uralom alá az
oszmán birodalom, nem szakadt meg az államiság vonala, megmaradt a régi al-
kotmányosság is. A Habsburg-, illetve magyar vagy velencei irányítás is méltá-
nyolta ezt, biztosítva a megfelelő autonómiát. A társadalmi fejlődés az európai
utat engedte meg: megszűnt a nemzet és egyház monolit egysége. A horvátok-
ban nem volt általánosan tetten érhető a szerbellenesség, inkább egyfajta tar-
tózkodás, az ellentmondást nem tűrő pánszerbizmus hűvös elutasítása jellemez-
te őket. A szerb mentalitás "pózos" tünetei hasonló reakciókat váltottak ki be-
nük, úgy ítélte, hogy mindez "barbár", nem a "keresztény világhoz" illő valami.

Súlyos összecsapások először a közös - a két világháború közötti - szerb-hor-
vát-szlovén királyságban jelentkeztek, horvát részről védekezve a túlfűtött szerb
centralizmus ellen. Borzalmas a második világháborús időszak mérlege, a hor-
vát usztasák által legyilkolt mintegy 600 ezer szerbbel. Ma ennek emléke telje-
sen élő, a szerb médiák állandó ellenségképének legelső eleme. Horvát oldalról
a szerb csetniknek, a gonosznak a képe szinte türkörképe az iméntinek. Össze-
foglalva megállapítható, hogy két különböző mentalitásbeli struktúra véres ösz-
szeütközéséhez jutottunk el, ahol az egyik racionálisan, néha formalitásokhoz
ragaszkodó, míg a másik atavizmusba hajló irracionalizmustól telített.

Hummer, Waldemar-Hilpold, Peter: Die Jugoslawien-Krise als ethnischer Konflikt. = Europa-Archiv, 4. F. 1992: 87-96. p.;

Miedlig, Hans-Michael: Gründe und Hintergründe der aktuellen Nationalitätenkonflikte in der jugoslawischen Ländern. = Südosteuropa, 41. Jg. 1991. 2. H. 116-130. p.

S. P.

Módszertani kérdések

Az etnikumok sajátosságait figyelembe vevő iskolaépítészet

Marilynn Stanard, a Pennsylvania Egyetem munkatársa alább ismertetett cikkében azt vizsgálja, hogy a szokásos kisméretű piros téglalapú épületek (vö. a Kicsi ház a pusztán c. tévésorozat iskolamodelljével) helyett milyen iskolai építészeti megoldások tudnák jobban kielégíteni a különféle etnikumokhoz tartozó tanulók komfortérzését, otthonosság képzetét.

Ám egyáltalán van-e lehetőség arra, hogy az ilyesmi igényeket a technika korszakában ki lehessen elégíteni? Mint tudjuk, ez a korszak funkcionálisan épített blokk-iskolákkal váltotta fel az ország mezőgazdasági korszakára jellemző "kis piros téglaház" iskolamodelljét. Ennél is lényegesebb azonban az oktatás módszereiben bekövetkezett fordulat, nevezetesen a hatékonyságra való orientálódás. Tulajdonképpen ennek felel meg a blokk-iskola, az iskolagyár. Igaza van Calahan-nek (vö. Az oktatás és a hatékonyság kultusza című művével), amikor azt írja: "Amerikának szakítania kell a hatékonyság korszakában olyannyira megkérgesedett hagyománnyal, s ahelyett a kérdés helyett, hogy miképpen működhetnének iskoláink gazdaságosabban, azt a kérdést kellene inkább föltenni: miként lehetne megőrizni valahogyan a tanulók méltóságát."

Az iménti célkitűzés megvalósítását azóta építészek, nevelők és pszichológusok együttesen karolták fel. Jelszavuk frappánsan összegez: "High tech helyett high touch!" A szójáték magyarra fordítva körülbelül azt jelenti: "Nem gépeket, hanem lelkeket formálunk!"

Ahhoz, hogy az iskolaépítésben is fordulatot lehessen elérni, akadnak már jó példák az amerikai élet több területéről. Így például már régebben észrevették, hogy az éttermek közül az tud sikereket elérni, sikeres lenni, amelyik valamilyen sajátosságot hangsúlyoz. És ugyanígy: a kórházépítésben szintén előtérbe kerül a sajátos, a barátságos környezetalakítás - terápiás szempontokat is hangoztató - igénye.

A szerző ezt követően leszögezi: kulturálisan specifikusnak, sajátosnak lenni, mindenképpen nyereséges vállalkozás. Az azonosságtudat, az identitás iránti emberi vágy kielégítésére szolgál. Innen magyarázható az ún. kiva-iskolák sikerre néhány indiánok lakta településen. Ezek a sátoralakú épületek igencsak megnyerték a tanulók, de az egész lakosság tetszését is. A navahó indiánoknál ugyanezt az iskolatípust hogannak hívják.

Ezen kívül más pozitív példák - sajátosan megformált közös helyiségek, ebédlők, közlekedő terek - is akadnak szép számmal. E kísérleti szakaszban - persze - elő-előfordulnak extrémén furcsa vagy melléfogásos megoldások is. Így pl. egy muzulmán imafülke elhelyezése nem a keletre tájolás szerint történt, s az építők, nem ismervén ezt az alapszabályt, eleinte csodálkoztak: a hívők miért a fülkének háttal borulnak le.

A szerző az iskolaépítésben realizálandó sokszínűséget azért is tartja fontosnak, mert meggyőződése szerint Amerika korántsem annyira "olvasztótégely", mint ezt korábban hírdették. Inkább "salátás tálra" hasonlít, ami itt annyit tesz: ebben a nagy országban az etnikumok nemcsak keveredésen és egybeolvadáson mentek át, hanem egyidejűleg jelenlétüket is megőrizték. (Ezt dokumentálandó, néhány régióban "tájházakat", "tájszobákat" alakítottak ki a különböző etnikumok. A szerző - sajnos - magyar szobát nem ismer.)

Összefoglalásként: a gyerekek számára a kicsi szebb, mint a nagy, a más-más etnikumú tanulók más-más típusú iskolákban szeretnek (szeretnének) tanulni, olyanokban, amelyek otthoni környezetükhöz hasonlítanak, az ő képzeit tükrözik és reprezentálják. Az elkövetkezendőkben ez lesz az amerikai iskolaépítéssel programja.

Stanard, Marilyn: Designing Culturally Sensitive School Facilities. = Ethnic Forum, 11. vol. 1991. 2. no. 68-79. p.

T. A.

Etnicitás és kulturális különbségek s könyvtáros oktatók szemszögéből

Az 1970-es évek elején az amerikai társadalomban - mind tudományos szinten, mind a lakosság szélesebb köreiben - élénk érdeklődés bontakozott ki az etnikai pluralizmus kérdései iránt. Ez magával hozta olyan új központok, programok és tantervek kialakulását, amelyek eredményeként az oktatási intézmények keretében lehetőség nyílt az etnikai pluralizmus tanulmányozására, illetve annak megismételésére, hogy az etnikai közösségek milyen szerepet töltenek be az amerikai nép történelmi és kulturális fejlődésében. Ezt a kulturális különbségek iránti figyelmet fejezte ki hivatalosan a Szenátus törvényjavaslata alapján kiadott 92-312. sz. alkotmányjogi törvény, illetve az "Etnikai Örökségek Tanulmányi Programja". Ebben a Kongresszus leszögezte, hogy minden etnikai csoportnak meg kell adni a lehetőséget ahhoz, hogy megismerje saját kultúráját - a nemzetiség egésze pedig azt a hozzájárulást, amit ezek az etnikai örökségek jelentenek az országnak.

A kulturális különbségek és az etnikai pluralizmus kérdéseinek felvétele a tantervekbe először az egyetemeken és főiskolákban valósult meg. A könyvtárosi és tájékoztatásügyi középiskolákban ez a trend lassabban érvényesült. Az "Ethnic Forum" a vonatkozó kezdeményezések és tapasztalatok közreadásával külön rovatot nyitott a lapban "Oktatók Fóruma" címen. A könyvtárosi és tájékoztatástudományi iskolák igazgatóinak és dékánjainak véleményét négy fő területre kéri és csoportosítja. Ezek:

1./ A "kulturális sokféleség" és a "kulturális pluralizmus" értelmezése és iránya a jelen században.

2./ A könyvtárak és média-központok szerepe az etnikailag plurális - kulturálisan különböző társadalomban. Az intézmények bátorítják-e vagy éppen elbátorítanítják a kulturális különbségek kifejezését.

3./ A könyvtáros iskolák szerepe a pluralista társadalomban. Vannak-e megfelelő előadók, akik alkalmasak megvilágítani a társadalom kulturális különbségeinek kérdéseit.

4./ Azoknak a programoknak, ill. tanfolyamoknak a leírása, amelyek keretében foglalkoznak a könyvtárak ill. könyvtárosok szerepével a kulturálisan különböző társadalomban.

A "Fórum" rovatban most két dékán személyes észrevételeit és véleményét adják először közre.

Miles M. Jackson (Manon-beli Hawaii Egyetem) főbb megállapításai a következőkben foglalhatók össze:

- A kulturális sokféleség az ország legnagyobb kincse, erőforrása. Ennek az elvnek elfogadása a 90-es évek emberét erősebbé, humánusabbá teszi. Ugyanakkor az amerikai társadalom konszenzusa ebben a kérdésben erősíti a demokráciát, és elősegíti, hogy ez a társadalom a világban betöltött vezető szerepét nem nyugati népekkel ossza meg.

- A könyvtárak és a másféle információs központok a 60-as években kezdték felismerni a változtatások szükségességét elsősorban a kinevezéseknél, a könyvek kiválasztásánál és a különféle speciális programoknál. A tudományos és szakmai társaságokban bekövetkezett hangulatváltás felerősítette a hasonló változásokat a könyvtárügyben is.

- A 60-as és 70-es évektől kezdve folyamatosan megindult a különböző tantervek és tanfolyamok anyagának bővítése az etnikai csoportok és kultúrák lényeges ismereteivel. A technikai jellegű tantárgyak mellett a dékán feladata a vonatkozó humán tárgyak szerepének biztosítása a tantervekben.

- A Hawaii Egyetem hallgatóinak többsége nem fehér bőrű. Ezért három speciális kollégiumot kínálnak az ázsiai, a hawaii és a csendes-óceáni forrásanyagokról. Ezekben háttérinformációként szerepel az illető népek történelme és kultúrája.

Toni Carbo Bearman, a Pittsburgh University (Pennsylvania) könyvtár- és tájékoztatóstudományi részlegének dékánja a hozzá eljuttatott kérdésekre az alábbiak szerint válaszolt:

- Amerikában 106 etnikai csoport található; az állampolgárok növekvő érdeklődést mutatnak kulturális örökségeik iránt. Amerika nem olyan mindenkit egy nemzetbe forrasztó állam, mint sokan hiszik. A kulturális különbségek kérdéseivel több könyvtárosi konferencia is foglalkozott. A "Különbségek kezelése" program abból a tényből alakult ki, hogy a munkavállalók között a fehér férfiak aránya mindinkább csökken, s ugyanakkor egyre nő a nők, valamint az afrikai és a hispán eredetű amerikaiak és más bevándorlók aránya. Ezek a változások megkövetelik, hogy a kisebbségek vonatkozásában megszűnjék mindenfajta előítélet mind a munkaerőpiacon, mind az oktatásban, a kultúrában és a társadalom egészében.

- A könyvtárak - a kulturális különbségek vállalásának bátorítása céljából - felelősek a különböző csoportokhoz tartozó emberek kiszolgálásáért, s fel kell számolniuk a régebben tapasztalt kulturális elnyomást. Az USA 15 000 könyvtárának ma még nem mindegyikében alakítottak ki olyan programokat, amelyeket az etnikai csoportok magukénak érezhetnek. Sok helyen az állomány egy (régebbi) része még negatív képet fest a kisebbségekről. A változtatás tekintetében azzal kezdődhet, hogy a könyvtárak dolgozói között különböző etnikai csoportok kapnak képviselőt. A nemzet jövőjét a könyvtárak a kulturális különbségek figyelembevételével segíthetik és nem azok kizárásával.

- A hivatásos diplomát nyújtó iskolák fontos szerepet játszanak annak tudatosításában, hogy a könyvtárosok egy pluralisztikus társadalomban egy kulturálisan sokszínű közegben dolgoznak. Ez vonatkozik az állomány fejlesztésére; a személyzet kiválasztására és irányítására: a speciális forrásismertető tanfolyamokra; de sok más (pl. "oral history") tárgyra is. A tanterveket úgy kell összeállítani, hogy a végzett hallgatók megértsék a különböző csoportok igényeit, jellemző tulajdonságait. A jó kezdeményezések ellenére ezen a téren még sok a tenyivaló. Az egyes iskolákban törekedniük kell arra, hogy a kulturális kisebbségek képviselve legyenek az egyes karokon.

- 1991-ben a pittsburghi egyetem hallgatóinak 19 százaléka kisebbségi csoportokból vagy külföldi országokból került ki. Ez a kevert összetétel nyomot hagy az egész oktatási programon. A könyvtári és tájékoztatástudományi szak több kurzussal segíti a kulturális kérdésekre vonatkozó ismeretek, valamint az etnikai csoportok társadalomtudományi jellemzőinek elsajátítását. A 21. századra készülő könyvtárosképző intézmények felismerték, hogy feladatuk megkönnyíteni a kulturális kisebbségek egyes közösségeinek információhoz juttatását.

Wynar, Lubomyr R.: Educators on Librarianship, Ethnicity and Cultural Diversity. = Ethnic Forum, 11. vol. 1991. 2. no. 5-16. p.

B. S.

A referátumokat készítették:

B.K. - Benda Kálmán
B.S. - Balázs Sándor
Ch.Gy. - Cholnoky Győző
Cs.A. - Csoboth Attila
F.T. - Futala Tibor
H.Z. - Havasi Zoltán
K.J. - Kakasy Judit
K.O. - Kovács Olga
K.S. - Komáromi Sándor
N.E. - Niederhauser Emil
S.Gy. - Sebestyén György
S.P. - Sonnevend Péter
Sz.Gy. - Szondi György
T.A. - Tokai András

Válogatásunk forráskiadványai

Ablak (Románia)
Alföld (Magyarország)
Deutsche Studien (Németország)
Der Donauraum (Ausztria)
Erdélyi Magyarság (Magyarország)
Ethnic Forum (USA)
Ethnographia (Magyarország)
Europa-Archiv (Németország)
Europa Ethnica (Ausztria)
Híd (Jugoszlávia)
Hitel (Magyarország)
Iztok-iztok (Bulgária)
Korunk (Románia)
Magyar Múzeum (Magyarország)
Nationalities Papers (USA)
La Nouvelle Alternative (Franciaország)
Regio (Magyarország)
Sloveské pohľady (Cseh-Szlovákia)
Südosteuropa (Németország)
Századok (Magyarország)
Szociológia (Magyarország)
Tiszatáj (Magyarország)
Więź (Lengyelország)
Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik (Németország)

A KÓDEX | **a könyv- Könyv- tárosok áruháza** | **áruháza**

Régi helyen, új néven, széles választékkal és szolgáltatásokkal
készséggel állunk a vásárlók és a könyvtárak rendelkezésére

Címünk:

1054 Budapest, Honvéd u. 5. (Báthory u. sarok)

Telefon/fax: 132-7357, 132-7385, 131-6350

Nyitvatartás:

Hétfőtől péntekig 9-től 17 óráig

**ÚJ SZOLGÁLTATÁSUNK KÖNYVTÁRAK, INTÉZMÉNYEK,
ISKOLÁK RÉSZÉRE:**

Kívánságukra telefaxon tájékoztatást adunk az Önöket érdeklő
magyar és idegennyelvű könyvújdonságokról, hanglemezekről,
video- és hangkazettákról, oktatási programokról.

A megrendeléseket telefaxon fogadjuk, az anyagokat postai utánvétellel
– a szerződött könyvtáraknak a kért fizetési mód szerint –
azonnal szállítjuk.

Kisebbségek kultúrája

A moldvai csángó magyarok vallási néprajza és szociológiája (Detrichné Török Zsuzsa)	459
Pozsony és a két világháború közötti csehszlovákiai magyar sajtó (Turczel Lajos)	461
Párhuzamok a végeken: a dunántúli és a székelyföldi négykaréjos kápolnákról (Hermann Gusztáv Mihály)	463
A Magyarországi Néprajzi Társaság Román Szakosztálya (Csobai Lászlóné)	464
Egyházak, vallási élet az egykori Szovjetúnióban (Valliere, Paul - Bociurkiw, Bohdan R. - Guroian, Vigen - Atkin, Muriel - Gitelman, Zvi)	466

Kelet-közép európai együttműködés

A kisebbségi kérdés történeti aspektusai: 1900-1990 (Calic, Marie-Janine)	473
---	-----

Kisebbségi politika

Az etnicitás politikai alapjai (Reiterer, Albert F.)	476
Beszámoló az európai népcsoportokról rendezett villachi konferenciáról (Rundel, Georg)	479
A magyar kisebbségek Magyarország szomszédországi kapcsolataiban (Szarka László)	482
Székelylak és Kharübdiszek közt . . . Beszélgetés Dr. Gáll Ernővel (Aniszi Kálmán)	484
A szerb Ortodox Egyház a jugoszláviai politikai életben a nyolcvanas évek végétől (Kraft, Ekkeart)	487
"Nemzeti" és "etnikus" az archaikus bolgár társadalomban (Oracev, Atanas)	489
Létezik-e monacói nacionalizmus? (Magocsi, Paul Robert)	492

Kisebbségi jog

Kisebbségek Európában és a kisebbségi jogok (Palacios, Rafael Muñoz)	495
Európa politikai intézményei és a nemzetiségek (Kern, Rudolf)	497
Kisebbségvédelem: koppenhágai dokumentum - Párizsi Charta - genfi tanácskozás (Emacora, Felix - Weiss, Edda)	499

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

A magyar-szláv érintkezések kezdetei és "Etelköz" múltja (Györffy György)	501
A Kárpát-medencei német és magyar kisebbségek fejlődésének tipológiai összehasonlítása 1918-1980 (Seewann, Gerhard)	504
Adalékok a romániai etnikumok közötti párbeszéd történetéhez 1918-1940 között (Szegedi Edit)	506
Emigránsok, kivándorlók, letelepedők - Erdély migrációs veszteségei a századfordulótól napjainkig (Fülel-Szántó Endre - Cseke Péter - Egyed Ákos - Tófalvi Zoltán)	507
"Keleti Svájc" és Erdély 1918-1919. A nagyromán állameszme magyar alternatíváinak történetéhez (Lengyel Zsolt)	511
A székely kérdés mai állása egy régész-történész szemszögéből (Bóna István)	513
A jugoszláviai válság etnikai és mentalitásbeli okai (Hummer, Waldemar-Hilpold - Miedling, Hans-Michael)	515

Módszertani kérdések

Az etnikumok sajátosságait figyelembe vevő iskolaépítéset (Standard, Marilyn)	518
Etnicitás és kulturális különbségek a könyvtáros oktatók szemszögéből (Wynar, Lubomyr R.)	519

A feldolgozott eredeti szövegekről a szerkesztőség - igényre - xerox másolatot készít.

KISEBBSÉGGYAKUTATÁS

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

Kisebbségek, nemzetiségek, állam (Rufin, J.Ch.)

* * *

A törzsi nacionalizmusról (Arendt, Hannah)

* * *

A kisebbségek mint fogalom és képzet (Rovan, J.)

* * *

Nemzetiségi folyamatok és nemzetek közötti ellentmondások
a Szovjetúnióban és Kelet-Európában (Mirovaja Ékonornika i
Mezsdunarodnue Otnosenija)

* * *

A magyarországi szlovákok identitása (Garami Erika - Szántó János)

* * *

Szerb települési térségek Horvátországban (Karger, A.)

